

ÍRÁSOK

irodalom
művészet
kritika
társadalom-
tudomány

1976. október
VI. évfolyam, 10. szám

KIADÓI TANÁCS:

Biacsi Antal
Brindza Károly
Fejes Szilveszter
Grósz György
Geza Gulka
Horváth Mátyás (elnök)
Mihajlo Jančikin
Kerekes Sándor
Josip Klarski
Mészáros Anna
Nagy József
Petkovics Kálmán
Pozsár László
Sátaí Pál
Marija Šimoković
Szalma László
Szám Attila
Szekeres László
Szilágyi Gábor
Szirovicza Antal
Vladimir Stevanov
Urbán János
Petar Vukov

Megjelenik havonta

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Barácius Zoltán
Biacsi Antal (fő- és felelős szerkesztő)
Bodrogvári Ferenc (Szempont)
Dér Zoltán (Örökség, Olvasónapló)
Dietrich Gyula (műszaki szerkesztő)
Dudás Antal (Alkotóműhely)
Franyó Zsuzsanna
Kenyeres Kovács Márta
Kopeckzy Csaba
Sátaí Pál
Szekeres László
Urbán János (elnök)
Virág Gábor
Szerkesztőségi titkár:
Szöllősi Vörös Margit
A fedőlapot Boros György tervezte

Alapító: Szabadka község Művelődési Közössége, 1971.

Kiadó: Szabadka község Művelődési Öngazgatói Érdekközössége

Szerkesztőség: 24001 Subotica, Trg slobode 1. Postafiók: 62

Telefon: (024) 27-754

Fogadóórak: minden pénteken 17—19

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza

Előfizethető közvetlenül vagy a következő folyószámlára:

ÜZENET — Časopis RUKOVET Subotica 66600-678-16

Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár; külföldre az összeg kétszerese

A VSZAT oktatás-, tudomány- és művelődési titkárságának
413-59/73 1973. február 20. sz. alatti véleményezése alapján
mentes az általános forgalmi adó alól

Készült a szabadka Pannónia Grafikai Műintézetben

TARTALOM

VI. ÉVFOLYAM, 10. SZÁM — 1976. OKTÓBER

SZEMPONT

- 527 FUAD MUHIC: Miben rejlik az új tájékoztatóirodaskodás lényege
— Pálinkás József fordítása

ÖRÖKSÉG

- 539 JÓNÁS FRIGYES: Bárczi Géza (tanulmány)

ALKOTÓMŰHELY

- 544 Dr. SZATHMÁRI ISTVÁN: Megjegyzések az Üzenet című folyóirat nyelvéről és stílusáról
- 558 DUDÁS ANTAL: Járatlan csapáson
(Sáfrány Imre retrospektív kiállításáról)
- 562 KENYERES KOVÁCS MÁRTA: Három szabadkai zeneszerző II.
(Gaál Ferenc)

OLVASÓNAPLÓ

- 575 DÉR ZOLTÁN: Átértékelés
(jegyzetek Koncz István kötetének újraolvasásakor)
- 579 BALOGH ISTVÁN: Másfél évtized verseinek felmérése
(Kalman Feher: Januarski ćilibar)
- 581 VARGA ISTVÁN: Vajdaság Mohácsa
(B. Foky István: Pétervárad)
- 582 FEKETE ELVIRA: „Vasas vagyok”
(Laczkó Antal: Vasasrapszódia)

- 584 POMOGÁTS BÉLA: Kettős elkötelezettség
(Illyés Gyula: Itt élned kell)
- 586 VIRÁG ÁGNES: „... minden tudásban kerestem egyre új tudást”
(Füst Milán: Napló)
- 589 LÉVAY ENDRE: Mozaik az író műhelyéből
(Illyés Endre: A só íze)
- 591 JUHÁSZ GÉZA: Levél a szerkesztőséghez

SZEMPONT

FUAD MUHIĆ

MIBEN REJLIK AZ ÚJ TÁJÉKOZTATÓIRODÁSKODÁS LÉNYEGE

A jugoszlávok és a Tájékoztató Iroda szervezete között 1948-ban kiobbant összeütközésnek sokkal nagyobb történelmi jelentősége volt, mint ahogy az bizonyos politikai ellentétek körüli pártközi konfrontáció esetében lenni szokott. Az összeütközés a nemzetközi kommunista mozgalom alapjaitól hatolt és ott érintette azokat, ahol a jól meggyökeredezett dogmatizmus az eszmeiség vonalán, a merev bürokratikus fölény pedig politikai vonalon veszélyeztette a szocializmus marxista és leninista meghatározását. Ezért maga az összeütközés távol állt a nemzetközi politikai viszonyokban oly gyakran előforduló véletlen összekocsnásoktól. Ellenkezőleg: az összeütközés ezeknek a viszonyoknak új látókörét nyitotta meg, amelynek szélességét később a sztálinizmus leépítési folyamata is igazolja.

Miben vannak ennek az összeütközésnek az igazi okai?

Ha a kérdést mai szemszögből vizsgáljuk, szem előtt kell tartanunk a kommunista mozgalom lényegéig ható történelmi és elméleti feltevéseit.

Már a sztálinista korszakban érezhetőek voltak ezek a feltevések a III. Internacionálé működésében. 1919-ben szervezte meg Lenin a Komintern azzal, hogy folytatójává váljék a II. Internacionálé felosztásával és dicstelen bukásával megszakított munkásmozgalom szervezésének. A háború után — Lenin véleménye szerint — a mozgalmi kapcsolatokat egy jól megfontolt kommunista egységben kell felújítani, nem pedig szociáldemokrata jellegűben. Tehát a Komintern azoknak a törekvéseknek az eredménye, amelyeknek az a célja, hogy az imperializmus elleni közös harcunkban egy olyan központot hozzanak létre, amely egyesíti a kommunista pártok erőt és lehetővé teszi szorosabb együttműködésüket.

Közben Lenin már 1922-ben észrevette azt a negatív törekvést, amely fokozatosan veszélyeztette a kitűzött cél megvalósítását és felhívta a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a Komintern eltérhet elsődlegesen elképzelt koncepcióitól. Attól kell félnünk — írja Lenin —, hogy a Komintern nagyon „orosszá” válik, ami azt jelenti, hogy a legnagyobb párt tapasztalata kötelező tapasztalatként rá ne kényszeríttessék a többi pártokra és nehogy eszmei és politikai dogmatizmussá alakuljon át. Amennyiben ez bekövetkeznék, a demokratikus pártközi szervezet helyett a Komintern egy központosított pártot felüli felépítménnyé alakulna át az elidegenült legfelsőbb politikai vezetők bürokratikus hatalmaskodásának minden negatív következményeivel.

Sajnos, Lenin aggodalma már a halála utáni első években beigazolódott. Sztálinnak rövid idő alatt sikerült a Komintern a nemzeti kommunista

pártok fölötti hatalom eszközévé átalakítania, és a demokratikus viszonyulások módszereit legelőször a politikai hatalom egyetlenegy központja határozatainak rákényszerítésével helyettesítenie, majd nyílt terrorral hatni mindazokra a vezetőségekre és egyénekre, amelyek, illetve akik bármilyen módon igyekeztek szembehelyezkedni. A pártok és kádereik között a törvénytelenességgel összekötött önkény hozta létre a bizonytalanság, rettegés és bizalmatlanság légkörét, aminek a fokozódó bürokrácián és Sztálin nemzetközi méretekben terjedő személyi kultuszán kívül más eredménye nem is lehetett. A sztálinista rémuralom korszakában a megrendezett bírósági perek, a rendőrségi zaklatások vagy az emberek egyszerű eltűnése a gyűjtőtáborokban kiterjedtek a Komintern kádereire is, és a nagyvegyes évekig számos ismert jugoszláv forradalmár is likvidáltak. Jó kifogás volt nemcsak a Szovjet Szövetségben, hanem a Kominternhez tartozó többi pártokban is számos kiemelkedő egyén, politikus és teoretikus osztályellenességgé való nyilvánítására a Sztálin által kiközösített osztályharc kiélezésének szükségessége. Másrészt, a törvényesség és alkotmányosság fogalmának mint az osztályellenességre nem vonatkozatható állítólagos polgári jogi kategóriáknak a semmibe vévése korlátlan alapot teremtett a proletariátus diktatúrájának a bürokrácia diktatúrájává való átalakulására és akaratának kibővülésére. A Komintern korabeli bírósági eljárások ilyen változatának Vinszki elmélete is kedvezett, mely szerint a politikai ellenség ellen folytatott vizsgálatban szükségtelen a tárgyi bizonyíték, elegendő csak a beismerés, vagy éppen csak a bűntény feltételezése és gyanúja. Marxnak és Lenin a szocializmusról mint a munkásosztály uralmáról szóló elméletével így éltek vissza közvetlenül, mert a vagyonos osztály a harmincas években a Szovjetunióban már megsemmisült és az osztályellenesség fogalmának fokozatosan el kell tűnnie. Ennek ellenére, az osztályellenesség fogalmát Sztálin rendszeresen alkalmazta minden, dogmaival össze nem egyeztetett véleményre, különösen attól kezdődően, hogy a dialektikus és történelmi materializmusról szóló, 1938-ban közzétett írása marxista gondolkodás szabályává vált.

Ezt a dogmatizmust a Komintern ideológusai különösen abban az irányban dolgozták ki gondosan és részletesen, hogy a szocializmust csak egyetlen helyes modell alapján lehet kiépíteni, az pedig a szovjet, pontosabban Sztálin korának a modellje. A szocializmus minden más mintáját vagy mint revizionistát, vagy mint kispolgárit elvetették. Létrejött a kommunista pártok ideológiájának „köszikla egysége” élén Sztálinnal és „bölcis vezetőségével”. Idővel ez a „bölcis vezetőség” jogot formált arra is hogy egész pártok sorsáról döntsenek. Így hozta meg a Komintern a harmincas évek második felében a lengyel és jugoszláv kommunista párt feloszlására vonatkozó határozatát, mivel ezeknek a pártoknak állítólag nincsenek meg a feltételei a forradalom megvalósítására. Ezt a katasztrófális döntést Tito elvtársnak a párt élére kerülése akadályozta meg Jugoszláviában, és a vélemények szerint már ekkor megfogamzott Sztálin bizalmatlansága a jugoszláv kommunistákkal szemben.

A Komintern ilyen körülmények között egyre gyorsabban alakult át demokratikus szervezetből a sztálini diktatúra eszközévé. Sztálin azonban nem volt ügyetlen politikus, aki saját céljainak elérésére ne használt volna ki bizonyos objektív lehetőségeket. Leninnek még halála után is olyan óriási tekintélyét a nemzetközi munkásmozgalmában nem lehetett más tekintéllyel elhomályosítani, de azt ki lehetett használni annak az embernek az istenítésére, akit Lenin egyetlen igazi tanítványának tart a mozgalom. Sztálin azzal, hogy a machiavellista módszereket gyakorlatilag kulisszák mögötti politikai harcokká, megfélemlítéseké és zsarolásokká változtatta át, már a harmincas években feltételeket biztosított magának arra, hogy nézeteinek, az állítólagos igazi marxizmusnak és leninizmusnak a rákényszerítésével, fokozatos beoltásával a nemzetközi proletariátus tudatába, azt a meggyőződést keltse, hogy valójában ő a kijelölt Lenin-tanítvány, míg a régi lenini gárda többi tagja különböző módon cserbenhagyta tanítását, ezért el kellett őket távolítani a politikai életből. Lec Trockijnak és híveinek, valamint mindazoknak a nemzetközi üldözése, akik a mozgalmat teljességében elárulták, kedvezett az ilyen felfogásnak, ezért kíméletlenül meg kellett őket semmisíteni. Úgyesen használta ki Sztálin a trockizmus elleni terrort saját ideológiájának mint Lenin gondolatainak egyetlen helyes ideológiai és politikai örökségének magasztalására és nem utolsó

sorban gazdagítására. Itt az eszmeiség és a politika együtt haladt. A „kőszikla egység” dogmájának megteremtése gyakorlatilag Sztálin személyi kultuszának megtestesítőjévé alakult át. Idővel ez a kultusz mint valami „tömegkábitás” hatót tudatukra és kívülről ráerőszakolt tudománytalanságával oly mértékben kábított, hogy Sztálint a megfelelő definíciók rendszerével valójában a nemzetközi proletariátus egyedüli törvényes vezérének tartották. Ekkor a dogmatizált tudat Sztálin ellenfelei ellen fordult, ami meggyorsította a mozgalmából való eltávolításukat, sőt a negyvenes évek végéig sokak megsemmisítését, akiket mint a megrendezett bírósági eljárások ártatlan áldozatait nemsokára Sztálin halála után rehabilitáltak.

Sztálinnak ez az ügyes félvezetése, amelyet a Kominternen keresztül igyekezett valóra váltani Jugoszlávia kommunista pártjával kapcsolatban, külön kifejezésre jutott a forradalomban a szervezést felosztásáig 1943-ban. Több okból kifolyólag, különösen Jugoszlávia háború utáni két érdekerületre való felosztására vonatkozó számításaiban és ebben az értelemben a nyugati szövetségesekkel való nagyon korai szembesítési kérdésnek mellőzése végett, Sztálin nem lelkesedett forradalmunk proletár jellegéért. A jugoszláv kommunisták történelmi vállalkozását, véleménye szerint, így az egyes megszállt országokban is előforduló klasszikus ellenállási mozgalomnak kellene tekinteni, vagy népi demokratikus forradalomnak, amelynek osztályjellegét nem kell feltétlenül hangsúlyozni. Ma már ismeretesebb akadémikuskodásai harcaink partizánjelvényeivel és brigádjaink „proletár” elnevezésével szemben, úgyszintén fegyveres támogatására tett áruló ígéretei 1943-ban, végül elégedetlensége az AVNOJ második ülésének határozataival szemben. Szükségtelen külön kiemelni, hogy már ezekből az eljárásokból érezhetőek a Tájékoztató Irodával elkövetkező összeütközés körvonalai, mert vezetőségünk határozottan visszautasította a jugoszláv forradalom kívülről való vezetését és nem kell szem elől téveszteni Sztálin bosszúálló vagy — ahogy őt Lenin jellemezte — goromba, nevetlen, elviselhetetlen természetét.

A Komintern, mivel Sztálin szerint elvesztette létjogosultságát, 1943-ban feloszlatták. Ennek a határozatnak a háttérében azonban Sztálinnak az a szándéka állt, hogy a világnak a győzelem kivívása után várandó új érdekövezetekre való felosztásában egy fennálló kompakt kommunista szervezettel ne ingerelje a nyugati szövetségeseket, hanem a kérdést diplomáciai tárgyalásokkal és titkos megegyezésekkel oldja meg.

Ha ma a JKP és a Tájékoztató Iroda összeütközésének korszakalkotó jelentőségét értékeljük, nemcsak azért kell feltétlenül beszélni a Kominternről, mert az itt úgy jelentkezik, mint annak közvetlen örököse, hanem azért is, mert tapasztalataik majdnem azonosak. A Komintern rámutatott arra, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom csak azzal, hogy proletár és felszabadító mozgalomként jelentkezik, nincs megvédve a Marx által említett politikai elidegenedéstől, épp ellenkezőleg, az elidegenedés jelentkezhett kegyetlenebb és embertelenebb formában is. Ez a Komintern szerkesztésében akkor kezdett fejlődni, amikor az erők egy sérthetetlen központban való összpontosításával a központ körül összegyűlt pártvezetőségek elváltak környezetüktől, és nem volt betekintésük annak viszonyaiba. Az elidegenülés akkor fejeződött be, amikor ezekre a vezetőségekre visszavonhatatlanul ránehezedett a legerősebb akarata, és amikor Sztálin személyes felügyelete alá helyezte pártunk kivételével valamennyi nemzeti párt vezetését a Komintern kötelékeiből. Külön jelentőségűvé válik ez a tény abban az időben, amikor mindjárt a háború után egyes államokban a szocializmus építését a háborút Moszkvában töltött vezetők veszik át Sztálin gondos felügyelete alatt, akik ezáltal elvesztették önálló fellépésük lehetőségét és nagyon goromba módon váltak Sztálin lekötöztetéseivé, aki nem tűrt meg semmiféle engedetlenséget. A jugoszláv forradalom eredetiségét éppen az őrizte meg, hogy vezetősége az egész háborút saját területén töltötte, és mert Tito elvtárs már 1937-ben figyelmeztetett arra, hogy az igazi forradalmat csak külföldről hazájába visszatér és osztályával, párttagságával állandó kapcsolatot tartó káder tudja előkészíteni és kivívni.

Mintha semmit sem tanult volna a Tájékoztató Iroda a Komintern tapasztalataiból. Vagy talán csak más megszövegezés alatt jött létre? Első tekintetre a cél ártatlannak látszik: a Tájékoztató Irodát alapító kilenc párt (köztük Nyugat két legnagyobb kommunista pártja, az olasz és a francia) közötti köl-

csönös tájékozódás és véleményváltás a szocializmus kiépítésének kérdésével kapcsolatban. Különben a szervezetet 1947 szeptemberében alapították egy Varsó melletti gyógyfürdőben. Belgrád volt az első székhelye és itt adták ki *Tartós békéért, népi demokráciáért* című lapját is egy orosz filozófus kizárólagos szerkesztésében.

Tekintettel a korlátlan manipulációk folytatására az alig megalakult szocialista államokban Sztálin több okból kifolyólag szállt síkra egy ilyen testület megszervezéséért, amelyek közül, úgy tűnik, elsődleges volt: a Tájékoztató Iroda Belgrádban való elhelyezésével arra törekedtek, hogy a szervezet, szorosabb kapcsolatba kerülve pártunkkal, machiavellista módon idővel teljesen fölé kerekedjen, amit már Sztálin rutinmunkának tartott, mintha nem is számolt volna a sikertelenség lehetőségével.

Mi az östörténete ennek a zavaros számításnak Jugoszláviával szemben?

Az internacionalizmus fogalma volt Sztálin fellépésének egyik alapvető ármítása a háborút követő időszakban a nyugati tőkés világ és imperializmus elleni harcában. Marx és Lenin erre a kérdésre vonatkozó nézeteit a végső-kig leegyeszsítve, Sztálin úgy vélte, hogy a nemzetközi mozgalomnak gyorsított ütemben kell megszabadulnia minden nemzeti sajátosságától és minél előbb bele kell nőnie a szocialista világközösség egységes szerkezetébe. A szocialista világközösség körvonalait Sztálin már csírájában megsejtette, melyet képzeletében a kelet-európai és balkáni szocialista országoknak a Szovjetunió körül tömörülve kellene képezni az ő közvetlen irányítása alatt. Ennek az elképzelésnek meg volt a maga gazdasági, politikai és kulturális szempontja.

A jövő szocialista közösségnek gazdasági szempontból egyféle szűkre szakosított munkamegoszláson kellene nyugodnia. A nemzetgazdaságot a nemzeti fölötti helyettesítendő. Egyes szocialista országok elhagynák saját termelőerőik önálló fejlesztési politikáját, és egyoldalúlag tökéletesednének a szocialista államok közössége által diktált irányban. Sztálin kezdetől fogva pártolta azt a gondolatot, hogy Jugoszlávia alakuljon át a mezőgazdasági termékek kiszállítójává és gazdaságpolitikáját alapítsa a földművelésre és annak rokon tevékenységeire. Jugoszlávia a szükséges termékekhez az ekvivalens csere alapján jutna más országokból. Sztálinnak ez a nézete kiterjedt Jugoszláviai védelmi erőire is. Véleménye szerint a Vörös Hadsereg megvédhette Jugoszláviát az imperialista támadásoktól, viszonzásul pedig Jugoszlávia katonai kiadásainak java részét átömleszténé a többi állam közös tervén belüli gazdasági ágazatokba. Más szóval Jugoszláviának nincs feltétlenül szüksége erős hadseregre, csak egy szimbolikus fegyveres erőre. Lényegében azonban egész mások voltak Sztálin igazi szándékai: a szocialista államokat a szigorúan végrehajtott munkamegoszlás alapján egymástól függővé kell tenni, s azután valamennyit a sztálini bürokrácia érdekeinek kell alárendelni. A végső elképzelés az egyes országok gazdasági elszegényesítésére és Moszkvához, az új metropolishoz viszonyítva a provinciális státusra való lefokozására irányult.

Érdekes megemlíteni ebben a gondolatmenetben azt a módot, ahogyan Sztálin Jugoszláviával kapcsolatos mélyreható terveit meg akarta valósítani. Vegyes szovjet—jugoszláv társaságok voltak ezek a termelés különböző területein, cserében és közlekedésben. Ezek közül gyakorlatilag csak kettő kelt életre (a polgári légi forgalomban a Justa, a folyami hajózásban a Juspad). Szerkezetüknél fogva mérhetetlenül nagy hasznot hajtottak a szovjet félnek, a jugoszláv félre pedig az üzleti vállalkozás területén idővel a jellegzetes korlátolt szuverenitást kényszerítették rá. Sztálin tervei szerint az említett társaságokkal párhuzamosan alapítandó vegyes jugoszláv—szovjet banknak a feladata a jugoszláv gazdaság életrevaló szektorainak ellenőrzése, valamint az, hogy különféle pénzügyi eszközökkel alárendelje azokat a többi állam gazdaságának. Ezekben a társaságokon keresztül Sztálin külön érdeklődést tanúsított természeti kincseink kiaknázására. Amikor azonban mély felháborodást kiváltó terveit honfitársaink átvizsgálták, el kellett azoktól állnia. 1947 derekán cinikusan be is vallotta, hogy a vegyes társaságok általában a gyarmati és félgyarmati államokra nézve sajátságosak és azokat a szabadszerződéses viszonyoknak kell felváltaniuk.

Az internacionalizmus eszméjét politikai szempontból Sztálin az uralkodó kommunista pártok szovjetizálásával és gyakorlatilag egy valamilyen jövőendő világpárt ágazataira való lefokozásukkal igyekezett megvalósítani. Első lépésként Sztálin ezen az úton egyidejűleg az egyes szocialista államok (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Magyarország, Jugoszlávia és Bulgária) szövetségének létrehozását tekintette. Legvonzóbb számára talán az utolsó volt, mivel még 1944-ben megszületett a gondolat egy államközösség kialakítására Bulgária és Jugoszlávia között. Bennük vélte látni azt a lehetőséget, hogy a jugoszláv forradalom eredeti jellegét beolvassza egy hibrid szövetségbe a bolgár kommunistákkal. Ezek a gondolatok szertefoszlottak akkor, amikor a bolgárok azt követelték, hogy a potenciális államszövetségben a mi hat köztársaságunkhoz viszonyítva megőrizhessék kiváltságos helyzetüket a kölcsönös egyenjogúság és nemzeti szolidaritás helyett és így Sztálin sem törekedhetett erre tovább. De egy valami mégis sikerült neki: az internacionalizmus eredeti jelentőségének — ahogy azt Marx és Lenin látták — tudatos elferdítésével fokozatosan létrehozta azokat a feltevéseket, hogy az egyes kommunista pártok minden önálló politikai vezetésre való törekvéseit nacionalizmusnak minősítse és a kispolgári mentalitás és burzsoá ideológia megújításaként pecsételje meg. A JKP és a Tájékoztató Iroda közötti későbbi összeütközésben a pártok többsége magáévá tette azt a szemléletet, és a mozgalmunk elleni első vádak egyike éppen ezen a területen mozog. A „köszikla egység” dogmává emelkedett, amit nem volt szabad kivizsgálni. Ebben a időben alig volt valaki számára megközelíthető, hogy az internacionalizmusra vonatkozó nagy frázisok mögött a legprózaibb egyeduralmi érdek bújik meg.

Végül kulturológiai szempontból az unifikált szocialista közösség látomását Sztálin a kulturális alkotás egyetlen, de minden párt számára kötelező mintán keresztül látta. Ezt a modellt szocialista realizmusnak definiálták. Eszmehordozóik a művészekről, írókról, költőkről és gondolkodókról a Szovjetunió eredményeinek dicsőítését követelték meg s azt, hogy azokat a jövő kiépítése egyetlen mintaképének állítsák és hirdessék minden szocialista államban. A szovjet írók művei a művelődéspolitikai egyenlőtlenség révén gyorsan elárasztották ezeket az országokat, s azok alkotóit háttérbe szorították. A szellemi alkotások szférájában az átlagosság, unalom és szűkeség uralkodott el, tökéletes intellektuális sivárságot hagyva maga után. Nagyon kevés mű élte túl ebből az időből a sztálini konjunktúrát. A feledés vastag porrétegében merültek el ezek a művek.

Nálunk is elhangzottak a Tájékoztató Irodával való összeütközés előtt olyan vélemények, hogy a szocialista realizmust hivatalos doktrínává kell tenni. Ideológusai közül néhányan (akik közül egyesek, mint pl. Milovan Djilas, később egy halálugrással „demokratikus kommunisztákká” kiáltották ki magukat) Zdanovot mint mintaképet utánozták, s mint az alkotás minden területének bírái kezdtek fellépni. Pártunk azonban szerencsére ebben a rövid korszakban is meglátta a problémák igazi nagyságát. A szovjet vezetőség figyelmét már jóval az összeütközés előtt több esetben felhívták arra, hogy viszonyítva a mi kulturális alkotásaink és hagyományaink nagyon szerény jelenlétéhez a Szovjetunióban és a többi szocialista államban, kulturális életünkben aránytalanul nagy a szovjet művek jelenléte.

1947 végén az összeütközés körvonalai már élesebben kezdtek kirajzolódni. Sztálin stratégiájának és taktikájának alapvető vetületein már átláttak. Nem lehetett többé a nyílt figyelmeztetést kikerülni, hogy a Szovjetunió és Jugoszlávia gazdasági viszonyai kevésbé alapszanak a szocialista, mint a félgymarmati viszonyokon; hogy Sztálin hírszolgálatá jugoszláv polgárokat toboroz és hivatalos forrásaink megkerülésével szerzi be az adatokat; hogy a szovjet szakemberek olyan kiváltságos státust követelnek, amely a jugoszláv szocializmus kiépítését elősegítő emberek kommunista erkölcsével összhangban lenne; hogy vezető embereinknek a Tájékoztató Iroda lapja, a *Tartós békeért, népi demokráciáért* számára írt szövegeit rendszeresen cenzurálják, rövidítik vagy egyszerűen alapvető értelmükben ferdítik el; végül mindezek, valamint a többi megcáfolhatatlan tények alapján a Szovjetunió úgy kezd viselkedni Jugoszláviával szemben, mint a nagyhatalom a kis állammal szemben, ami legkevésbé utal a marxizmus és leninizmus szellemének alkalmazására.

Világosabbá válik az összeütközés lényege, ha ehhez még hozzáadjuk Sztálinnak azt a kivételes követelését, hogy a jugoszláv kormány a külpolitikai kérdésekben kötelezően tartson megbeszélést a szovjet kormánnyal.

A nyílt szakadást Sztálinnak a JKP KB-hoz 1948. március 28-án intézett levele jelezte. Sztálin a pártkáderekkel való érintkezésében a tőle megszokott arroganciával és parancsoló hangnemből egész sor váddal magának a jugoszláv forradalomnak a létét tette kérdésessé. A JKP a kapitalizmus visszaállításának útjára lépett — írta. — Bele olvadva a Népfrontba, elvesztette vezető szerepét a szocializmus kiépítésében. A kezdeményezést újból a magánsektor és a kulákelemek vették át. Magában a félig törvényes pártban egyre jobban tűnik el a belső demokrácia. A KB nem választott, hanem kooptált. Másrészt a rendőrség gyorsított ütemben emelkedik a párt fölé és diktátoroskodik a pártkáderek fölött. „Ezek a tények — emelte ki Sztálin levele végén — váltották ki a nép és az SZK(b)P KB-nak elégedetlenségét, és a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti viszony megromlásához vezetnek.” Ezek voltak a szovjet katonai és polgári szakemberek visszavonásának okai, ami már néhány nappal Sztálin levele előtt elkezdődött.

Sztálin levelére a választ a JKP KB 1948. április 12-én megtartott ülésén állították össze. Tito a bevezetőben hangsúlyozta: „Eltársak, számoljanak azzal, hogy itt valamilyen elméleti vitáról szó sincs, nincs itt szó a JKP hibáiról, sem a mi állítólagos eltávolodásunkról. Nem szabad megengednünk, hogy erről vitába kényszerítsenek bennünket. Elvtársak, itt mindenekelőtt állam és állami viszonyról van szó. Úgy vélem, hogy nyomásukat ránk és országunkra ideológiai kérdésekkel igyekeznek alátámasztani.”

Sok államférfiúi bölcsességre és nagy politikai tapasztalatra utal ez a prólógus az összeütközés egész lényegének áttekintésében. A további vitákban az egész szűkebb vezetőség — két tagjának kivételével — Sztálin levele ellen nyilatkozott és ennek az egységes álláspontnak az alapján 1948. április 13-án hivatalos úton válaszoltak a szovjet kormánynak és az SzK(b)P Központi Bizottságának. Az összes vádak bizonyítékokkal való megdöntése és a további együttműködés alapjaira vonatkozó javaslatok után (elsősorban teljes egyen-jőség, bizalom és be nem avatkozás) levelünkben a következő gondolatot emelték ki: Bárhogy szereti valaki közülünk a szocialista Szovjetuniót, semmi esetre sem szeretheti kevésbé a szintén szocializmus építő saját hazáját, konkrét esetben a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot, amelyért a legvalószínűbb emberek százezrei estek el... Sok szovjet ember él abban a hitben, hogy Jugoszlávia széles néptömegeinek rokonszenve a Szovjetunió iránt magától fakadt valamilyen, még a cári Oroszország idejéből való hagyományok alapján. Ez nem áll. Nem jött ez a Szovjetunió iránti szeretet magától, kitartóan ültették azt át a tömegekbe az új Jugoszlávia mai vezetői, elsősorban azok akiket a levélben olyan súlyosan vádolnak. Jugoszlávia mai vezetői azok, akik jóval a háború előtt sem fáradságot, sem áldozatot nem sajnálva, kitartóan tárták fel a tömegek előtt az igazságot a Szovjetunióval, beleolvadva Jugoszlávia tömegeibe a szocializmus országa iránti szeretetet.

A JKP Központi Bizottságához intézett második levelének elküldéséig (1948. május elején), Sztálin az első levél alapján, válaszukról nem értesítve a többi pártot, beindította a Tájékoztató Iroda szervezési gépezetét. Központi Bizottságunkhoz már 1948. áprilisának második felében átiratok kezdtek érkezni a Tájékoztató Iroda tagjainak pártvezetőségeitől. Ezekben az átiratokban gyakran még vulgárisabban ismétlődtek meg Sztálin levelének vádjai. Legsértőbb hangú a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának üzenete volt, s egyebek között ez állt benne: „Úgy látszik, hogy a jugoszláv vezető elvtársak egy része átvált arra az útra, amely tagadja a Szovjetunió vezető szerepét az imperializmus elleni harcban, a marxizmus és leninizmus némely alapelvei tagadásának útjára. Mélységesen valótlán és káros az a kijelentés, hogy Jugoszlávia egyedül is felszabadulhatott volna a német iga alól. Egy országban sem győzedelmeskedhetett volna a népi demokrácia a Szovjetunió és a szovjet hadsereg nélkül.”

Sztálin 1948. május elején keltezett második leveléből az elsőtől is jobban hiányzott a jóízűség. Elég, ha olyan helyeket említünk meg belőle, mint az, hogy „Jugoszláviában az USA követe házigazda módjára viselkedik”.

„a jugoszláv népek hóhéranak barátai és rokonai könnyen és kényelmesen helyezkednek el Jugoszlávia állam- és pártapparátusában”. Ebből is kivüláglik az, mennyire igaza volt Moša Pijadének abban, amikor azt mondta, hogy Sztálin leveleiben legmegdöbbenőbb hihetetlenül alacsony elméleti szintjük.

A jugoszláv kommunistákat Sztálin második üzenetének különösen az a része keserítette el, ahol tagadja a jugoszláv forradalom eredeti jellegét. Levelében a Népfelszabadító mozgalomra vonatkozólag azt állítja, hogy az 1944 májusában lezajlott drvári támadás után „nehéz válságba került, és a szovjet hadsereg sietett a jugoszláv nép megsegítésére, szétverte a német megszállókat, felszabadította Belgrádot és így megteremtette a kommunista párt hatalomra jutásának szükséges feltételeit... Ha Tito és Kardelj elvtársak tekintetbe vennék ezt a cáfolhatatlan tényt, kevesebbet lármáznának érdemeikről, tisztességesebben és szerényebben viselkednének.”

A szemmel látható történelmi igazságnak ilyen goromba megrágalmazása és meghamisítása után az elkövetkező összeütközés méreteihez többé nem fért kétség, különösen abból kifolyólag, hogy a szovjet kormány és KB a második levél végén megtagadták küldöttségük elindítását Jugoszláviába, hogy ott a helyszínen győződjenek meg vádjaik igazságtalanságáról. Miután teljesen érthetővé vált, hogy a JKP elítélését már meghozták (amiről az egyes pártlevelek tanúsítottak legjobban), Központi Bizottságunk az 1948. május 9-én megtartott ülésén úgy döntött, hogy a Tájékoztató Iroda elkövetkező ülésén nem képviselteti magát. „Kilenc párt — hangsúlyozza üzenetünk — első levelüket már megkapta, anélkül, hogy arról bennünket előzetesen értesítettek volna, és állást is foglalt. Levelük tartalma nem maradt egyes pártok belső ügye, hanem az illetéktelen körökbe is kiszivárgott, aminek következményeként egyes államokban, mint Csehszlovákiában, Magyarországon, ma nemcsak pártunkat, hanem egész hazánkat ócsárolják. Központi Bizottságunk a Tájékoztató Iroda 1948. május 19-i megismételt felhívására sem adott pozitív választ, tehát a küldöttség visszatartására vonatkozó döntés a Központi Bizottság 1948. május 20-án megtartott ülésén visszavonhatatlanná vált.”

A további esetek logikája nagy jelentőségű történelmi eseménnyé duzasztotta az összeütközést, amelynek igazi értelme a nemzetközi kommunista mozgalomban a Sztálin haláláig tartó, különféle dogmatikus reakciók után, csak a sztálinizmus felszámolása után lepleződött le. Bukarestben 1948. június 26-án ült össze a Tájékoztató Iroda, és két nappal később közzétette a JKP-ben uralkodó állapotokkal kapcsolatos határozatát.

Sajtónkban — Sztálin és a Tájékoztató Iroda várakozása ellenére — 1948. június 30-án válaszunkkal együtt közöltük a határozatot. A tájékoztatóirodás sajtó Keleten is és Nyugaton is csak a határozat szövegét közölte.

A határozat egyértelmű visszautasítása a jugoszláv kommunisták részéről (egy jelentéktelen százalék kivételével, akik elfogadták) elosztatta Sztálin minden reményét, hogy — eddigi tekintélyét latba vetve — szakadást idézzen elő a JKP-ben, és a tájékoztatóirodás frakciót juttassa hatalomra. Sztálin az utolsó lakalmat a JKP 1948. július 21-én kezdődő V. kongresszusában látta, ahol beteges lázálmai szerint kilátás nyílt arra, hogy — titkos szavazás elvei alapján — Tito és az akkori jugoszláv vezetéség kisebbségben maradjon.

2344 küldött a JKP 468 175 tagját képviselte az V. kongresszuson. A küldöttek összetétele: 979 munkás, 525 paraszt, 102 katona, 499 értelmiségi, 154 alkalmazott, 139 egyetemi hallgató és 48 más foglalkozású személy. A delegátusok közül 227 nő volt.

A kongresszus 1948. július 28-án titkos szavazással fejezte be munkáját. 2318 küldött a 2323 szavazó közül Tito elvtársba vetette bizalmát. A szavazás utáni lelkesedésnek a spontán kitörése egyúttal Sztálin és a Tájékoztató Iroda vereségét is jelentette.

„A kongresszusunkon kifejezésre jutott egység — emelte ki Tito elvtárs zárószavában —, párttörténetünk felejthetetlen egysége záloga pártunk még erőteljesebb léptekkel való előrehaladásának mind saját fejlődése, mind pedig új szocialista hazánk kiépítése tekintetében.”

Az 1948 és 1953 közötti időszak nemcsak hazánk újabb történetének, hanem a nemzetközi kommunista mozgalomnak is egyik hősi korszaka. A

korszakra jellemző és 1949-től teljessé váló gazdasági és politikai zárlat kiterjedt a kelet-európai államokkal létrejött kapcsolatainkra is. A gazdasági zárlattal éhínséget akartak Jugoszláviában előidézni és népfelkelést szítottak a Tájékoztató Irodával való összeütközés után bekövetkezett nehézségek okozójaként megvádolt JKP vezetősége ellen. A politikai zárlatnak egy meggyorsított folyamat végrehajtásával kellene a Jugoszláv Kommunista Pártot mint a marxizmus és leninizmus árulóját és eretnekét bemutatni, amelynek teljes kiközösítése az akkori vezetőség megdöntésében és a jugoszláv társadalom „egészséges erőinek” felszínre hozatalában fog kulminálni.

Végül, a kulturális zárlaton át igyekeztek rámutatni arra, hogy a szocialista realizmus elvetésével és a polgári szellemi dekadencia elfogadásával Jugoszlávia lehetővé tette a különféle ideológiai versengését, ami elkerülhetetlenül a marxizmus és leninizmus csődjéhez vezet. A valóság éppen az ellenkezője ennek. A „szocialista realizmus” doktrínája a kulturális alkotásról „az emberi lelket átprogramozó sztálini elképzelésen alapult; melyen keresztül az ember a szocializmusban teljesen elszemélytelenedik, megtagadja személyiségét, „tömegemberré” válik (pszichológiai értelemben), elhanyagolva a marxista humanizmus alaptételét, hogy minden ember egy külön sors, amit a társadalomnak kell megszemélyesítenie és számára meghatározni a szocialista igazság megfelelő méretét, a mindennapi viselkedésben a „tipikus hős” víziójához kénytelen alkalmazkodni.

Miroslav Krleža leplezte le ezt a teljesen szellemi, erkölcsi és politikai nyomorúságban vergődő doktrínát a jugoszláv írók Ljubljanában megtartott III. kongresszusán 1952-ben.

Abban a korban, amikor a kommunista pártok a gyakorlatban ilyen módon viszonyultak egymáshoz, mindhárom folyamat bizonyos eredményekkel járt. Nem tartották becstelennek gazdasági nyomással összeroppantani egy szocialista államot, amennyiben azt a „felsőbb cél”, az önkényes „kommunizmus globális stratégiájának” érdekeiként mutatták be. Egy kommunista párt erkölcsi lejáratását igazoltnak tartották, ha azt a pártot „a fasiszta gyilkosok, bérencék és kémek kezében” levő szervezetnek tekintették (a Tájékoztató Iroda 1949-ben meghozott második határozata). A saját forradalmi és törvényesen megválasztott kormánya (amely népszavazással döntötte meg az ellenforradalmat) elleni népfelkelésre való buzdítást normálisnak tartották, ha azt az „egészséges erőkhöz” intézték. Társadalmi életünk minden területén sorolhatnánk ezeket az „amennyibeneket” arra való tekintet nélkül, hogy valamennyi csődöt mondott, mielőtt még megjelent volna. A légkör vég-sőig radikalizálódott. Nemcsak a tájékoztatóirodás körök bíztak a jugoszláv forradalom közeli vereségében, hanem u nyugati reakció is, abban reménykedve, hogy hazánkban sor kerül a kapitalizmus restaurációjára. Jugoszlávia gazdasági nehézségeit 1949 és 1953 között politikai zsarolásra is megpróbálták kihasználni, harcukat pedig általános szovjetellenes hisztérikus politikai folyamattá átalakítani. Pártunk azonban — elegendő történelmi elvszerűséggel rendelkezve — ellenállt minden ilyenfajta számításnak. Bár a vég-sőig kedvezőtlen viszonyok közepette, a nyugati országokkal a műszaki támogatásra vonatkozó szerződések megkötése kizárólag a kölcsönös gazdasági érdekek alapján jött létre. Másrészt a Kelet és Nyugat támadásaikkal kapcsolatos párbeszédekben minden válaszuk világosan elválasztotta a leninizmust a sztálinizmustól. A jugoszláv kommunisták sem akkor, sem később nem azonosították Lenint Sztálinnal, a Lenin által bejelentett és később Sztálin által kivitelezett szovjet rendszer lényegét, a demokratikus centralizmus lenini elvét a sztálinista centralizáció gyakorlatával. Nem fogadták el azokat a módozatokat, amelyek révén a nyugati reakció a JKP és Tájékoztató Iroda közötti összeütközést a nemzetközi kommunista mozgalom kiengesztelhetetlenül egymásra uszított frakciójának, áramlatának és szövetségesének stratégiai területévé akarta átváltoztatni.

Ezért a Tájékoztató Irodával való összeütközés korában a JKP helyzete kifejezetten kétértelmű, de ugyanakkor a mód, ahogy azt pártunknak sikerült megoldania, nem kétértelmű. Minél jobban bonyolódott az összeütközés, annál inkább növekedett egyik részről a sztálinista nyomás. A másik oldalon viszont a nyugati kapitalizmus nem tért el törekvéseitől, amelyek nem ritkán a hagyományokra és a nacionalizmusra hivatkoztak. A JKP mind-

két fronton határozottan nemet mondott. Ha ma összegezzük ennek a döntésnek történelmi megvalósítását, azt látjuk, hogy azok a szocializmusnak egy új távlatához vezettek, melyet a jugoszláv kommunisták sohasem szándékoztak mint kötelező formát rákényszeríteni, de ha veszély fenyegetné, mindig védelmére kelnének. Ebben a távlatban, vagyis azzal párhuzamosan jöttek létre az öngazgatás eszméi és az el nem kötelezett politika eszméi.

Ma is elhangzanak olyan vélemények, hogy Jugoszláviában az öngazgatás mint valami „politikai csakazértis” fejlődött ki a sztálinizmussal szemben, a forradalom utáni első években kialakult saját államiságunkkal szemben. Ehhez még hozzá kell adni az ún. új baloldalhoz tartozó néhány önkényes „radikális marxistánk” nézeteit is, amelyek szerint a sztálinizmus felhasználása 1948-ban nem volt más, mint „antisztálinista sztálinizmus”, vagy — az ő szótáruk pontosabb meghatározásában — a sztálinizmusnak a hazai programban való elrejtése a sztálinizmus nemzetközi programban való felhasználásával. Ebből a „radikális kritikáink” által elnevezett závaros dialektikából az öngazgatás nem mint a forradalom gyermeke született, hanem „a párt újévi ajándékaként a munkásosztálynak” a negyvenes évek átmene-tében az ötvenes évekbe.

Mindkét megállapítás sztálinista beállítású. Sztálin élete végéig az előzőleg említettekkel hajszálpontosan azonos álláspontokat hangoztatott: a jugoszláv kommunisták azért, hogy neki személyesen és a nemzetközi kommunista mozgalomnak kárt okozzanak, belebocsátoktak a szocializmus „más” modelljeinek kieszelésébe, és az ilyen vállalkozás végső célja belső diktatúrájuk elrejtése a demokrácia és öngazgatás zengzetes frázisai alatt. Eppen ezért egyes „radikális marxistáinkat” emlékeztetni kell arra, hogy programjuk, „minden létezőnek kíméletlen kritikája”, nem szabadalmazott találmány a jugoszláv szocializmusban.

A történelemben az 1949 és 1953 közti időszak „a sztálinista terror második hulláma” néven vált ismeretessé. Míg az első hullám 1935-től 1940-ig a Szovjetunióra korlátozódott, a második minden szocialista országra kiterjedt és sok kiváló ember sorsát pecsételte meg. A rémuralom célja mindenáron megakadályozni a „jugoszláv példa” befolyását a sztálini domináció kereteiben megörzendő kommunista pártokra. Ezúttal a rémuralomhoz hozzájárult az 1949-ben kezdődő s csaknem Sztálin 1953-ban bekövetkező haláláig tartó, bírósági eljárások látszatát keltő formális-jogi külsőség. Koco Orodzeunak Albániában, Rajk Lászlónak Magyarországon és Trajcsó Kosztovnak Bulgáriában megrendezett pöre jelezte a nyitányt. A befejezést viszont a tizennégyek monstre pöre 1952-ben Csehszlovákiában. Kőjátékként megrendezték a bírósági eljárásokat Romániában, Lengyelországban. Ezek az eljárások valószínűleg folytatód-tak volna 1952 után is, ha a prágai pert követően Sztálin nem halt volna meg oly gyorsan. Kelet-Európában újból úrrá lett a rettegés. Nyugaton kárörvendően ünnepelet a reakció: Nem igazolódtak-e be állításaink, hogy a sztálinizmuson kívül nem lehet valamilyen más szocializmus? — hangoztatták ideológusaik. Ezzel szemben a haladó körök mélyen elgondolkodtak. Valójában érthetővé vált, hogy a Tájékoztató Iroda és a JKP közti összeütközés nemcsak a kommunista pártok közösségének belső családi perpatvara, hanem a szocializmus új távlatai megnyitásának szempontjából korszakalkotó jelentőségű. Nyilvánvaló volt a sztálinizmus kikezdése, de nyilvánvaló volt az is, hogy éppen a jugoszláv példa rendítette meg a sztálinizmusnak mint a szocializmus fatális lényegének az álláspontját. Ezért a bírósági perek a modern történelem sötét foltjai maradnak, ugyanakkor végét is jelezték a kommunizmus humanista lehetőségei fölé emelkedett elnyomó rendszernek.

Milyenek voltak a sztálinista rémuralom második hullámának feltevései?

1947 végén, mindjárt a JKP és a Tájékoztató Iroda közti összeütközés jelei után, ebben a beteges munkában külön jelentőségű két tényező gondos kombinációjával készítették elő őket. Egyik részről a II. világháború egykori szövetségesei között hirtelen kielezhető hidegháború volt ez; a másik részről azoknak a politikai és ideológiai feltételeknek a fokozatos előkészítése, amelyekkel Jugoszláviát úgy kell bemutatni a nemzetközi kommunista mozgalomban,

mint azt az országot, ahol a kapitalizmus felújítása (a későbbi verziókban még a fasizmusé is) már nagy méreteket öltött és éppen ebből kifolyólag tudatosan és rafinált módon vállalta a trójai faló hódító szerepét a népi demokrácia országában. Most sem bíztak semmit a véletlenre. A Tájékoztató Iroda elidegenült központjában 1948-ban megkezdődött az „áldozati bárányok” kiszemelésének folyamata a Kominternhez tartozó majdnem minden kommunista pártból. Az eljárások azonosak voltak az 1936 és 1940 közti első rémuralom hullámméval. Legelőször is a legfelsőbb vezetők választották ki az egyént vagy csoportot azzal az indoklással, hogy az illető „pártnak” magas rangú politikai eljárásra van szüksége. A legkisebb gyanú is elegendő lehetett a politikai eljárásra, a vád elvett rendszerint az ún. objektív felelősség tartalmazta, anélkül, hogy a vádlót megkérdézték volna a szubjektív indítékok létezéséről, hanem kizárólagosan a vádlott és az inkriminált fél közti — közvetett vagy közvetlen — kapcsolat jelenlétéről. Egyes tárgyalásokon pl. mint a vád legfőbb bizonyítéka az lesz, hogy a spanyol háborúban 1939-ig a vádlottak a jugoszláv harcosokkal való meghitt barátkozás során a nemzetközi brigádokban „trockista—titoista összeesküvést” szöttek, noha még ekkor senki sem látta előre a sztálinista politika későbbi páfordulását.

A folyamat további lépése az ilyen kiragadott tények mesterségesen kialakított egységbe való összekapcsolása azzal a céllal, hogy a vádlott minden előbbi forradalmi tevékenységét számítással irányította a kommunista pártok „köszikla egységének” aláadására, és hogy már előbb megfontolva kapcsolatot teremtett a „titoistákkal”, „anarchistákkal”, „trockistákkal” és a nemzetközi munkásmozgalom többi renegátjával. A per előkészítésének befejező szakaszában majdnem kötelező volt a vádlott Jugoszlávia valamelyik neves párt-, állam- vagy katonai vezetőjével való kapcsolatainak lenyomozása 1949-ig (amikor ezek a perek elkezdődtek), mert Jugoszláviát a kapitalizmus szolgálatába szegődött országként könyvelték el, amely kilépett a szocialista államok szövetségéből, ezért automatikusan „imerialista kémnek” és az idegen hírszerző szolgálat ügynökének minősítették. Így a két részről, „a vizsgálatból és bírósági tárgyalásból” álló bíraskodás felépítésének elég tág kerete jött létre.

Visinszkij elmélete (a beismerés elegendő a bűntett bizonyítására) alapján a vizsgálati szervek az igazságszolgáltatás beavatkozása esetén — tekintet nélkül a polgári jogok alkotmányos és formális-jogi törvényes biztosítására — szabad kezet kaptak a vádlott személyiségének megtörésére és a nyílt tárgyaláson neki szánt szerepre való felkészítésére. Az ezeket a pereket túléltek későbbi vallomásai kétségtelenül igazolták a fizikai és pszichikai kényszer kombinációját, aminek a vizsgálat alatt a vádlott „agymosása”, személyiségének a teljes tehetetlenség és erkölcsi megsemmisülés állapotába való hajszolása volt a célja. Minden vizsgálatot Sztálin nyomozóinak felügyelete alatt és utasításai szerint folytattak le, akik a háború előtt lezajlott nagy moszkvai perekben szerzett tapasztalataikat kiadósan alkalmazták a sztálinista rémuralom második hullámaiban is.

A megtörés eljárása már a letartóztatás előtt megkezdődött. A politikai áldozatként kijelölt személynek bizonyos idővel már szabadságától való megfosztása előtt egyre fokozódó kikközösítésével, az összejövetelekről való kihagyásával, a magántalálkozások kerülésével, rendőrségi megfigyelésekkel és minden nyugtalanságot, félelmet és rettegést előidézhető eszközzel hallgatólagosan tudtára adták, hogy gyanús. Ezt a kínzó lelkiállapotot tudatosan fokozták addig, hogy személyiségén úrrá vált a bizonytalanság és a jövőtől való félelem, így már előre felkészítették a megtörésre. Egyesek megkönnyebbülésnek vették a letartóztatást, azt remélve, hogy végül megismerik az ügy valódi állapotát és rövid kihallgatás után, amelynek folyamán, ahogy hitték, beigazolódnak a bűnösségükkel kapcsolatos tévedés, és visszatérnek a mindennapi életbe.

Semmit sem bíztak azonban a sztálini bürokrácia a véletlenre. A per megtervezésének tökéletesnek kellett lennie, mint egy számtani műveletnek, amelyben minden ismeretlen fokozatosan eltűnik és a végén kijön a pontos eredmény. A vizsgálat politikai megoldozással kezdődött. A letartóztatott elé élete és munkája bizonyos tényezőinek olyan magyarázatát tárták, amilyen megfelelt a bírósági játéknak és lelkileg úgy hatottak rá, hogy azt saját beismerésének fogadja el. Mivel hibáit megcáfolhatatlanul megállapították, a párt

áldozatot követel tőle, hangoztatták a meggyőzés elején, tehát az elkövetkező per nem is lenne klasszikus per, inkább az együttműködés formája közte és a párt között. A párt nem hibázhat, de meg is bocsáthat. Ezért a büntetés foka, hangoztatták a vizsgáló bírák, az illető magatartásától függ. A büntetés lehet relatíve enyhe és végső fokon nagyon szigorú. A per valójában a pártöntudat ellenőrzése, aminek a mércéje pedig a beismerés. Amennyiben a beismerés elhúzódik, olyan mértékben válik szemmel láthatóvá, hogy a vádlott egyre mélyebben süllyed a párt elárlásában és vele szemben alkalmazni kell a pártigazságot minden szigorával.

A kihallgatás első szakasza rendszerint sikertelen volt, mivel a gyanúsítottak a vádirat megismerését követő első megrázkódtatás után bűnük beismerését visszautasították. A kihallgatás ekkor más rendszerre tért át. A vádlottat az elszigetelés részletesen kidolgozott különleges rendszere alá vetették, amelyben a kényszer eszközei jelentős szerepet kaptak. Éjjel-nappal tartó kihallgatások következtek a vizsgálók állandó változtatásával. A test pontosan meghatározott helyzete a cellában való tartózkodás alatt, a család állapotáról kiagyalt adatok közlése és annak további sorsával kapcsolatos állandó fenyegetések és a megtörés többi módszere arra irányult, hogy a vádlottban kiváltságot a teljes tehetetlenség elhagyatottság és akaratnélküliség érzését, fokozatosan csökkenjen ellenállása és végül maga kérje a per minél gyorsabb megindítását. Hasonlóan az elsőhöz, a sztálinista rémuralom második hullámának tapasztalatai is tragikusak voltak; ilyen eljárást a vádlottak közül senki sem állt ki és előbb vagy utóbb, de minden esetben áldozatává vált durvaságának és embertelenségének. Pszichéje minden területe állandó felügyelet alatt állt, ő maga pedig állandó révületben volt. Csak így lehetett hozzálátni a fő cél megvalósításához: Kicsikarni a beismerést, lefektetni egy nyilvános politikai rendezvény alapját.

Ebben a lelkiállapotban a vádlottak kétféleképpen viselkedtek. Egyesek idővel valójában kezdtek hinni saját hibáikban és vádolni kezdték önmagukat (voltak olyanok, akik Sztálin halála után visszautasították a kegyelmet és azt tartották, hogy lelkiismeretesen ki kell tölteniük a kiszabott büntetést). A többség azonban a vizsgálat borzalmas nyomására tett beismerő vallomást, eljutva a kétségbeesésnek arra a pontjára, ahol minden megoldást passzívan elfogad, ahol a személyiség a nemlétezés élményén keresztül bomlik fel.

A nyomozásban tehát a beismerés volt az egész per további megrendezésének előfeltétele.

Magának a pernek pedig a rendezőkkel, színpadi felügyelőkkel, forgatókönyvírókkal és természetesen a szerepeket részletesen és pontosan betanult színészekkel valamilyen beteges színielőadáshoz kellett hasonlítani. A vizsgálóbírák úgy jelentek meg, mint akik mindezt összeegyeztetik. Hetek, sőt hónapok fárasztó munkája volt szükséges ahhoz, hogy a bemutatót megelőző végtelen próbákon a beismerés szövegét bevessék a vádlottak agytekervényeibe, mert a bemutatót kifogástalanul kellett eljátszani a tervezők láthatatlan segítségével. Legelőször a vádlottak külön-külön vésegették beismerésük minden pontját és vesszőjét emlékezetükbe, majd bekapcsolták őket a per szereplőinek tágabb egységébe. Az egyén szerepe szigorúan be volt programozva. Meggyőzőleg kellett hatnia, egy mozdulattal sem kelthetett olyan benyomást, hogy nem úgy érez, ahogyan beszél. Ellenkezőleg: a lelkesedés legmagasabb fokát követelték meg. A per szereplőjének önmagát kellett megvádolnia és kérnie a legszigorúbb büntetést. Másrészt, védője gyakran élesebb vádlójánál. A védő valójában az után nyomoz, amit a vádirat nem tartalmaz és a pernek olyan befejezésére törekszik, amilyenek védenca személyiségét erkölcsileg és politikailag megsemmisítheti. A vádlottaknak szintén tudtukra adták, hogy az első fokú ítélet megfelebbezését még csak meg sem említhetik. Egy politikai perben, amelyben Sztálin személyesen is érdekelt, ahogy a vizsgálóbírák hatottak rájuk lelkileg, a fellebbezés megengedhetetlen diverziót jelentene. Mivel Sztálin nem tévedhet, úgy az ő szelleme által irányított igazságügy sem. A nyomozás végén, amikor már az előadás színrehozásának minden kelléke készen állt, jelen voltak a magas rangú vezetők is, hogy meggyőződjenek annak kifogástalan előadásáról. Az ez alkalommal lefolytatott beteges pszichológiai játékban a vádlottakat még bátorították is, hogy „minden jóra fordul, ha szerepük követelményeihez tartják magukat”.

habár sorsukról már előre döntöttek. Helyzetük is lényegesen megjavult azért, hogy a főtárgyaláson a testi és a lelki kínzások nyomai eltűnjenek. De ugyanakkor figyelmeztették őket arra is, hogy vizsgálóik a per egész ideje alatt a tárgyalási terem kulisszái mögött tartózkodnak és a szünetekben érélyes beavatkozással megátolnak mindennemű eltérést a kiosztott szerepüktől.

Valójában így is volt. A főtárgyalás formálisan nyilvános volt, főleg azért, mert a per rendezői biztosak voltak abban, hogy minden az előirányzott program szerint fog lezajlani. Egy programszerű vádirattal kezdődik el a per, amelynek már az első mondatai eloszlatták a szereplőkben a kedvező kimenetel reményének minden sugarát, amennyiben ilyen remények már előbb is táplálták őket. Jellegzetes sztálinista szótáruk volt: megfogalmazásaiban kegyetlenül goromba, a kiagyalásokban könyörtelenül lelkiismeretlen, a fenyegetésekben a barbárságig vad. Ezen elemek görgetegének kellett nemcsak a vádlott személyiségét felingerelni, hanem az egész nyilvánosságot is, és a közvéleményt is azzal, hogy az hajtsa végre a vádlott teljes erkölcsi és politikai meglinclselését. Részben még keresztül is vitték a nyilvánosságnak ezt a rossz politizálását. Arthur London említi meg, hogy Prágában 1952-ben a megtartott ítélet előtt két teherkocsira való távirat és levél érkezett, amelyekben halálos ítéletet követeltek minden vádlottra.

A vádiratok legnagyobb számában a tárgyi bizonyítékokat meg sem említették. A halálba vagy a hosszan tartó raboskodásba vezető útra elegendőnek bizonyult a beismerés is. A perek szervezői szerint a beismerések kifogástalanok. A vallomásokban sehol ellentmondás, sehol ellentét a többi vádlott vallomásával. Trajcsó Kosztov volt az egyetlen kivétel. Miután a per első részében mindent tagadott. Így jelezte azt, hogy vallomását kényszerhatás alatt tette. Ezzel a sztálinista bürokratikus szerkezet számára elképzelhetetlen botrányt idézett elő. A hangerősítőket a kulisszák mögötti szervezők abban a pillanatban kikapcsolták, majd a nap folyamán Kosztovot megdolgozták, úgyhogy a per folytatásában beismerett mindent, amit követeltek tőle.

A jugoszláv példától való megfélemlítés értelmében a Tájékoztató Iroda által reprezentációsak minősített perek a fővádlottak halálos ítéletének meghozatalával végződtek. Ilyenek az albániai, magyarországi, bulgáriai és csehszlovákiai esetek, amelyekben 11 halálos ítéletet hoztak. A büntetést gyorsan és hatásosan, legfeljebb egy héttel az ítélet meghozatala után végrehajtották. Borzalmasan hat ma Arthur Londonnak a prágai perre való visszaemlékezése, különösen a rész, ahol a kis csukott autó vezetője két utasához fordulva azt mondja: „Ma ebben a kocsiban tizennégy embert viszek. Mi hármunkat és azt a tizenegyet, akiknek hamvait felakasztásuk és elhamvasztásuk után ebben a zsákban visze szétszórni a Vltava fölött.”

PALINKÁS József fordítása

ÖRÖKSÉG

JÓNÁS FRIGYES

BÁRCZI GÉZA

Egy tudós szerepéről, amelyet tudományában betölt, hatásáról, melyet szakterületének fejlődésére gyakorol, eredményeiről, hogy maradandóak-e, csak bizonyos távlatból lehet hiteles képeket kialakítani. Feladatunk tehát nem könnyű, amikor Bárczi életművéről kell számot adnunk e szűkre szabott keretek között.

A nagy elődök, Simonyi Zsigmond, Gombocz Zoltán szellemében lett — a romanisztika oldaláról közelítve meg a magyar nyelvtudományt — magyar nyelvész, nyelvtörténész, dialektológus, finnugrista, sőt általános nyelvész. Tudománytörténeti szempontból nemcsak Bárczi életútjának, de a magyar nyelvtudományak is új szakaszát jelzi a „kilincs” szó történeti-etimológiai vizsgálata, mellyel a korszerű nyelvszemlélet útjához nyitott rést, mesteri szemmel fürkészve a közeg rejtelmeit (vö. Kilincs: MNY. XIX, 89:90; Revue des Etudes Hongroises I, 184—7). Sikerében jelentékeny szerepe volt ama meggyőződésnek, hogy „Nyelvünk, mint minden nyelv, szakadatlan átalakulásban van, egy pillanatra sem állapodik meg, bár ez átalakulások — kivéve talán a szókincséit — olyan természetűek, lefolyásuk olyan sima és lassú, hogy a nyelvet állandóan használó észre sem veszi őket” (Bárczi: *Nyelvművelésünk*, 17. 1. Bp., 1974, Gondolat). Hogy e meggyőződést a nyelvtudomány szerteágazó területein alakíthatta ki, s folyton új feladatok felől igazolhatta, pályája változatos folyamatának is köszönhető.

1911-ig, budapesti Eötvös kollégiumi felvételéig Zomborban élt, tanult, s az állami főgimnáziumban jeles diákként tartották számon. A klasszikus nyelvek művelése mellett eszperantó nyelvet tanított a gimnáziumban rendszeresített tanfolyamon. A budapesti egyetemen a magyar—latin—görög, később a francia szakot művelte, de tudott németül és törökül is. S a lelkiismeretes munkában érlelődő, a maga nemében páratlan szorgalmú jövőendő tudóst hamarosan javasolják az Eötvös Kollégium tanárának. Különösen elmélyülten tanulmányozza a francia nyelvet és nyelvészetet. Hosszabb tanulmányútra készül Párizsba, akkor még nem sejtve, hogy Franciaország szeretetét kényszerű „vendégként” fogja élvezni. A Sorbonne levegője csak megnöveli az ifjú tudósban a hazai kultúra ügyének szeretetét. Minden idejét a nyelvek s a nyelvészet tanulmányozásának szenteli, de közben figyeli Párizst, s hazai barátainak rendszeresen beszámol az „európai” élet pezsgéséről. Talán akkor tudatosult benne igazán a nagy elődök hite, hogy a magyar nyelv nem vazallusa a világnyelveknek, hanem egy nagy múltú európai (mégis kissé egzotikus) kultúrának a kulcsa; lefordításra érdemes, gazdag irodalom hordozója, s felépítése rendkívül világos és logikus.

A világháború kint érte Franciaországban, s mint ellenséges ország állampolgárát, társaival együtt internálták egyik — a francia parthoz közel eső — sziget hírhedt börtönerődítményébe, a „fekete kolostorba” (vö. Kuncz Aladár: *A fekete kolostor*). A háromévi internálás próbaköve volt emberségének, s kényszerű előgyakorlata a tudósi pályával párhuzamosan kibomló személyiség oly sokszor megnyilvánuló nagyságának. S e kettő — személyiségének és tudományának — sugárzása alkotó egységben hatott később is: emberi magatartásának következetességében, tárgyyszerű gondolkodói fegyelmeiben.

A francia fogság testi-lelki gyötrelmei után 1917-ben Svájcba került, Lausanne-ba, ahol végre folytathatta tanulmányait, míg az „itt élned kell!” parancsa haza nem hívta.

1920-ban a budapesti egyetemen szerez középiskolai tanári diplomát magyar—francia szakon. Tudományos módszere középiskolai tanársága idején érlelődik, s elválaszthatatlan az örök időket átfogó, a munka iránt érzett tisztelet világnézetétől. A tehetséget Bárczi tisztelte, de nem becsülte túl, tudta, hogy önmagában semmi, s hogy a mesterséget csak a munka aprólékos, időt nem sajnáló szorgalmával lehet elsajátítani, kiemelkedő eredményeket pedig csak elmélyült és rendszeres műhelygyakorlatokkal, az ismeretek felhalmozásával lehet elérni. Az a jó tanár — vallotta —, ki érti szakmáját. Tudta, hogy a számtalan új tudományágat kibontakoztató XX. században új utakat törni csak az anyag megismerése, éber vallatása s a törvénykeresés állandó kölcsönössége révén lehetséges. Olvasás és írás, kutatás és alkotás termékeny egysége révén. Anyagismeretnek és módszerbeli készségének magas szintje a tudóst a tárgyyszerűség kivételes érdemével vértette fel. A dolgokat komplex összefüggéseikben szemlélve úgy alkothatta ítéleteit, hogy nemcsak a részletekben, a szintézisben is meggyőző eredményekre jutott.

Az emberi értelem legnagyobb terméként csodálja a nyelvet, de filológus a szó tágabb értelmében is. Már a középiskolai tanár francia irodalomórái, az explication de texte-módszerrel végzett szövegelemzéseivel olyan szellemre engednek következtetni, ki a nyelvet képes lesz sokoldalúan valtatni, a maga bonyolultságában megragadni.

Míg emberi magatartásának legnagyobb vonásait a francia fogság gyötrelmes tanulságai indították el a kibontakozás útján, addig a tudós indulását a francia nép és nyelv iránti érdeklődés határozta meg (vö. *A francia r hang történetéhez*, Szeged, 1926.). A fogság idején csalódnia kellett a XX. századi Franciaország emberségében, a régi francia—magyar kapcsolatok bűváraként azonban hű maradhatott régi eszményéhez, az egyetemes emberi haladás ügyéhez (vö. *Francia zarándokok I. Endre idejében*: MNy. XXXII, 260—1). Így jut el az ófrancia nyelv helyesírás-történeti, hangtörténeti és alaktani dolgozataiig, majd a magyar nyelvben meghonosodott francia szavak vizsgálatáig (*A magyar nyelv francia jövevényszavai*, Bp., 1938).

Kibontakozásának azonban ezzel csak vonatkozási pontjait jelölhettük, mert a pálya minden fázisát, még ha áttekinténénk is, szintéziseiben akkor is maradna meglepetés. Szófejtő Szótárának előzménye pl. bizonyára török és örmény eredetű szavaink vizsgálata. Am maga a szótár a maga nemében ezekből le nem vezethető nagyarányú összefoglalás. Később nélkülözhetetlennek számító egyetemi tankönyvében foglalta össze mindazt, amit a magyar szókincs vizsgálatával kapcsolatban érdemesnek tartott (vö. *A magyar szókincs eredete*, Bp., 1951, 1958; — egyetemi tankönyv).

A maga nemében — mondtuk, mert Bárczi pályáján belül csak egy még teljesebb szintézis lépcsője. A gyorsabb váltakozásra hajlamos szókincsbelieken túl a hang- és alaktani változások törvényeinek alapos, ugyanakkor átfogó értékű vizsgálatára is sort kerített, s mindezt aprólékos felderítő munkával, nyelvelmélet-adatak révén, ahol ezek hiányoznak, a hézagokat tudományos bizonyossággal pótoló kikövetkeztetésekkel s a rokon nyelvek tanúságtételének segítségével végezte el. Tízezer év nyelvi változásait felmérve alkotta meg a magyar nyelv életrajzát. E folyamat során nagy elődei és kortársai — Simonyi Zsigmond, Csúry Bálint, Laziczius Gyula, Hegedüs Lajos, Németh Gyula, Pais Dezső, Ligeti Lajos — eredményeit felülvizsgálva, továbbgondolva nyelvtudományunk egy nagy szakaszát is lezárta.

Jelentősebb hangtani részletkutatásaiban a finnugor zárhangok ósmagyar kori történetével (MNY. LVIII, 1—10), a labiális utótagú diftongusok kérdésével (MNY. XL, 289—91), az ö-zés történetével (MNY. XLV, 72—4), az á, é, i megrövidülésének kérdésével (MNY. XLIX, 324—35), a magyar ly hang kérdésével (I. OK. VII, 116—24) foglalkozott. Kézikönyv értékű tankönyve (*Magyar hangtörténet*, Bp., 1954, 1958) ugyancsak az összefoglaló munka követelményével készült, s figyelembe vette a hangtörténetben végzett rész kutatások eredményeit is (vö. *A Tihanyi Apátság Alapítólevele mint nyelvi emlék* — Bp., 1951 — című Kossuth-díjas munkáját és a fentebb idézettek).

Alma volt: megírni az ómagyar nyelv grammatikáját. Bár ez a mű nem készült el, a *Halotti Beszéd*ről haláláig vezetett egyetemi szemináriumain, s a közben megjelent második Kossuth-díjas könyve, *A magyar nyelv életrajza* révén (Bp., 1963) közel jutott a beteljesedéshez. Már említett hangtanában is kézenfekvőnek látszott az alaktani változások további felderítéséhez vezető út. Az ígei átvételek, a magyar latívusrag, az i birtokos személyrag, a felszólító mód, s némely képző vonatkozásában végzett korábbi kutatásai mindenesetre jelzik egy soron következő korszerű, nagyobb lélegzetű alaktani munka — *A szótövek*, Bp., 1958 — megírását.

Szintézise tehát nemcsak lezár egy periódust, de a következő csíráit is elveit. Ennek során szükségképpen terjeszkedett ki a mondattan (vö. *A tárgyaz igeragozás használatának történetéről*, MNY. LIV, 257—70), sőt a stilisztika területéig is, átfogva immár a szóképzés és a nyelvtani rendszer komplexumát, a vizsgált területek keretében az általános nyelvészet legfontosabb kérdésköreit is.

Lévén a nyelv társadalmi teljesítmény, mely az emberi gondolkodással mind múltját, mind pedig jelenét tekintve a legszorosabb összefüggésben van, Bárczi eredményeinek érvénye szükségképpen lépte túl a szaktudományosság szűkös kereteit (vö. *Bevezetés a magyar nyelvtudományba*, Bp., 1953 tankönyv). Okfejtései, melyek a nyelv tagozódását, rétegződését célozzák, két irányú vizsgálódást is feltételeznek. Egyrészt a rétegnyelvek mozgásának, valamint a nép- és nemzeti nyelv viszonyának feltárását, másrészt a nyelvművelés szélesebb kibontakoztatására szolgáló princípiumok megállapítását. Vallotta, hogy a nyelvésztudósnak a maga tudományát össze kell kapcsolnia a gyakorlati célokkal. Ugy véli, „...midnyáján, akik magyarul beszélünk, nemcsak elszenvedjük a nyelvi környezet hatását, hanem minden kiejtett mondatunkkal részei is vagyunk a környezetnek” (Bárczi: *Nyelvművelésünk*, Gondolat, 1974).

1932-ben a Magyarosan c. folyóirat munkatársa. A nyelv értékeinek védelmét szolgáló, másrészt alkotó, a nyelv bővítését, gazdagítását célzó cikkeivel vett részt a nyelvművelésben, s — bár szerzteagázó tudományos teendői később egyre sokasodtak — értékes szaktanácsaira mindig számíthatott a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő és helyesírási bizottsága is. Egy pillanatra sem felejtve el, hogy a magyar nyelv, amellett, hogy benne „él a nemzet”, nemcsak magyar, hanem nyelv is, s hogy „a műveltség emelkedése és terjedése együtt jár a nyelvi öntudat, az egyéni felelősségérzet szélesebb bontakoztatásával” (Bárczi: *Nyelvművelésünk*, Gondolat, 1974, 6. 1.).

Itt sem elégedett meg a részletek feltárásával, szempontokat nyújtva a feltárt nyelvi jelenségek értékeléséhez (vö. *A nyelvművelés elvi kérdései*: I. OK. II, 420-6), elősegítette azoknak a kérdéseknek a megoldását, amelyek a nyelv ősi jellemének tiszteletben tartásával megkövetelik a „tömörséget, a képszerűséget, a finom árnyaltságot, a világos szabatoságot és a változatos hangzást, továbbá a rugalmasságot, mely magában foglalja nemcsak a különböző műfajokhoz, hanem a megváltozott igényekhez való simulást” (*Nyelvművelésünk*, 24. 1. Gondolat, 1974).

A nyelvművelésben kimunkált alapelvei ily módon szükségessé tették a nyelvi eszmény megfogalmazását. A magyar nyelv ősi sajátosságait kutató, a nyelv mibenlétének gyakorlati céljait soha el nem hanyagoló tudós, míg a rétegnyelvek keretében vizsgálódott, eredményeit még hézagosnak érezte. Ezért később a népnyelvkutatás útjainak kimunkálásához fogott. Szegedi (1932), majd budapesti (1938) egyetemi oktatói (magántanári) és tudományos tevékenysége 1941-től a debreceni magyar nyelvészeti tanszéken folytatódik. Magyar nyelvészeti professzorként szervesen kapcsolódva a Csúry Bálint-féle nép-

nyelvkuató hagyományhoz a magyar nyelvjárások több nemzedékre kiható feladatainak körvonalazását tűzte ki célul. Szabó T. Attilával közösen szerkeszti a Magyar Népnyelv című évkönyvet, mely akkor a nyelvjárás kutatás legjelentősebb orgánuma, s a szerkesztők felettébb nagy érdeme, hogy teret engednek önkéntes gyűjtők által beküldött eredeti nyelvjárási anyagok közlésének is. Riedl Szende, Balassa József, Horger Antal, Lazíczius Gyula, Csúry Bálint úttörő munkát végeztek a nyelvjárás kutatásban. Kísérleteik a szintézisalkotásra azonban nem hozták meg a kellő eredményt, holott a XX. század felgyorsult társadalmi változásai a nyelvi differenciálódás erőt a korábbiaknál nagyobb mértékben szorítják vissza, s előbb-utóbb nyelvjárásaink pusztulásához vezetnek. Hogy a nyelvjárás kutatók a nyelvjárási egységek mértékéről és módjáról hitelesebb képet nyújthassanak, új szempontokat kellett kialakítaniuk. Nem kis érdeme Bárczinak az első magyar népnyelvkuató értekezet eredménye, mely célul tűzte ki, „hogy a nyelvjárás kutatás az addigaknál nagyobb lendületet kájon, hogy sokkal inkább országos méretűvé váljék” (Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Bp., 1971, Akadémiai Kiadó). Csak a történeti és leíró szempontú nyelvjárás kutatás egyeztetése, a szövegek lejegyzésének egységesítése, a nyelvjárások leírásának viszonyítási alapjául szolgáló magyar standard nyelvhasználat körvonalazása, az egyes nyelvjárások megállapításának főbb szempontjai, s végső soron a nyelvi korpusz feltérképezése jelenthette a megoldást.

Bárczi a nyelvjárás kutatás és a nyelvtörténet összekapcsolására a külföld részéről is elismerést kiváltó diszciplínát dolgozott ki (vö. *A történeti nyelvjárás kutatás*, MNy. XLIII, 81—91; Régi magyar nyelvjárások Bp., 1947; *A magyar történeti nyelvjárás kutatás* — III. Kongresszus 301—24. — különyomat). Jól látta azt is, hogy az elődök — bár erőfeszítéseiknek elismeréssel tartozunk — ezen a területen sem tudtak kilépni a részletek sáncai mögül. Az egyes jelenségtípusok vagy éppen az egységes szempontokat nélkülöző monográfiaszerű nyelvjárási munkák keretein belül maradvá, a hazai nyelvtudomány nem volt képes a mai magyar nyelvjárások rendszerét egységbe foglalni. Bárczi az európai gyakorlatot követve, de a hasznosítható régi tapasztalatokat el nem vetve, szorgalmazta tehát a Magyar Nyelvatlasz munkálatainak megkezdését (vö. *A Magyar Nyelvatlasz előkészítése* — A Magyarságtudományi Intézet Évkönyve 1942. 173—96. 1.).

A munkálatok 1949-ben indultak meg, s a leíró és történeti szempontú nyelvtudomány képviselőinek véleményét ismét csak Bárczi hangolta össze, kiemelve, hogy a nyelvatlasz nyilvánvalóan egy szinkrón nyelvi rendszert mutat be — a nyelvjárási részrendszerek egy bizonyos keresztmetszetét —, forrásává válhat a történeti szempontú kutatásoknak is (vö. *A magyar nyelvjárás kutatás időszéri feladatai*: I. OK. VI, 59—87; *A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere*, Bp., 1955).

A rugalmas elvszerűség titka csak a memória és a logikai készség legzorosabb együttműködésének határfokában lelhető fel. Kiválóan gondos szerkesztőként, az igazságra rátapintó kritikusként, doktori és kandidátusi dolgozatok egész sorának bírálójaként bizonyította újra és újra tudományos módszerének hatékonyságát. A gondos anyaggyűjtés, a logikai készséget próbára tevő arányérzék, a válogató tevékenység, valamint az anyag elrendezésének időrabló és rutinmunkának számít, ugyanakkor nem elhanyagolható szerepét Bárczi mint a tudományos értékű művek létrejöttének alapfeltételét tartja számon (vö. Bárczi: *A nyelvtudományi kritikáról*, MNy. XLIX, 4—13). A szótárszerkesztés általános elvi és gyakorlati kritériumait már a *Magyar Szófejtő Szótár* létrejöttkor körvonalazta. Később mint az Akadémia Szótári Bizottságának elnöke, s a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerkesztési munkálatainak akadémiai irányítója módjában állt a magyarországi szótárszerkesztést kezében tartani. A szótárkészítés fellendülésében tehát itt van az ő megfontoltsága, támogató figyelme és hozzáértése is (vö. Nyr. LXXXIV, 129—36).

1939-től levelező, 1947-től rendes tagja a Magyar Tudományos Akadémiának. Az apró munkák sem tették gépiessé, hanem edzették a növekvő feladatokhoz. A tanítványait szigorú szeretetben részesítő professzor, a mindig segítőkész ember, immár a „tudomány nagy öregének” számított. Két felnevelt tanítványnemzedék, s a magyar nyelv ügyét fontosnak érző hazai és külföldön élő magyarok tisztelete övezte. A lassan eltávozó tudós kortásak, s a korábban

elfhunyt feleség hiányérzetét oldotta talán számos feladatának ellátása, mégis „sűrűsödött körülötte” a magány. Látóképességének csökkenése csak növelte a gyengülő test nehézségeit, de még nyolcvanéves korában is a *Történeti-Etimológiai Szótár* lektora, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke, a Világszövetség keretébe tartozó Anyanyelvi Bizottság védnöke, az Akadémia Tudományos Minősítő Bizottságának, valamint több akadémiai munkabizottságnak aktív munkatársa. Az ELTE-n a nyugalmazott professzor még speciális kollégment tart, közben könyvet ír a nyelvmuvelés további feladatairól.

Fél évszázadon át kísérte figyelemmel élénk szelleme, hogy milyen folyamatok zajlottak le a magyar nyelv ősi korszakaiban, eleven jelenében, s azokban a tudományágakban, melyek vele foglalkoznak. „Világosan látnunk kell — írja —, milyennek szeretnők a közeli jövő magyar nyelvét, és mit várunk saját mozgalmunktól. Meg kellene állapítani, milyen szempontokat alkalmazunk a feltárt nyelvi jelenségek elbírálásában, megítélésében” (Bárczi: *Nyelvművelésünk*, 126. 1). Nemcsak a világ minden időben kialakuló kultúráinak távoli üzenetei, de a magyar nyelv megújításának múlt századi gyakorlata is jelzi, hogy a tudatos nyelvvalakító tevékenység nem nélkülözhető. Tudta, hogy a gyakorta méltatlanul gáncsolt nyelvmuvelők feladata nem könnyű, amikor nyelvünk értékes hagyományainak, tisztaságának védelmében lelkiismeretünket ébresztgetik. Készséggel elismerte az író nyelvteremtő szerepét, de a bírálat jogát is fenntartotta a nyelvmuvelés számára. A magyar nyelv igazán a nyelvhasználatban él, s csak az tudja megszabni a nyelvhasználat normáit, aki a nyelv mibenlétét, működésének törvényszerűségeit ismeri. Bárczi így jellemzi a magyar nyelvet: „... jellemző a tiszta artikuláció, elnagyolt, mormolt, sorvadó magánhangzók nincsenek, hanem a hangsúlytalan szótagokban is teljes ejtésű és időmértékű minden magánhangzó” (i. m. 30. 1.). A nyelvi levegő tisztább a kiejtett szavak, az egymásba illeszkedő szószervezetek, s a világos szerkezetű, gondolatainkat tömören kifejező mondatok rendszerhálózatában.

A nyelv ügyének ápolásában Bárczi nem kis jelentőséget tulajdonít az anyanyelv tanításának, s a vele együtt járó nyelvi felelősségnek. Ennek színteré minden tantárgy oktatásában, minden iskolai fokon meg kellene nyilvánulnia, ehhez sem a magyar, sem a nemzetközi irodalmakban nem találunk kiegészítő metodikát, gyakorlatához nincs recept. Némi aggodalommal hiányolja anna a magyar nyelvkönyvnek a megalkotását, mely mind felosztását, mind pedig adatközlését illetően közelebb áll a gyakorlathoz.

Végrendelete ezzel elkészült. Több évtizedet felölelő munkássága a magyar nyelv klasszikus tudósává, legméltóbb gazdájává avatta Bárczit. S ő aggódó szemével még egyszer áttekintette ígéretének földjét, búcsút intve igaz ügyének, a magyar nyelvnek, életének.

Bárczi Géza 1975. november 7-én hunyt el. „Nemcsak nagy tudós, egy ritkán igaz ember távozott el vele.” (Ez utóbbi mondatot tanítványának, dr. Bartha Katalinnak, tudós tanárnak rádióbeszédéből idéztem.)

ALKOTÓMŰHELY

Dr. SZATHMÁRI ISTVÁN

MEGJEGYZÉSEK AZ ÜZENET CÍMŰ FOLYÓIRAT NYELVÉRŐL ÉS STÍLUSÁRÓL

1. Ha a közlésnek — divatosabb szóval: kommunikációnak — valamely megnyilvánulásáról (a jelen esetben például az Üzenet című szabadkai folyóiratról) bíráló megjegyzéseket akarunk tenni, föltétlen kívánatos, legalábbis röviden, utalni arra, hogy milyen szempontok alapján közelítjük meg az illető írás- vagy beszédmű nyelvét és stílusát.

A) Ismeretes, hogy a nyelvet — például a magyart — az illető nyelvnek a hangrendszere és fonetikai sajátosságai, szó- és kifejezőkészlete, alak- és mondattani jelenségei (természetesen a szemantikai oldalt is ide értve), valamint mindezeknek a használati szabályai együttvéve jelentik (ezekről egyébként a hangtanok, a különböző szótártípusok és a leíró nyelvtanok tájékoztatnak). A beszélő egyén nyelve szintén az előbbin alapuló — kisebb-nagyobb — nyelvi (hangtani, szókincsbeli, alak- és mondattani) anyagraktár, amelybe beleértendő a különféle nyelvhasználati szabályok ismerete is. Egy kissé leegyszerűsítve a dolgot azonban azt mondhatjuk, hogy ez még „csak” nyelv. Stílussá akkor lesz, ha valamilyen mondanivaló kifejezésére, azaz közlésre, kommunikációra felhasználjuk. A felhasználás pedig mindig válogatással jár együtt: beszéd és írás közben a közlés tárgyától, céljától, körülményeitől (kommunikációs szituáció) stb. függően — általában spontánul, de nemegyszer tudatosan — válogatunk a különböző stílusértékű nyelvi — stílári változatok között. A nyelv ugyanis történeti fejlődése eredményeként mind szókészletében és frazeológiájában, mind grammatikai eszközeit illetően, mind pedig hangoztatott formájában több — stílusértékben eltérő — lehetőséget kínál, más szóval minden nyelvben vannak szinonímák, amelyek szinonímásorokba rendeződve rendszert alkotnak. Bár a következő szavakkal, kifejezésekkel például azt közöljük, hogy „valaki megszegyenülten elmegy, távozik”, mégis többletként még mennyi mindent megéreztetünk velük (a stílusérték mindig járulékos, az eredeti, voltaképpeni közleményt kiegészítő második szólam): *valaki elsurrán, elsíttyn, ellép, meglép, elszelel, elinal, meglóg, kámfort játszik, olajra lép, elhúzza a csikot* stb. Vagy például kedvesseget sugall a hosszabb alakú második személyű felszólítás: „*Aludj már, mert későn van.*”: „*Aludjál már, mert későn van.*” De nincs másként — elsősorban szóbeli előadás esetén — a kiejtés, a hangos beszéd területén sem. Az enyhén nyelvjárási hangképzés például (*embér*: a szokásosnál nyíltabb, illetőleg zárt *é*-vel vagy *jóul* enyhe kettőshangzóval) rendszerint kellemes hatást stb. kelt; a teljesen nyelvjárási beszéd vagy írás pedig az illető vidék hangulatát, esetleg az általános

népi hangulatot stb. idézi (pl. Párducz László *Dg: Cor pulmonale* című versében, az *Üzenet* 1975. évi 5—6. számában (351. 1. 7: „innét gyűttem | Kevibű | úgy két hete vót | ledűtem a sámlirű...”).

R. Jakobson a közlésnek, a kommunikációnak hat tényezőjét emeli ki: a feladó, a címzett, maga az üzenet, a kontextus (valójában a közlendő), a kontaktus (a csatorna, illetőleg a feladó és a címzett közötti pszichológiai kapcsolat) és a nyelvi kód. Ezek közül — a közlés során — valamelyik előtérbe lép, valamelyiknek a fontossága megnő a többi tényezővel szemben, és ennek megfelelően a vele kapcsolatos nyelvi—stiláris funkció érvényesül elsősorban, vagyis az „üzenet” nyelvi—stilisztikai szerkezetét mindenekelőtt ez a funkció határozza meg. A feladóval kapcsolatos például az úgynevezett emotív vagy expresszív funkció: ez arra van hivatva, hogy közvetlenül kifejezésre juttassa a beszélő magatartását azzal szemben, amiről vagy akiről beszél (eszközei lehetnek: az indulatszó, az ismétlés, a szinonimasor bizonyos tagjai stb.). A címzetre irányul az üzenet, ha célja a figyelem felkeltése vagy a felszólítás (1. a kérés, felszólítás, parancs enyhébb és szigorúbb kifejező formái, pl. *jöjj el! ~ el fogsz jönni! ~ eljössz hozzánk!*). Ha a kontextusé a főszerep, a közlésben a megismerő (idegen szóval: referenciális) funkció érvényesül (ennek eszközei azok a névszók, igék stb., amelyekkel egy tárgyat, eseményt stb. leírhatunk, elmondhatunk). És maga az üzenet áll a középpontban a nyelv poétikai funkciójának az előtérbe kerülésekor (eszközei például a képek, a szóképek, a verstani jelenségek stb., de nagyon igaz az, amit Jakobson mond ezzel kapcsolatban: „... a költőiség nem a szöveg retorikus ékítményekkel való kiegészítése, hanem a szövegnek és mindennemű alkotórészének teljes átértékelése... a költészetben minden nyelvi elem a költői beszéd egy alakzatává válik.” (*Hang — jel — vers*. Bp., 1969. 257.) Természetesen — alárendelten — ilyenkor is szerepet kap a többi funkció, a líra például a nyelvnek a kifejező (emotív, expresszív), az epika pedig a megismerő (referenciális) funkcióját rendeli alá a poétikai célnak. (L. R. Jakobson: *Hang — jel — vers*. Bp., 1969. 211—57.)

Nem mindegy tehát, hogy mikor melyik funkciót helyezzük előtérbe, és nem mindegy, hogy mikor melyik nyelvi—stilisztikai variánst választjuk, vagyis a közlésnek, a kommunikációnak — éppen azért, hogy a mondanivaló tartalmának, céljának, körülményeinek stb. maradéktalanul megfeleljen, más szóval, hogy mindig a legodaillebb nyelvi magatartás alapján a kívánt hatást érje el — bizonyos törvényszerűségei vannak. Ezekkel foglalkozik a stilisztika.

Stilisztikai helytelenségről, stilisztikai hibákról tehát akkor beszélünk, ha a kiválasztott nyelvi—stiláris eszközök nem odavalók, nem fejezik ki árnyalatilag pontosan a mondanivalót, nem fejtik ki a kívánt hatást, azaz nem vagy nem megfelelően töltik be az említett funkciókat.

B) A stilisztikai helytelenségeken, hibákon kívül beszélhetünk nyelvi helytelenségekről is. Hogy ennek a lényegét megérthessük, lássuk, mi a nyelvművelés.

A nyelvművelés — szűkebb értelemben — az alkalmazott nyelvtudomány-nak az az ága, amely a nyelv meglévő, elavuló és — főként — újonnan keletkező elemeinek (hangtani, kiejtésbeli, hangos beszédbeli variánsoknak; szavaknak és kifejezéseknek; alak- és mondattani jelenségeknek; stb.) a helyességét, helyes használatát vizsgálja; továbbá a nyelvi helytelenségek nyesegetésével és ezeknek helyesekkel való pótlásával, valamint a helyes formáknak a terjesztésével a nyelvnek, mindenekelőtt az irodalmi és a köznyelvnek a fejlődését segíti.

Anélkül, hogy az idevágó, nem könnyű kérdéseknek a tárgyalásába ezúttal belemennénk, röviden, a mindennapi gyakorlat követelményeit szem előtt tartva a nyelvi helyességnek — pontosabban egy-egy nyelvi elem, szerkezet, jelenség helyes vagy helytelen volta eldöntésének — három fő kritériumát említjük meg:

a) A illető nyelvi elem, szerkezet, jelenség megfelel-e nyelvünk eddigi törvényszerűségeinek? — b) Az illető nyelvi elem, szerkezet jelent-e valami újat, nyelvi—stilisztikai többletet a gondolatközlés — a kommunikáció — számára? — c) Az irodalmi és a művelt köznyelv (mint norma) elfogadta-e a szóban forgó nyelvi elemet, szerkezetet, jelenséget?

Az még a kérdéses, hogyan függ össze a stilisztikai és a nyelvi helytelenség. Kétségtelenül az előbbi a fontosabb, éppen a közlés, a kommunikáció szempontjából, de természetesen a második sem hanyagolható el, mindenkéltől az irodalmi és a köznyelv célszerű fejlesztése tekintetében. Egyébként azt mondhatjuk, hogy általában a nyelvileg helytelen stilisztikailag is az. Legfeljebb arról lehet szó, hogy némely nyelvi helytelenség — főként a szépprózában vagy a drámában — valamely szereplő jellemzése céljából, azaz úgynevezett stilisztikumként fordul elő (pl. az író valakit „süksük” nyelven beszéltet).

C) Végül az efféle vizsgálatban figyelemmel kell lenni arra, hogy a kérdéses írásművek a mai irodalmi és köznyelvet képviselik-e illetőleg hogy a regionális köznyelvek és a nyelvjárások milyen mértékben és — főként — milyen céllal jelennek meg bennük. Ismeretes ugyanis, hogy a magyar irodalmi nyelv (és beszélt változata: a köznyelv) formai téren, azaz a helyesírási, a hangtani és az alaktani jelenségeket illetően — a múlt század közepére alakult ki és szilárdult meg alapjaiban. Azért természetesen nem maradt teljesen változatlan. Tudniillik a múlt század második felében és e század első évtizedeiben az irodalmi (írott) nyelvnek volt nagyobb hatása a köznyelvre, a beszélt nyelvre, mintegy az előbbi adta a normákat az utóbbinak. Századunk harmadics éveiben, különösen pedig az ötvenes évektől napjainkban — éppen a társadalom nagyarányú átalakulása következtében — fordított a helyzet: a köznyelv, a beszélt nyelv hat igen erősen az irodalmi nyelvre (szakszavak tömeges köznyelvvé válása; zargon és argó elemek beszüremkedése; lazább, pongyolább fordulatok, továbbá sablonok, közhelyek, az alantasabb, familiárisabb beszélt nyelvben előforduló jelenségek behatolása stb.). Ugyanakkor azonban azt is hangsúlyoznunk kell, hogy napjainkban az úgynevezett tartalmi jellegű elemeknek (szavaknak, kifejezéseknek, a legkülönbözőbb stilisztikai jelenségeknek) korábban szinte soha nem látott gazdagodását tapasztaljuk.

Visszatérve az irodalmi nyelvre — különösen ami a formai oldalát illeti — azt mondhatjuk, hogy éppen az általános és az anyanyelvi műveltség emelkedése következtében, továbbá az egy kézben lévő, központi irányítású nyelvművelés hatására, valamint a tömegkommunikációs eszközöknek az eredményeként is — igazán, teljesen mondható — egysége most valósul meg, és a normarendszer napjainkban terjed el igazán a magyar anyanyelvűek mind szélesebb köreibben, beleértve lassan a legkisebb falvakat és tanyákat is. Közben természetesen — éppen a gazdasági, társadalmi és művelődésbeli fejlődés, átalakulás következtében — a nyelvjárások mind mennyiségileg, mind minőségileg általában visszaszorulnak, de hirtelen semmiképpen sem tűnnek el, inkább sokan élnek a köznyelvvvel (írásban az irodalmi nyelvvvel), és az otthoni környezetben anyanyelvjárásukkal, illetőleg általában a nyelvjárás több elemét megőrző átmeneti típusal, a regionális köznyelvvvel.

A nyelvi rétegek használatának egy nem magyarországi magyar nyelvű folyóiratban való figyelemmel kísérése az elmondottakon kívül azért is indokolt, mert kérdéses lehet, hogy az ország határain kívül milyen mértékben fogadják el és követik a magyar irodalmi és köznyelvet; ilyen körülmények között nagyobb szerepet kaphat egy, esetleg több nyelvjárás; és számolnunk kell a szerb-horvát nyelvnek és a nem ritka kétnyelvűségnek az anyanyelvre és az ottani irodalmi, valamint köznyelvre gyakorolt hatásával (mindenekelőtt a szóés kifejezőkészletben, esetleg bizonyos vonzatok vagy nyelvtani jelenségek, eljárások átvtételében is).

2. Hogy valamelyest megalapozott megjegyzéseket tudjak tenni az Üzenet nyelvére és stílusára vonatkozólag, átnéztem a folyóiratnak az 1975. évi valamennyi számát, és el is olvastam mintegy 60 százalékát, ügyelve arra, hogy ebben minden műfaj és valamilyen szempontból jellegzetes írás képviselve legyen. Egyébként más jugoszláviai folyóiratot nem tanulmányoztam, és nem vettem össze magyarországiakkal sem.

Megjegyzéseimet úgy adom elő a továbbiakban, hogy először szólok a folyóirat célkitűzéséről, felépítéséről, külső sajtóságairól stb. Ezután összefoglaló megjegyzéseket teszek a közölt versekre, szépprózai írásokra, tanulmányokra stb. Majd az irodalmi és köznyelv érvényesülésére, továbbá a szűkebb értelemben vett stílusra, végül pedig a közvetlen nyelvhasználatra vonatkozó megjegyzések következnek. És néhány tanáccsal zárom dolgozatomat.

3. Az Üzenet — mondhatom: helyesen és szükségszerűen — a feladatok nagyon széles körét, sokféle „üzenet” közvetítését (a folyóirat címe föltétlen találó és felhívó — evokatív — !) vállalta magára, mint az alcím mutatja: irodalmi, művészeti, kritikai és társadalomtudományi folyóirat. És ebben az „irodalmi” azt jelenti, hogy szépirodalmi, valamint irodalomtudományi, sőt bizonyos fokig nyelvészeti is, a „társadalomtudományi” pedig arra utal, hogy politikai, szociológiai, történettudományi kérdések vizsgálata csakúgy a feladatai közé tartozik, mint a néprajz, benne a folklór vagy éppen a közoktatás és a művelődésügy körébe vágóké. Ami pedig általában a megfogalmazás módját, a stílust illeti: szinte egyszerre kell tudományosnak és közérthetőnek lennie, vagy helyesebben: közérthetőnek és tudományosnak lennie (mert nagyon igaz van az 1975. évi 5—6. számban megjelent kritikai értékelésnek: „... ki kell építeni kapcsolatainkat azok felé, akiknek a folyóirat készül: az olvasók, a dolgozó tömegek felé.” 325; — egyébként ha az Üzenet 1975. évfolyamára hivatkozom, csak a lapszámot adom meg, mivel az egyes hónapokban megjelent kötetekben a lapszámozás-folyamatos).

A széles feladatkört — más szempontból — jól mutatják a találóan megválasztott rovatok is. A *Kézfogások* rovatcím — a verses és szépprózai szövegek közlése után — arra utal, amit az említett kritikai értékelés így fogalmazott meg: „Az Üzenet... népszerűsíti a jugoszláv népek és nemzetiségek irodalmát” (323), szerb-horvát és más költők, írók műveit adja közre fordításban. Az *Örökség* példamutató módon foglalkozik Szabadka és a Vajdaság történelmének, irodalmának stb. a múltjával (ezúttal csupán a szép és tanulságos Kosztolányi-émlékszámot és a Csáth Gézával foglalkozó írásokat említem meg). Az *Égtáj* meg hasznos tanulmányokat tartalmaz a néprajz; a nyelvészet stb. köréből, mintegy körülnézve minden égtáj, vidék felé a Vajdaságban (l. például a 11. számot: Beszédes Valéria: *Kálmány Lajos és meséi*, Pénovázt Antal: *Jaj, de széles, jaj de hosszú ez az út* — pacséri balladák, Virág Gábor: *Csantavér keresztnevei*). Az *Olvasónapló* jugoszláviai magyar és szerb-horvát stb. nyelvű, továbbá magyarországi művekről — beleértve a tankönyveket is — ad jól hasznosítható tájékoztatást. Hasonlóan érdekes a többi rovat is (egyébként a cím egyben jelzi a rovat tartalmát): *Alkotóműhely*, *Szempont* (pl. a 4. számban: *Irodalom és forradalom* — kerekasztal-beszélgetés, 271—97), *Avató* (l. a 10. számot).

A minden számban megtalálható műmelléletek (rajzok, képek stb.) vagy közvetlenül a tárgyaló témát egészítik ki (pl. az említett Kosztolányi-számban találjuk Balázs G. Árpád *Kosztolányi* című szénrajzát, Almási Gábor két Kosztolányi-szobrának a képét, és ebben a számban közelebb jó néhány, Kosztolányival kapcsolatos, eddig ismeretlen fénykép is); vagy ahhoz is „simulnak” (pl. a 11. számban Gajdos Tibornak *A táncospár* című novellája után levő — minden bizonnyal — tengerpartot ábrázoló rajz); vagy függetlenek tőle, de egyébként érthetőek (pl. a 865. lapon, a pacséri népballadák után található — népinek látszó — ornamentika); az is előfordul azonban, hogy valójában nem tudjuk (legalábbis én nem!), mit akar a rajz stb. ábrázolni.

Megjegyzem még, hogy a folyóirat szép fehér papíron; jól olvasható nyomással; változó, élénk színű, de tetszetős borítólapal jelenik meg. Az szintén csak helyeselhető, hogy a hátsó borítólap mindkét oldalán ismerteknek egy-egy akkoriban napvilágot látott regényt vagy más kötetet. Egyetértek azzal is, hogy a folyóiratcím ferdén, egyforma nagyságú betűkkel szerepel a címlapon, én azonban megszokott jelet tennék az „ÜZE” és a „NET” részek közé, nemcsak azért, mert így szabályos, hanem azért is, mert magyarul nem tudó két szónak hiheti. Ezenkívül a címlap belső oldalának a közepe táján, az „Alapító és kiadó” után kitenném a határozott névelőt, így: „a Szabadkai Községi Művelődési Közösség”.

4. Attanulmányozva az Üzenet egyévi számait, azt állapítottam meg, hogy Szabadkán, illetőleg a Vajdaságban lényegesen gazdagabb az irodalmi-művészeti élet, mint ahogy elképzeltem, és hogy maga a folyóirat is sokrétű, változatos, beleszól a tudományok — mindenekelött az irodalomtudomány — alakulásába, gondosan van szerkesztve stb. Kiemelem még, hogy gyakori benne a kemény kritikai hangvétel (l. 65, 516 kk., 913 kk. stb.).

Most pedig lássuk az egyes fő műfajcsoportok legfontosabb jellemzőit:

A) **Költészet.** — Magam nemrégiben (MNy. 1975. 286—7) így jellemeztem a magyar költészetet, mindenekelőtt a stílus felől:

Az ötvenes évek stílárís egyhangúsága, sőt nemegyszer szürkesége, sematikussága után költészetünket a hatvanas évektől napjainkig a gazdagodás, a sokféle szín jellemzi, természetesen vitatható jelenségekkel is. Simon István és Váci Mihály, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Nagy László, Weöres Sándor, Pilinszky János és Tandori Dezső nevével utalva a legfontosabb alkotói vagy — méginkább — alkotástípusokra, közvetlenül ezeket a nyelvi-stílárís vonatkozású jelenségeket emelem ki: a szókinccs mérhetetlen kitágulása (l. például Juhász Ferencnek a makro- és mikrokozmoszt a legapróbb részleteiben magába olvasztó sajátos szóösszetételeit); a nagyon áttételes (gyakran szürrealista), úgynevezett komplex képek, sőt képsorok térhódítása; a hangtani jelenségek (hangszimbolika, alliteráció, szimultán verselés stb.) előtérbe kerülése; az extralingvisztikus eszközöknek (központosítás, kisbetűs—nagybetűs írás, nyomdatechnikai eljárások, kalligrammában való ábrázolás stb.) sokkal nagyobb — pozitív vagy éppen negatív — szerepe; a nyelvi játékoknak, kísérleteknek, például szavak, mondatok — sokszor önkényes és túlzó — szétbontásának, széttördelésének a kedvelése.

Az *Üzenet* című folyóiratban a múlt évben közölt versek — amennyire meg tudtam ítélni — valahogy kevésbé vallanak hasonlókról. A versek egy nagy csoportja a hagyományos utat követi mondanivalójában, stílus eszközeiben egyaránt, és az érthetőséget illetően is, — ami természetesen nem jelent valamiféle „leértékelést”. Ács Károly például az (idézőjelbe tett) *„Nádas tavon”* című versben (102) képekben, stílus eszközökben is Vajdára és Kosztolányira és más „tópárti” költőkre emlékezte, továbbá a Palicsi-tó múltját és jelenét idézve, mintegy a nádas üzeneteként a líra nyelvén mond el egy s mást az emberi életéről, az „életi cél”-ról (egyébként a 2—3. Kosztolányi-számnak csaknem valamennyi verse ide vonható). Vagy egy másik példa: Urbán János a *Megmaradni* című szép költeményében (451) emlékezik életének egy üdvözítő pillanatára. (L. még Csuka Zoltánnak *Egy szál virág* és *Ha már megértem* című verseit: 827).

A második csoportba a szintén nagyszámú, jobbára szabad verseket soroltam. Ezek közül többről azt tudtam végső megállapításként leszúrni, hogy — legalábbis az én érzésem szerint — valójában próza, verssorokba tördelve és gyakran nehezen megfogható mondanivalóval. Szépnek találok, értem — és érzem — például Vass Evának *Magamban* című lírai vallomását (341—2), de a *Még egy nap a nyár* című versére (342—3) már véleményem szerint az e csoportról általában mondottak az érvényesek. Továbbá Laczkó Antalnak egyébként költői mondanivalójú *Vaskenyér* című versében szintén nem mindig érzem, érzékelem a „költői” jelleget. (Persze azért önkéntelenül eszembe jutnak Hankiss Elemér megjegyzései, kérdésseltevései, amelyekkel igyekezett felhívni a figyelmet a *Formateremtő elvek a költői alkotásban* című verselemző kötetre: .... Szükségszerű s állandó velejárói-e a modern, a mai költészetnek a bonyolult metaforák és szokatlan mondatszerkezetek, vagy meg lehet fogalmazni a mai ember legbonyolultabb élményeit is a hagyományos költészet immár tisztára és egyszerűre lecsiszolódott eszközeivel? — S egyáltalán hol a határ a hagyományos és a modern költészet között? Mik a sajátosságai, mik a jellegzetes kifejezőeszközei az egyiknek s mik a másiknak?... S vajon verse még a vers, ha nem rímelnék a sorai, s még a ritmus se ring valami túlzottan szabályos rendben? Hol a határ a vers és a próza közt? Nem mosódott-e el ez a határ a modern mai irodalomban?” In: *Tudományos Magazin* 1972. 17—8. Vö. még Dömötör Gábornak *Az én versem* című költeményét: 344.)

A harmadik csoportba az olyan verseket sorolom, amelyekről Illyés Gyula a Dér Zoltánnal — Kosztolányiról — folytatott beszélgetés során ezt mondta: „... Az irodalmi kubizmus óta alig tudod megkülönböztetni, hogy az ábrázolás úgynevezett modernsége mögött mi az emberi tartalomnak a modernsége. A többi nagyjából közhely: szerelmes vagyok, magányos, boldogtalan, elidegenült. Ami Babitsnak a fő gondja volt, az etikai állás, a metafiziká-

nak a megközelítése valahogyan, erről csak színes játékok születnek, nagyrészt — nem mondom, hogy mindenkinél. Az esztétikai szempont lett úrrá, ahogyan én látom, például csaknem az egész francia lírán, az új regényen. Már nem is érdekes, hogy *mit mondanak, csak az, hogy miképp*. Teljesen a mallarméi irány győzött, tehát a *játékosság, a szemnek való*." (85. Az én kiemlésem.) A mai magyar irodalomban ezt az alkotásmódot — igen magas szinten — Weöres Sándor képviseli. Az Üzenet 1975-i évfolyamában erre kevés, a vártnál sokkal kevesebb példát találtam. Legérdekesebb, legmegkapóbb volt számomra Tolnai Ottónak *Két teniszütő* című, Weöres Sándor nyelvi—stiláris játékeit, kísérleteit asszociáló írása (az első két rész prózára emlékeztető vers, a második kettő költszetre emlékeztető próza), amelyben Kosztolányi és Csáth Géza alakját idézi meg, nagyon sajátos módon (211—5). Érdekes megoldásról tanúskodik Dömötör Gábornak *A hold színei, Az én versem* és *A fronton* című költeménye (344—5). (L. még az extralingvisztikus eszközökről később mondanásokat.)

B) Széppróza. — *Nyelvünk alakulása az utóbbi három évtizedben* című említett tanulmányomban (MNy. 1975. 287) ezt írtam a mai magyar szépprózáról: A szépprójának talán az az egyik fő nyelvi—stilisztikai jellemzője, hogy — a „nouveau roman” hazai betörésével, a dokumentum, valamint szociografikus jellegű írások elterjedésével, egyáltalán a hétköznapi bemutatásának az előtérbe kerülésével is — nem kismértékben bővült a szókincs, többek között a sok színű argó, de ezzel együtt a durva, sőt trágár nyelvi elemek használata irányában is.

Az Üzenetben található novellákról, regényrészletekről stb. is azt kell mondanom, hogy az említett sajtóságok valamelyest igen, de csak kisebb mértékben — főként az argó, zsargon stb. szavak, kifejezések használatát illetően (l. később is) — jellemzik. Embereket tanulsággal bemutató, stílusosan, hatáson megírt novella *A táncos pár* (szerzője Gajdos Tibor; 934—7). B. Foky István *Törés* című novellája szintén szépirodalmi eszközökkel, többek között a nyelvi—stiláris jelenségeknek jellemzés céljaira való felhasználásával maradandóan ábrázolja a mai fiatalok más lelkivilágát, beállítottságát és a szülőkkel, az idősebbekkel való összeütközésüket (352—5). Megemlítem még a Holti Máriának *Monológ a tükörbe* című kitűnő humoros írását, amely — éppen a megfelelő nyelvi—stiláris eszközök (argó vagy argó jellegű szavak, kifejezések; új egyéni alkotású szóösszetételek stb.) felhasználásával is — friss, hatásos olvasmány, és feltétlen gondolkodásra készítet (328—33).

C) Tanulmányok. — Összefoglalóan azt mondhatom, hogy nekem — igaz, hozzám az irodalom- és nyelvtudomány áll a legközelebb — a legtöbb tanulsággal a tanulmányok (hosszabb-rövidebb dolgozatok, kritikák és könyvismertetések) elolvasása járt. Általában mind mondanivalójukban, mind megformálásukban igen jó színvonalat képviselnek, s ilyenformán — legalábbis az én véleményem szerint — a folyóirat egyik legértékesebb (ha nem a legkiemelkedőbb) részét jelentik.

A már méltán említett szép Kosztolányi-szám (2—3. 74—227) bevezetése (*A kilencvenes Kosztolányinak*) ezekkel a mondatokkal zárul: „Költőt ünnepelni sokféleképpen lehet. A Kosztolányi-mű szelleme, éber tisztasága és vitalitása, hevülete, a titok és a csoda után nyomozó fogékonysága bennünket is alkotó ünneplésre köttel. Megkíséreljük hát ennek a csodákban gazdag életműnek legfontosabb vidékeit bejárni. Jól tudjuk, az ó műhelyében időzni, vizsgálódni nemcsak a tiszteletadás miatt illik, hanem érdemes is: saját műhelyünk nyer vele. Jó volna, ha ezzel a számunkkal igazolhatnók, hogy tudunk élni az alkalommal.” (78) Nos, erre csak azt válaszolhatjuk: nem csupán ezekkel a Kosztolányit értékelő sorokkal értünk föltétlen egyet, hanem azt is igazoljuk, hogy a folyóirat szerkesztősége és szerzőgárdája a legteljesebb mértékben élni tudott az alkalommal: a Kosztolányi-irodalmat páratlan filológikus tanulmánykötettel ajándékozta meg. Ebben egy ügyesen megtervezett interjú keretében Illyés Gyula vall nagyon meggondolkoztaóan Kosztolányiról; Bori Imre Kosztolányit, a mítoszteremtőt, Bánya János a novellairót, Péter László a nyelvművelőt, Réz Pál a drámaírókat mutatja be; továbbá Herceg János Kosztolányinak a vajdasági magyar irodalommal való kapcsolatáról, Juhász Géza és Lévy Endre a költő Szabadka-képéről, Kiss Ferenc az *Arany-sárkányról*,

Gyurkovics Tibor a költő versrealitásáról, Pomogáts Béla a *Bácska* című novella szerkezetéről, Kiss Dénes a *Pacsirtáról*, Zay László Kosztolányi megfiglésített regényeiről, Varga István a Thomas Mann-nal való kapcsolatáról beszél; Révay József, Kolozsi Tibor és Csuka Zoltán pedig Kosztolányi-émlékeket idéz. A kettős számot — ezúttal a valóban ihlet szülte emlékező versekről nem beszélve — 14 Kosztolányi írta, illetőleg a költőnek szóló levél zárja.

Azt hiszem, kevés helyen folyik olyan tudományosan megalapozott, tudatos és lelkes hagyományfeltáró és értékmentő s ugyanakkor érték tudatosító munka, mint éppen a Vajdaságban. Az efféle kötetek címlapjain — egyáltalán nem véletlenül — legtöbbször a Bori Imre professzor nevét olvashatjuk. Ebből a hasznos és oly fontos tevékenységből a vajdasági folyóiratok is kivesszük részüket. Ami most már az Üzenetet illeti, mindenekelőtt a Dér Zoltán nevét kell megemlítenünk. (Nem alaptalanul írja Lévy Endre a Kosztolányi-emlékszámban megjelentetett tanulmányban a következőket: „Az utóbbi esztendőben Dér Zoltán szinte egyedülálló kutatómunkájának köszönve nem egy értékes mű hagyta el a sajtót — Az első műhely, A fecskelány, Negyvennégy levél —, melyekhez szinte kínálkozik a gyűjtőcím: *Kosztolányi ébresztése*; ezen túl még *Ismeretlen Kosztolányi-írásk felfedezése*, hisz olyan versek, naplójegyzetek, töredékek, levelek kerültek napvilágra, amelyeket eddig még a legelkésebb Kosztolányi-kutatók sem ismertek.” 141—2.) Mindjárt a Kosztolányi-számban jelent meg *A testvéri felelősség dokumentumai (Kísérletek Csáth Géza megmentésére)* című ésszel és szívvel-lélekkel megírt tanulmánya 34, Csáth-, illetve Kosztolányi-levél kíséretében (160—90). Ebbe a körbe tartozik még a következő, hasonlóan színvonalas — főként az *Örökség* című rovatban megjelent — tanulmányok: Dér Zoltán: *Csáth Géza, a publicista* (19—25), Fehér Ferenc: *Egy életmű kontinuitása* (Gál László 1902. december 29.—1975. július 13.), Lakatos Gizella: *Vajda János szabadkai kapcsolatai* (576—82), Szirmai Endre: *Újabb adalékok a Kalangya történetéhez* (Stern Lázár levelei Szirmai Károlyhoz) (583—90), Magyar Zoltán: *Félbeszakadt vonal* (Bíró Miklós 1948—1975) (623—4), Dér Zoltán: *Szabadka történetírója* (753—65), Dietrich Gyula: *Bittermann Károly és az első szabadkai nyomda* (1844—1907) (766—73), Vajda Gábor: *Kázmér Ernő folyóirata és levelezése Tevan Andorral* (846—50), Barácius Zoltán: *Szép hagyományok fedezetével* (a Szabadkai Népszínház jubileuma) (881—9), Kolozsi Tibor: *Egy Üzenet-szám visszhangja* (egy régi interjú Kosztolányi Dezsővel) (981—3).

Természetesen más jellegű irodalomtudományi, továbbá művelődéstörténeti, nyelvészeti, oktatáspolitikai és módszertani stb. — ugyancsak hasznos, időszzerű — tanulmányok szintén szép számban szerepelnek az Üzenet 1975-ös évfolyamában, főként az *Egtáj*, az *Alkotóműhely* és a *Szempon* című rovatokban. Érdekes, bár gyakran túlságosan elvont és nehezen (néhol egyáltalán nem) érthető (idegen szavakkal, terminusokkal is nemegyszer feleslegesen megtűzdelt) vita zajlott az Üzenet hasábjain *Irodalom és forradalom* címen, különös hangsúlyt téve az irodalmi kritikára (271—97, l. még Dér Zoltán: *Miről vitatkozzunk?* című írását: 512—4). Megemlítem még Barácius Zoltánnak igen hatásos — valóban egyéni stílusban — megírt, kemény hangvételű, de minden bizonnyal őszinte és reális kritikáját: *Színházaink gondjairól (Egy jubileumi rendezvénysorozat ürügyén)* (984—91).

A néprajz körébe vág négy jelentős tanulmány: Katona Imre: *Ember és művészet, alkotás és befogadás a népköltészetben* (774—80); Beszédes Valéria: *Kálmány Lajos és meséi* (851—5), továbbá: *Borbély Mihály meséinek továbbélése* (485—96); Pénovázt Antal: *Jaj de széles, jaj de hosszú ez az út* (Pacséron gyűjtött balladák és balladás történetek) (856—65). A nyelvtudomány keretében tartozik Virág Gábornak Csantavér keresztneveit tárgyaló névtani dolgozata (866—76) és Horváth Mátyásnak *Szarvas Gáborra emlékezőnk* című előadása.

Nagyon is okkal, helyet kaptak az Üzenetben olyan tanulmányok is, amelyek a nem elég hatékony, valóban reformálásra szoruló irodalomoktatás egy-egy lényeges kérdését dolgozzák fel: Horváth Mátyás: *Korszerű irodalomszemlélet — korszerű irodalomtanítás* (289—92), ugyanó: *A kisiskolások irodalmi érdeklődése* (679—89), Kaszás József: *Az óvodás gyermek és az irodalom* (591—9).

Örvedetesen nagy számuk és föltétlen jelentőségük miatt külön kell számunk az *Olvasónapló* című rovatról, illetőleg az ott található könyvismertésekről, recenziókról. Ez a rovat igen változatos: jugoszláviai, magyarországi, szlovákiai, romániai magyar és nem magyar nyelvű verses és prózai köteteket, monográfiákat, tanulmánygyűjteményeket ismertetnek, mégpedig az utóbbiakat az irodalom- és a nyelvtudomány, a történelem és a művelődéstörténet, a néprajz, a szociológia, a lélektan stb. köréből. Megjegyzem még, hogy ezek az írások a legtöbbször túlmennek az ismertetés keretein (magyarznak, jugoszláv és magyar vonatkozásokat is odakapcsolnak stb.), ennél fogva jórészt tanulmányok és érdekesek. Csak egyetlen példát: Herceg János: *A valóság pedagógiája. Közösségi nevelés a népi kollégiumokban* (Tankönyvkiadó, Bp., 1974.) című könyvet ismertetvén *A fényes szelek ifjúsága* címen egyúttal felidézi — mai fejjel és szemmel — a felszabadulás utáni időket (705—7; l. még Kopeckzy Csaba tanulmányos írását Danyi Magdolna *Sötétítiszta* c. kötetéről (913—8). Stilisztikai szempontból csupán ennyit: többen valóságos egyéni stílust teremtenek; pl. Barácius Zoltán (több írásában), Franyó Zsuzsanna (1000—2) vagy Virág Agnes (313—4); továbbá: a versesköteteket ismertető írások maguk is gyakran — de kevéssé szerencsésen — költőivé válnak, viszont nemegyszer túlmennek a mondanivalójukban, megfogalmazásukban nagyon prózai vereseken is.

5. Irodalmi nyelv (köznyelv, regionális köznyelv). — Ezzel kapcsolatban — mint fentebb utaltam rá — két főkérdés merül fel. Egyrészt az Üzenet követi-e minden tekintetben a magyar irodalmi nyelvet? Másrészt mit tükröz a mai irodalmi nyelv a még meg nem állapodott normákból és a jelenben folyó változásokból?

Az első kérdésre a leghatározottabb „igen”-nel kell válaszolnunk. Egyébként a Vajdaságban sokan hallgatják a budapesti rádiót, nézik a magyar televíziót, olvassák a magyarországi könyveket, gyakran járnak át Budapestre, Szegedre stb., de az újdéki rádió és televízió magyar nyelvű adásának, a vajdasági iskolai oktatásnak és könyvkiadásnak az irányítói, továbbá az igen fejlett vajdasági magyar nyelvű művelés szakemberei nagyon ügyelnek arra, hogy a magyar irodalmi nyelv és a magyar köznyelv — jóllehet ez utóbbit az Üzenetben csak néhány színdarab- és prózarészlet tükrözi valamelyest (a regionális köznyelv pedig, mivel az írás a hangtani jelenségeket csak elnagyoltan adja vissza, szinte hiányzik a folyóiratból) — minden területen és teljes szépségében érvényesüljön. (Megjegyzem, hogy mivel a jugoszláviai magyarság körében több kiemelkedő nyelvjárástípus nem alakult ki, az a veszély még elvileg sem fenyeget, hogy egy vagy esetleg több ottani nyelvjárás emelkedjék a norma rangjára.)

A második kérdésre térve rá, azt kell megemlítenem, hogy minden bizonnyal a déli nyelvjáróterület hatására is azokban a szavakban, amelyekben a Helyesírási szabályzat megengedi mind az e, mind az ő hangot, az Üzenet költőinek, íróinak, tanulmány szerzőinek a nyelvében (gyakran a fordításokban is) a szokásosnál jóval nagyobb mértékben az utóbbit találjuk: *föl, föltt, vörös, gyöngye, fölösleges, söpör, csönd, pöndörítette, csöng, söt pörnye* (Gulyás Józsefnek *A kiskakas* című versében: 11), *csöndösen* (986, esetleg lehet írónikus is) stb. Ezzel kétségtelenül a hangtani változatosságot segítik elő, tehát csak helyesülhet akkor is, ha egyszer-egyszer már a regionális köznyelv hatását keltik. Egy esetben kérdőjelezem meg az ő használatát: „... ott sem éppen fenéig tejföl” (984)! Ebben a szólásban ugyanis e-vel szilárdult meg az egyébként e-vel és ő-vel egyaránt ejthető (írható) szó (l. ÉrtSz.), és a megszilárdult szólosokon semmit sem szabad változtatni. Két szó mutatja — éppen az é-zó forma túlhajtásával —, hogy mennyire „-zés ellenes” a mi irodalmi nyelvünk: mindég (10, 933: versben), közébük (980). Az Üzenet nyelve is sok példával jelzi, hogy irodalmi nyelvünkben az utóbbi időben megszorodott a két magánhangzó között lévő z (rendszerint képző vagy képző része) helyén a dz-k száma: *pehydöz* (5), *követelödöz* (200), *követelödözés* (576), *söt fodródzik* („Olaj, mely semmi fúvára nem fodródzik”: 576). (E jelenséggel kapcsolatban vö. Deme László: *Magyarázat Helyesírási szabályzatunk új kiadásához*. Bp., 1955. 39, 51—65.) Az úgynevezett hangtani—alakitani jelenségek közül itt is előfordul még ritkán az *adniuk* típus mellett a korábbi *adniok* (pl. helyet *kápnio*k: 600). Az alakitan területén az ikes ragozás a mindenütt jelentkező inga-

dozást mutatja (pl. egy prózafordítás két, egymást követő sorában: bekapcsolódjék : formálódjon; l. még: .... a forszírozott önkontrollban elveszik a vers": az ÉrtSz. ezt az ikes formát népinek jelzi; 915).

Csupán néhány olyan szót találtam az Üzenetben, amely vagy hiányzik a Magyarországon használatos szókészletből, vagy pedig más jelentésben használatos. Nem ismerjük például a *kiadóház* (324, 517 stb.) és a *tanúgy(i)* (511) szavakat. A következők pedig itt mást jelentenek: "... a munkásosztályunk problémáival foglalkozó *szakdolgozatot*..." (327, 535); "Mivel folyóiratunk nem *közszégi* publikáció..." (327); "Napjainkban, amikor a dolgozó dönthet *értéktöbblete* felhasználásáról..." (326); "... jól együttműködhetünk majd más *környezetek* kritikusaival is..." (511); (l. még később az idegen szavakkal foglalkozó részt). Természetesen — különösen bizonyos terminus technicusok esetében — elképzelhető (néha szükségszerű) a „különfejlődés”, az itt felsorolt, igazán kisszámú szóval kapcsolatban mégis meggondolandónak tartanám a magyarorszáigal való egyeztetést, és az eltérést csak a föltétlen szükséges esetben javasolnám.

6. Stílusesszközök. — A nyelvi, illetőleg — felhasználás után immár — stílári eszköz alkalmazásának a tárgyalása során két kérdéscsoportra térek ki: jellegzetes, expresszív stílusesszközök, valamint stilisztikai helytelenségek, hibák.

A) Jellegzetes, expresszív stílusesszközök. — Föltétlen hozzájárul az Üzenet színesség tételéhez az, hogy nem ritka benne az olyan írás, amely sajátos céllal a szokásosnál jóval több jellegzetes, expresszív stílusesszközzel — vagy azok egy-egy csoportjával — él és hasonlólt eredményez az is, hogy találkozzunk lapjain új műfaji próbálkozásokkal, egyéni alkotású szóképekkel, összetételekkel, képzett formákkal stb.

Barácius Zoltán már említett, *Színházaink gondjairól* című tanulmányának nem szokványos hatása a mondanivaló megalapozottságán, kemény, de reális hangvételén kívül az újdonság erejével szolgáló, a megszokottnál, nagyobb számú stílusesszköz beiktatásával is magyarázható. Például sajátos képek, szóképek mindjárt a dolgozat első lapjáról: "... a Nemzetek Színházának *randevúja* (értsd: a varsói fesztivál) nem hozott sok újat..." (984); "... a színházi ember *csökönnyös lény*..." (uo.); "... a legtöbb, díjakkal *fémjelzett* külföldi együttesek jobbra csak félig telt nézőtér előtt *vívták csatájukat* a fáradt versenyzők *erőtlenységével*..." (uo.); "... hiába várta a színházi *mikrokozmosz* a »keleti új hajnalt«..." (uo.); sőt már némi túlhajtással: "Csodák tehát nincsenek. Nincsenek Párizsban, Varsóban, nálunk sem. Tudják ezt például az USA-ban, ahol az ilyen és hasonló rendezvénysorozatotak a *Manhattan leggazdagabb milliomosa* a *mellényzsebéből patronálhatná*, s mégsem teszi meg a művészet minden megnyilvánulásában a *business édes illatát szagolgtatják*" (uo.); stb. Új szólások: "Nem bírálom a módszerét, az előadást sem, a *hiba nem az ő készülékében van*..." (986); "Az *autóstopos lelökte a kocsijából a vezetőt*" (986) stb. Új szavak: *minifesztivál* (984), a szöveg *lecementesedett* (986), *díjvadászatra* fegyverkeznek (987), *szuperjellegű* (987) stb. Vagy egy másik példa. Virág Ágnes Ladislav Kovačić *Intime* című verseskötetének az ismertetése közben (nemegyszer az expresszív elemek túlzó használatának a hibájába esve) ilyeneket ír: "... az »Intime« (Intimitás), *mint valami hunyorító szem tekint* a költői lélek mélyébe..." (63); "A maradék négy verscsoport közül a két utolsó különösen *fáradt, szárnyalás nélküli*" (uo.); "Ez a szerelmi költészet nemigen *lép túl* a »haj, száj, szem«-re vonatkozó lelkendezésen. Ezt az ősi tartalmat *új formába faragni lenne elvárando* egy fiatal költőtől" (uo.); "És íme a szavakat *szellemujjak keverik, tologatják*..." (uo.).

Most pedig lássunk külön is egy néhány fontosabb expresszív jelenségcsoportot.

Nyelvjárási jelenségek (tájszavak, alak- és mondattani elemek) mint stílusesszközök (idegen eredetű szakszóval: provincializmusok) csak ritkán és mindig indokoltan) személyek jellemzése, környezetábrázolás, hangulatkelés stb.) jelennek meg az Üzenetben. Jól illik például Virág Ágnesnek *Erdők lehelete* című versébe a *beojtódik* szó (az ÉrtSz. népinek jelzi): "A gyümölcs lehull. | Beojtódik az ág." (336); vagy Laczkó Antal *Vaskenyér*

című költeményébe a *korcog* (a MTsz. Baranya és Veszprém megyét, valamint a Székelyföldet jelöli meg előfordulási helyeként): „Napról napra izesíti a számat | felszabaduló hevének párája, | olykor a vágóéltől pattogó zománca | korcog a fogam alatt...” (339). És milyen hangulatos a *pilinkéző* szó B. Foky István *Törés* című novellájában: „Megtörölte verejtékező homlokát, és újra a kívül pilinkéző havat figyelte.” (353.) A környezetből éreztet meg valamit a határozott névelős családnev: „... a Pavlik meg a Csóri ebben a szakmában dolgoztak” (Gajdos Tibor: *Emlékvár*, regény; 649). Nagyobb számban csak Kopeczky Lászlónak *Felnőttek, ágyban vagytok már?* (szellemes szójáték!) című mesejátékában találkoznak provincializmussal, a szereplők jellemzése céljából: „töhönye alak” (l. MTsz.; 940); *Dehonnem* (uo.); ‘Sze eltakarja’ (uo.); *Egen* (‘igen’); „Felkapja a meszellőnyelet az ajtó mellől” (itt felesleges az alaki tájszó, mivel nem a szereplők beszédében, hanem az író utasításaként szerepel (uo.); „Ha itt nincs, hát *elköttek* a zsványok...” (941); „... a földből valamiféle gyökeret *csupál* ki...” (MTsz.: Baranya megyében fordul elő „gyomlál” jelentésben; a nyelvjárási forma itt is felesleges, mivel írói utasítás; uo.); „Csak azt tessék énelem tudatni: Hogyan lehet *sóba-vízben mulatni?*” (helyesen, népiesen: „sóba-vízbe”! 942); — megjegyzem még, hogy túlságosan döcögő verssorokat is olvashatunk itt, amelyekben néha — a rím kedvéért stb. — nem létező nyelvjárási alakok is előkerülnek, pl. „Reggel este: ámen, Életem is *rámen*.” (942.)

Népi, nyelvjárási és idegen eredetű archaizmusok teszik reálissá, hangulatosabb Herceg Jánosnak a *Túlélők* című, az 1848—1849-es szabadságharc idején Zomborban játszódó elbeszélését: *virilisták, plebs, adótárnok, céhmester, kapatos, bugris, a karlócai szábor* (ez utóbbi jelentését nem értett volna megmondani, bár a vajdaságiak minden bizonnyal ismerik), *panganét, mink is, árkuspapír* stb. (3—7).

Argó, zsargon jellegű szavakkal, kifejezésekkel szintén ritkán találkozunk az Űzenetben. Holti Mária már említett *Monológ a tükörbe* című humoros írásában hatásosan aknázza ki az efféle nyelvi elemek sajátos stílusértékét. Néhány példa: „... ez is a nyelvtani *slendriánság* eredménye” (328); „... ha nem volna az a *baromerős hite*” (329); „... mert mindenütt csak *lebögök, leégetem*...” (330); „... de *semmi vész*” (uo.); „... verszemet kapnak a *dolce vitára*...” (uo.); „Én olyankor *lekopok* a legrövidebb úton...” (332). A *placc* és a *trapp* versbe is belekerült: „Hát nézz a *babádra*, | vonulj félre, | vagy állj ki a *placcra* | és fordulj fel!” (Lórinç Péter: A *lirikusoknak* 926); „Hajók viszik egyre messzebb a pillanatot. | Megrakottan | a semmibe elúszó pillanathajók. | Magányos *trapp* ez...” (Gulyás József: A *verseny ezredik futamában*. 932).

Egy dolgozatomban nemrégiben a következőket írtam: Talán a mai ember bonyolultabb, zaklatottabb lelkivilága; a korábbtól, a megszokott formáktól való eltérés nagyobb vágya; a minden tekintetben hatásos kifejezésmód szüntelen keresése stb. hozta magával, hogy főleg a költők verseikben gyakran elhagyják az írásjeleket, a központozást, valamint a kis- és nagybetűs megkülönböztetést; hogy a legkülönbözőbb módon helyezik el a sorokat stb.; hogy matematikai és egyéb képleteket is beépítenek műveikbe; hogy külsőleg: képen, kalligrammában is ábrázolják mondanivalójukat; stb. — Nos, meg kell állapítanom, hogy az Űzenet szerzői — a magyarországi és különösen más jugoszláviai folyóiratoktól eltérően — kevéssé élnek az úgynevezett extralingvisztikus eszközök nyújtotta lehetőségekkel. Érdekes, hatásos Dömötör Gábornak A *hold színei*, *Az én versem* (344—5) és Dési Ábelnek *Antik sírfelirat* című költeményében (544) követett megoldása: a külön sorokkal vagy a beljebb szedéssel, illetőleg a csupa nagybetűvel való kiemelés, továbbá a két utóbbiban az egyes sorok fokozatos jobbra haladása igen jól érzékelteti a költő mondanivalóját. Még több eszközt (az előbbieken kívül a versszakfélék változatos elhelyezése, ritkítás stb.) használ fel Rajko Balaban—Sibirski *Csendes vesztőhely* című versében (Kopeczky Csaba fordítása; 669). Az extralingvisztikus eszközök és a nyelvi játékok, kísérletek eljárás módjait sajátosan alkalmazza Tolnai Ottó már említett *Két teniszütő* című, verset és prózát összeötöző szép művében (211—5). Ezekon kívül a csupa nagybetűs kiemelés megtalálható más írásokban is (pl. 330, 351); a nagy kezdő-

betűs szavak meg mintha — Tóth Árpád eljárásához hasonlóan — valami szimbólumfelét jelölnének Pap József *Játék* című versében (159). Nem látom viszont értelmét annak, hogy Josip Klarski *Pillanatok örökléte* című elbeszélésében (Dési Ábel fordítása) így szerepel a nagy kezdőbetű: „De a másik pillanatban úgy tűnik neki, mintha egy Fantasztikus és ismeretlen szekta tagjai volnának...” (840); „S ebből a haldoklásból újra Magához téríti egy kétségbeejtő női sikoly...” (844). Úgy látom, nem mindig van külön szerepe annak, hogy a mondatok vagy versszakok végéről elmarad a pont, illetőleg mondat közben a vessző (pl. 380, 381, 383).

Külön kell szólnunk a tanulmányokat, az ismertetéseket stb. illetően a közbevetés alkalmazásáról. A szerzők nemigen élnek vele, pedig gyakran világosabbá, egyértelművé tenné a szöveget. A következő mondat például jelenlegi formájában szinte áttekinthetetlen: „Legújabb művében, a szerbhorvát nyelven megjelent, 380 oldalas könyvben, melynek címe: *Bácskai németek a második világháborúban*, dr. Mirnics József bemutatja az itteni németek életét 1920-tól kezdve...”, ha viszont a *művében* szó utáni részt a *világháborúban* szóval bezárólag nagy kötőjelek közé tesszük, mindjárt könnyebben érthetővé válik (525). A következő mondat szintén világosabb lesz közbevetéssel: „Berze Nagy Jánossal is amiatt volt vitája, aki a *Hagyományok* ismertetésekor válaszol Kálmánnak a könyv jegyzeteiben őt ért sérelmekre, mert szerinte a nagy mesetudós stilizálta szöveget”, vagyis ha az *aki* és a *mert* elé a vesszők helyett nagy kötőjelet alkalmazunk (851). Végül — és ez már a szerkesztő dolga (is)! — ha egy szót mint szóalakat tekintünk, akkor azt dőlten kell szednünk, vagy legalább idézőjelbe kell tennünk (pl. „... a sír ige nagyszámú előfordulása...”, helyesen: „a sír ige...” 1001).

Megemlítem még, hogy a folyóiratban több új műfaji stb. próbálkozással találkoztam. Ezek pedig rendszerint az expresszív stílusesszközöknek, az egyéni alkotásoknak, eljárásmodoknak a nagyobb mérvű felhasználásával járnak együtt. Néhány példa: Petkovics Kálmán: *A februári zendülés* (részlet *A kérdőjeles ember* című dokumentumriportból (26—45); Medres János: *Leltár* (sajátos, száraz, az extralingvisztikus eszközöket is érvényesítő felsorolással fest kegyetlen „életképet”, 356—9); Bogdáni Sándor: *Két paródia: Egy lólab fekete péntekje* (paródia Sütő András *Egy lócsiszar virágvasárnapja* című drámájáról), *Vendégség* (paródia Páskándi Géza *Vendégség* című drámájáról) (632—40); Lányi István: *A hat (pardon: hét) múzsa meg a fattyú*. Nem is olyan nagyon futurista elmfuttatás; az én kiemelésem; 781—4).

B) Stilisztikai helytelenségek, hibák.

A stilisztikai helytelenségek, hibák közül elsőként a képzavart említem. Ritkán, de előfordul a folyóiratban a képzavarnak az a fajtája, amelyben össze nem illő elemek kapcsolódnak egymáshoz. Példák: „Az *osztályharc* tehát... vallási formájában is *felvetődött*.” (497); „A dallamosság... gyakran... *igéket* fú a sor végére, azokat rímelteti...” (522); „... nem érdektelen megfigyelni, ... hogyan *öltötte* ezeket az *eseményeket* az *író művészi köntösbe*” (975). Az effélék nem világosabbá, színesebbé, hatásosabbá, hanem éppen homályosabbá, zavartabbá teszik a stílust.

Már viszonylag gyakoribb az úgynevezett fölösleges ismétlés. A szó, szószereket vagy mondatismétlés — tudjuk — hatásos stílusesszköz, de csak akkor, ha tartalmilag vagy érzelmileg indokolt; például „... maga a tény félreérthetetlenül árukkodik *valamiről, valamiről*, amiről nem szívesen szölkünk...” (984). A mi nyelvünk azonban — sok más nyelvvel ellentétben — egyáltalán nem tűri a funkció nélküli, tehát valóban fölösleges ismétlésnek semmilyen megnyilvánulását (még az *és, is* kötőszónak a többszöri előfordulása is sérti a fülünket!). Néhány kiragadott példa: „El kell ismernünk, hogy ez *erős társadalmi erőt* jelent” (helyesen: *nagy társadalmi erőt*; 994); „S nemcsak ennek az *útnak* a vége, hanem *életútjának* a vége is *együttal*” (helyesen: *ugyanakkor* vagy *egyszer s mind*; 841); „... és *ami* nagy erénye, nem érződik az agyonrajzolás nehézsége, *ami* néhány korábbi rajzára jellemző” (helyesen: *ez ugyanis* néhány...; 443). Nyelvünk még a képzőknek, jeleknek és ragoknak a többször egymás utáni előfordulása ellen is tiltakozik. Példák: „Különösen értékesnek találom a szerzőnek azt a törekvését, hogy...” (helyesen: a szerző

azon törekvését...; 55); „... a derékhadról bizonyos szempontok (pl. helyrajzi vagy katonai alakulatonkénti) szerinti csoportosításban...” (helyesen: szerint való csoportosításban; 57).

A magyar azon nyelvek közé tartozik, amelyek az elvont formákkal szemben inkább a cselekvőket kedvelik, és amelyek úgynevezett konkrét ságra törekszenek (a birtokot nyelvileg is a birtokosához kapcsolják stb.). Példák: „A közölt anyaggal a vitát nem zárjuk le, folytatjuk. Szóban is, írásban is, mert *jog és feladat* is, hogy időnként...” (helyesen: *jogunk* vagy *mindnyájunk* joga és feladata; 272); „... fejébe csapja a kalapot, de legyökeredzik a meglepetéstől, mert az lefut a *szemöldök* alá...” (helyesen: a szemöldöke alá; 940). Nemritkán a *részéről* újonnan divatba jött névutó is „elősegíti” az aktív forma megszüntetését; például: „... ami egyet jelent a forradalmi feladatok elárulásával a forradalom mindenkori pártja *részéről*” (helyesen: ami egyet jelent azzal, hogy a forradalom mindenkori pártja *elárulja* a forradalmi feladatokat; 55). Ezzel függ össze az úgynevezett terpeszkedő kifejezések használata is. A *feldolgozásra kerül* „feldolgozzák” kifejezés például egy aktív cselekvést jelölő igéből (*feldolgoz* valamit) képzett elvont főnévnek (*feldolgozás*) és egy igének (*kerül*) a kapcsolata, ezen igei elemnek azonban nincs önálló jelentése, csupán „igésít”. Az effajta kifejezés tehát kétszeresen hibás: eltünteti a cselekvő alanyt, és feleslegesen szaporítja a szavakat. Példák: „Munkámban 21 908 férfinév és 20 862 női név *került feldolgozásra*” (helyesen: 21 908 férfi- és 20 862 női nevet *dolgoztam fel*; 867); „A városban ismét... *komoly lebukás történik*” (helyesen: sokan *lebuknak*; 998).

Ez utóbbi mondat átvezet az agyonhasznált, éppen ezért már-már az eredeti jelentésétől nagyon messze eső, semmitmondó szavak, frázisok problematikájához. Figyeljük meg a *komoly, minőségi, konkrét értékes hozzájárulás* szavakat, kifejezéseket a következő mondatokban: „... a mozgalomra *komoly* csapást mért az osztályellenesség” (998); „... gyorsan reagál a *minőségi* alkotásokra” (325); „s nem kötődnek *konkrétan* sem egy személyhez...” (412); „... ez a legújabb könyv is *értékes hozzájárulás* a marxista irodalom terjesztéséhez” (55). Élünk helyettük kifejezőbb, színesebb szinonimákkal!

Mai írásunk, beszédünk jellemzője továbbá, hogy gyakran elvontan, homályosan, nehézkesen, körülményesen, egyszerűen: nem elég világosan fejezzük ki magunkat. A mondanivaló összetettebbé, bonyolultabbá válásának megfelelően — érthető módon — szaporodnak a többszörösen összetett mondatok, amelyekben ráadásul az egyes tagmondatok is több mellé- és alárendelt szerkezetet tartalmaznak. Sajnos azonban ezzel együtt — mindenekelőtt a tudományos nyelvben, a szakmai szövegekben, de még a sajtóban is — nő az agyonzsúfolt, áttekinthetetlen és ezért homályban maradó mondatok száma. Effélék — ha nem gyakran is — az Üzenetben szintén előfordulnak. Például: „Ezt egyszerűbben a következőképpen mondhatnánk: az öngazgatású szocializmus feltételei között mindaddig nem kerülhet sor a szocialista erkölcs normáinak teljes mértékű alkalmazására, amíg a törvényeket csak azok tartják tiszteletben, akik nem elég erősek ahhoz, hogy büntetlenül megszegjék, s amíg a politika ahelyett, hogy lehetővé tenné a munkásosztály uralmát, arra szolgál, hogy a munkásosztály nevében uralkodjanak” (994). Még nagyobb egyszerűsége van itt szükség!

7. Nyelvi, nyelvtani helytelenüliségek. — A nyelvtan felosztásának megfelelően vegyük sorra őket, néhány példával illusztrálva egy-egy jelenséget.

A) Helyesírás. — Viszonylag gyakoribb hiba a mondatot kapcsoló és, s, vagy előtti vessző elhagyása, illetőleg a mondatrészek között levő vagy előtti vessző kitétele. Mivel „A magyar helyesírás szabályai” szerint mi *szerb-horvátot* írunk, nekünk az egybeírása szokatlan. Helyesen: Herman Ottó (és nem: Hermann!; 854); a helyes megszakitás: Hoffmann-sthalt (és nem: Hoffmannst-halt; 847); helyesen: British Museum (és nem: Britisch; 978). Sajtóhíbat keveset találtam, az elolvasott részben mintegy húszat.

B) Szókészlet és frazeológia. — Először néhány úgynevezett szótévesztést sorolok fel: „... a *kis*, de kitartó almásderes paripán...” (helyesen: kicsi; 980); „(bizonyos folyóiratok) ... szívesen *helyt* adnak a

rövid lélegzetű kritikáknak..." (helyesen: *helyet*; 508); „Bittermann Károly 1805. július 13-án született Óbudán... az általános iskola három osztályának..." (helyesen: *elemi*; 766).

A szókincs területén igazi problémát az Üzenetben is az idegen szavak túlzó, felesleges használata jelent. Nyilvánvaló — különösen napjainkban, a tudományos-technikai forradalom, valamint az egyes népek sokoldalú és gyakori érintkezése idején —, hogy a létrejövő új tárgyakkal, jelenségekkel stb. együtt azok nevét is át vesszük, jóllehet sokkal kifejezőbb — szakembernek, nem szakembernek meg éppen — a magyar nyelvű elnevezés. Mindameltett bizonyos szakszavak, szakkifejezések idegen eredetűek; ezek használata szakmai jellegű írásokban természetesen elkerülhetetlen. Ha azonban az illető írás nem vagy nemcsak szakembereknek szól, még ezeknek a megmagyarázása is gondolnunk lehet, sőt kell. Hogyan értik meg például az egyszerű munkásemberek — az idegen szavak túlzó használata és a bonyolult fogalmazás miatt — a következő részletet, amely pedig minden bizonnyal nekik is szól (hiszen ezt a címet viseli: *Tézisek és kérdések irodalmi baloldalkunk múltjáról és jelenéről*): „A mozgalomhoz hű, de »autentikus artista tudatuk« imperatívuszait elfojtani képtelen baloldali *iróindividuumok* nem szükségszerűen kerülnek-e összeütközésbe a mozgalom aktuálérdekeivel, s a mozgalomból való *exkommunikálásuk* ebből kifolyólag nem szó szerint is tragikus — két, egyaránt helytálló, egyaránt létjogosult *principium* összeütközésén alapuló — záróak-tus-e?” (279.) Mivel van magyar megfelelőjük, főleg a következő idegen szavakkal, kifejezésekkel élni: „... a horvátoknak ... meg volt a saját *teritoriális* (helyesen: *territoriális*) *autonómításuk*” (érthetőbben: területi önállóságuk; 498); „A balladák csoportosításakor a szokásos *klasszifikálást* igyekeztem követni” (értsd: osztályozást; 854). A következőket viszont valamilyen módon meg kellene világítani, hogy érthetőek legyenek: „E máig is tartó *exodus* kezdete ezerre tehető” (értsd: a cigányok kiköltözése, kirajzása eredeti lakóhelyükről; 68); „A valóság sűrítésében és elvonatoztatásában sokszor eljut a *figurális absztrakció* olyan fokáig, mint Braque...” (értsd szó szerint: alakí, alakokat bemutató elvonatoztatás, elvontság). Úgy gondolom, talán szerhorvát hatásra került be a szövegekbe néhány olyan szó, amely nálunk nincs meg, illetőleg amely némely esetben más alakot vagy jelentést kapott, mint nálunk, Magyarországon: „Ez a visszhang azonban nem *affirmálja* a kritikát” (értsd: erősíti; 278); „A mozgalom *aktuálérdekel*” (értsd: időszerű; 279); *metropolizáció* (értsd: fővárossá válás; 507); (a bírálat gyakorlásához) *komplett* egyéniség kell...” (a magyarban csak a „nem koplett” él ilyen, de negatív értelemben: 509); *lokálpatriotista* (nálunk: *lokálpatrióta*; 511); „*diplomált* filozófus” (itt inkább: *diplomás*; 992).

C) Alak- és mondattan. — Mivel az ide tartozó jelenségek szigorúan nem választhatók szét, együtt tárgyalom őket.

Találkoztam néhány szokatlan tő-, illetőleg ragos változattal: „... szülővárosát, *szülőfalvát*...”, (141); „*némelyütt* (305); „*országja válogatja*” (333).

Ebben a folyóiratban sem éppen ritka, hogy egyes szerzők — sietségből, gondatlanságból — elhagyják a birtokos jelző *-nak, -nek* ragját olyan esetekben, amelyekben éppen ez biztosítja az egyértelműséget, illetve az azonnali megértést. Példák: „... a társadalmi ellenőrzés és a társadalmi érdekek mellőzésével szeretett volna nyilvánosság elé lépni...” (világosabban: *ellenőrzésnek ... érdekeknek* a ...; 323); „Vö. Kázmér Tevannal folytatott levelezésével” (helyesen: *Kázmérnak*; egyébként ha nem tesszük ki a *-nak* ragot, vagy félreérthető, vagy kétszer is el kell olvasni; 850); „... hogy ... kialakítsa benne Matko, a földmunkás, a kiváló ember és kommunista képét” (helyesen: *Matkónak*, a *földmunkásnak*, a *kiváló embernek* és *kommunistának* a ...; 997).

Az igekötők el-elmaradnak, amikor pedig éppen a magyar nyelv fejlődésének megfelelően ott kellene állniuk. Példák: „... előzőleg éppen Simonyi végezte a szó eredeztetését” (szerintem helyesebben: végezte *el*; 972); “ Kérdezem őt: Mit jelentett ... számára alkotni?” (helyesebben: *Megkérdezem* vagy esetleg: *Őt kérdezem meg*; 890); stb.

Van némi baj a névelőkkel is. Elmarad például a határozott névelő következetesen a *Vajdaság* szó előtt (pl. „Városunk és Vajdaság művészeti élete” 324). Szerintem az a *Vajdaság* forma a helyes, éppen úgy, mint a Székelyföld, a Dunántúl, a Szilágyság stb. Ugyanígy: a Bácskában, a Szerémségben, a Temesköz népköltészete (a 498. lapon szintén a nélkül szerepelnek). A következő két helyre is odakívánczik a névelő: „kisbirtokok aránya 32, 48%,” (helyesen: a kisbirtokok...; 498), „*Iszó Gyula Horvát Jolánt szerette* című ballada a... szeretők újabb kori balladája” (helyesen: Az *Iszó*...; 858). Az egy határozatlan névelő viszont fölöslegesen van kitéve ezekben a mondatokban: „... hogy általuk egy sokrétű világképet nyerhessünk” (helyesen: sokrétű...; 53); „Ez egy olyan kérdés, ami...” (helyesen: Ez olyan...; 328) stb.

Csaknem általános a *pár év előtt* típusú megoldás a helyesebb *pár évvel ezelőtt* helyett.

Nem szerencsés a legtöbb esetben a hátravetett határozói alakú jelző. Példák: „... az egyik a bajba jutott lány könyörgését tartalmazza a *hóhérhoz*” (helyesebben: a lánynak a hóhérhoz szóló könyörgését...; 857); „... amelyeket mások is megszerezhetnek aktív részvételükkel a forradalmi mozgalomban” (helyesebben: a forradalmi mozgalomban való aktív...; 993).

A mostanában jelentkező változások közé számíthatjuk a befejezett melléknévi igenévnek névszói állítmányként való használatát abban az esetben is, ha (még) igei jellege az uralkodó. Néhány példa: „... ezeknek a hatása teljesen *kizárt*” (helyesebben: ki van zárva; 869); „Dejanović életműve nem *befejezett*” (helyesebben: nincs befejezve; 891).

Előfordul az is, hogy — a tárgyas ragozás utalására nem gondolva — a szerző fölöslegesen kiteszi az azt névmást. Példák: „... kérvényével a városi tanácshoz fordul, amely... a többi dokumentummal *azt* a budai helytartótanácsához küldi” (helyesen: nem kell az *azt*; 766); „... az életről beszélnek úgy, ahogy *azt* a művész nézi...” (helyesen: nem kell az *azt*; 890).

Végül nem ritka a vizsgált folyóiratban sem az olyan vonatkozó mellékmondat, amely valójában főmondat helyett áll. Példák: „Ismét... a Trattner—Károlyi nyomdában helyezkedik el, *ahol* 1843-ig dolgozik” (helyesen: és ott...; 766); „... felkeresi régi elvtársait, akiket szervez, harcra buzdít...” (helyesen: és szervezi, harcra buzdítja őket; 997).

8. Összefoglalásként azt állapíthatjuk meg, hogy az Üzenet mind tartalmi, mind formai tekintetben jól, hatásosan látja el valóban sokrétű feladatát. A nyelv és a stílus azonban olyan élő, hajlékony szervezet, struktúra, amely egyéni használatban többféle szinten, színvonalon töltheti be célját. Ezzel a dolgozattal ahhoz kívántam a szerzőket és a szerkesztőt valamelyest hozzásegíteni, hogy fontos hivatást vállaló folyóiratuk még inkább mintául szolgáljon a helyes és szép magyar nyelv, valamint a jó értelemben vett hatásos stílus kialakítására.

JÁRATLAN CSAPÁSON

Sáfrány Imre retrospektív kiállításáról

Májusban, egy retrospektív tárlat előkészítésekor ismertem meg a festőt. Huszonöt éves festői munkássága alkalmából.

Negyed évszázad a művészet szolgálatában, az 1951-es tárlat óta, amelyen a belgrádi Függetlenekkel állított ki. De már addig is mennyi munka volt! Hiszen már 1946 januárjában kezdte, a Hangya András szervezésében induló figurális rajztanfolyamon. Majd Oláh Sándornál — mint a legfiatalabb — folytatta.

Megszállottan!

Közben rengeteg félreértés is volt.

Aztán az a sok állomás. Számptalan tárlat. A mindig újrakezdés. Vagy lehet, hogy csak folytatás?

A járatlan csapáson...

Irigység.

És még több munka. Nap mint nap, szüntelenül.

Sáfrány Imre munkássága-festészete a vajdasági táj emberközelségének kutatása. Nyughatatlanul. Nagyon nehéz ám elviselni a festőszer, a balzsamterpentin bódító illatát.

Ilyen sokáig!

Csalóka délibáb az ilyen hírnév... Végtelen robot.

Majd Párizs! Sorban a tárlatok. De sohasem a megszokottak!

Mindig valami új. Minden az eddigitől eltérő.

Mindig mint fenegyereket tartották számon, vagánykodót, lázadót. A művészetben.

És most ez a tárlat! A művek huszonöt, sőt még ennél is több év messzeségéből emlékeztetnek. Mintegy hídon közelíthetjük meg az emlékek távlatát. Időben, térben is talán.

Kezdetben a tárlatokon szelíd lírai megoldású képekkel szerepel, s ezeken a korai alkotásokon még érződik a hagyomány tisztelete.

Néhány alkotásával — a *Városházával*, a *Csendélettel*, a *Főutcával* és a *Palicsi motívummal* — már 1948 februárjában, a figurális rajztanfolyam első tárlatán is részt vett.

A napokban is, amikor a megújuló Palics partján sétáltam báglyadt hőségben, s a nádvági gép lármája úszott a nyárutó ígérétében, elgyönyörködtem a tóparton megőrzött s csodálatos módon itt maradt villanyoszlopok (kandelláberek) nem mindennapi szépségű sorfalán. Persze ezek is ideillő, szecessziós kiképzésű remekművek. Mintha búcsúznának a báglyadt napsugártól, a park szélének féltomályától. A tóparti korláttól.

Most, a városi múzeum képtárának termeiben rendezett tárlaton ismét megjelennek a látogatók előtt. Kecsesen. Néhány odavetett Sáfrány-vonallal lendületesen, őszintén és csodálatos karcsúan, szépen. A városi múzeum tulajdonában levő *Palicsi lámpák*, Kopeczky László gyűjteményéből a *Barométer Palicson* és a Hass Rozemari tulajdonát képező *Sétány Palicson* című mind-mind még 1967-ből. Fiatalon. Könnyedén. Ceruzával.

Sáfrány rendkívüli rajztehetsége igen korán jelentkezett. Már az 1943-ban készült *Apám arcképe* — a természetes formákat követő vonalakon túl — előre vetíti az induló művészeket azt a később is jellemző vonását, hogy a megjelenített tárgyakat valamilyen gondolatral, néha meglepővel, szokatlan összefüggésbe hozza. Sejteti a későbbi virtuózt, s az odavetett vonalak meggyőzően vallják, még ennyi idő távlatából is, hitét a hétköznapi szépség maradátságában, s talán még jóslatként is elfogadható a képzőművészet nyelvén kifejezett hitvallás a mindennapok varázsa iránt.

Mennyi ilyen vallomás követte az elsőt!

Szinte ijesztő a kócos figura, ha a látogató tekintete odatéved. Magányosan, elhagyatottan, csapzottan, megrémült tekintettel, riadtan néz ránk az *Ember a térről*. Majdnem kétségbeesetten. Darabos formák, heves ecsetkezelés nyomán burkolódzott be emberünk a zöldes tónusú várákozásba. Mégis milyen szomorúan töpreng, mélytűző szemét belemerszve a csillogó derűbe, szinte elfeledve a nyári délutánok munka utáni vágyát.

Mennyi szenvedés e néhány ecsetvonás mögött!

Aztán következett párizsi korszaka. 1954-ben a Szajna-parti festők fellegvárában találja magát szomjasan. Elégedetlenül.

Nagy hatással voltak rá a Párizsban töltött napok, az ott látott ma (akkor), s a töretlen vágy, hogy a hazai tájat, az ősiséget, a mélyből magával hozott hovátartozást, a tudatot teljes erőből az egyetemes szintre hozza, még akkor is, ha környezete érthetetlenül állt a képek előtt és elmarasztalta. Mindezek mellett művészetének fontos tényezője maradt mindvégig környezete, szülőföldje, a Vajdaság, az ember és az őt körülvevő világ, még ha az a leghétköznapibb is.

Itt s most, a megelőző és az utána következő anyag együttes, de nem egészen teljes világában csodálkozunk, mi is volt az a nagy megbotránkozást keltő „ízléstelenség” azon a tárlaton.

Az idő? Vagy az, hogy akkor még 1955-öt írtunk? A kritika? De talán ez ma már nem is érdekes.

Aztán a tuskék és bógáncsok, kórók, kaktuszok időszaka, a szamártüske!

Az 1956-ban festett *Szamártövis* poézisén még követhető az expresszív főfokkal ábrázolt, kezdetben megfestett világ, de a későbbiek folyamán a mindjobban elmélyült kifejezésbeli gazdagság, festői előadásmód érvényesül.

A hétköznap ismét belekerül a műalkotásba.

Az út menti árokpart tuskés hétköznapja.

A kórók megjelenítése nagyon szokatlan még 1956-ban, 1957-ben is, még akkor is, ha a legdekoratívabb, legelvontabb módon ábrázolta. De jelképes is lehet. Hiszen ez a növény a gyermekkor legelőjén, a réti világ hierarchiájában, a természet gyakorlati rendjében félelmetesen előkelő helyet foglal el.

Minden arra tévedt, legelésző jószág elkerüli. Az arra járó mezítláb is igyekszik útból kitérni. Mert szúr! Fájdalmas, kellemetlenül...

Persze az árok partján porlepetten is áll, szerényen.

A képen azonban már megszelídített, sőt szép!

A szemlélő hiheti, már tövise sincs, a szürkészöldre festett, nyugodt háttér előtt a gazdag formák dekoratív sokasága, szövevényes szerkezete elgondolkoztatja a szemlélőt. Az alkotó biztos kezű kifejezője a gondolat szintézisének, sőt költője is, a természet, vidékünk talán leghétköznapibb növényének művészi megfogalmazója.

Sokak számára meghökkentő. Másoknak még ma is élményt nyújtó. Benne van az egész mikrokozmosz, a végtelen utak továbbsuhanó árokpartja. A túlekedő, gomolygó világ.

Amott, a Nagy Ferenc tulajdonában levő *Györgyéni szállások* című olajfestményen, a kelkeslila levegőgég alatt porzik a falusi mezei út, s az út menti akácscrébbe nyúló árnyékában meghúzódó tanya pihen. Mennyi ígéret! A kerítés is sejteti még a méltóságot, amellyel lakói adózni próbáltak

a megszokott tanyavilág bácskai iratianságú formavilágának. Talán még nem is sejtje az idő múlását, az ittmaradtak esetleg utolsó fehér villanását az esthomályban. A színek és a formák összhangja sejtelmes, halk dallamot dúdol. Lehet, hogy búcsúdalt? Talán Sáfrány, a festő már akkor búcsúzott ettől a már majdnem idegen világtól, az eddig bejárt végtelen tértől? A maga módján. A *Vajdasági mezők és szántóföldek* 1956-ban megrendezett tárlatán. Nálunk Szabadkán.

Nem hivalkodik a falon a szokatlan hangvételű kis olajkép sem, a dr. Kinka Ferenc gyűjteményéből való, a letűnt idők csilingelő gyerekkorára emlékeztető *Mélyhűtők előtt* című. A köszörűsök, madárarusok és a fagyaltosok kétkerekű kocsin guruló világát idézi, a falusi cukrászdát. Csodálatosan csillogott a jégbe ágyazott bádogkanna nikkelezett kupakja. A csikorgó koscsikerek végigsírta a falu utcáit. Reklám is volt a láda oldalára festve. Rózsaszínű, málnaízű.

Hogy kísértük utcáról utcára!

Még vaníliaízű fagyalt is volt azon a nyáron!

Műveiben kezdettől fogva a vajdasági táj, a hagyomány sajátos atmoszférájú, végtelen világának motívumait használja fel. Ez a kapcsolata Vajdaság valóságával még a gyermekorból fakad. Öszinte és tiszta. Ezt aztán gazdagította, ápolta és érlelte.

Harmincegynéhány esztendeje már!

Itt találja meg a derűt, a nyugalmat. A már kiépített Sáfrány-kézjegyet következetesen valósítja meg, s gondolatvilága biztos kézzel feszegeti, igyekszik meglebbenteni a jövő fátylát.

Nézzük csak meg, a Nagy Ferenctől a tárlatra kölcsönkapott Önarcképet, amelynek szemüvegéről a bölcs nyugalom és a végtelen derű csillog. A jellegzetes vöröses szakáll és haj, a magabiztos fejtartás. Az egész eddigi művészpálya kinyilatkozása.

Hiszen már elült a főlkavart por, a pannón por, a Párizsból hazahozott tapasztalatok, akkor még újszerű megoldások láttán.

És milyen kevés eszközzel, csak néhány színnel oldotta meg. Mégis mennyire változatosan.

A tekintet szinte a távoli jövőt látszik fürkészni, azon gondolkodván, hogyan és miként ragadja meg az elkövetkező hétköznapiak vallomását.

Talán éppen a virágok nyelvén?

Egyébként úgy rémlik, hogy a virágok valamiféle tudatalatti útításai művészetének. Folyamatos jelenlétükön szinte nyomon követhető Sáfrány minden művészi és gondolati rezdülése. Már a *Sárga tulipánok* című, 1955-ben festett, különleges hangulatú képén megjelenik a porzók megkérgesedett ígéréte, merev ívben kiemelkedő tulipánszagú álma.

És még aztán is mennyi virágálom!

A *Krizantémok* a zentai múzeumból, a *Mezei csokrok* Pap József tulajdonából, az őszi szín-nász tobzódása, a sok szíromlevél tömegének ilyen kompozíciója mind-mind emlékeztet valamire. Még így monumentálisan megjelenítve is. Sejtelmesen. Lehet, hogy csak a bódító virágillatú nyárra? Vagy éppen az ős boldog beteljesülésére? Vagy a tulipános ládák leányálmának késői hangulata? Vagy pont ezek a virág- és növényesorok adják gondolati mondanivalójának szintézisén át az idő és a tér egységét?

Igy követhető ez egészen a késői *Virágpárig*, melynél már a gondolati túltengés, lehet, a jövő akkordjait jelzi, a komputeres világ számhalmazának talán megkísérelt megbékéltetése a képzőművészet nyelvzetében.

Mind-mind új és újabb gondolat, három évtizedre nyúló vajúdas, az önként vállalt rögös út.

Bírta.

Vagy csak még egy újabb megálló?

De nem, mert a számörvény hozott jelekből újabb formákat teremt, mint például a Kopeczky Lászlótól kölcsönzött *A nagy fa* is, újabb gondolatmenetet indít. Vagy talán üzenet a térnek és az időnek?

Annyi azonban már az eddigiekből is érezhető, hogy Sáfrány minden alkotása, képe köré életérzésének, akaratának szellemi, gondolati burkát vonta. Maradéktaianul.

Szinte azonosulva a gondolattal, biztonsággal és szigorral komponál, új harmóniákat teremt. Megvakulás nélküli kemény lírát. Mindvégig figyel, alakítja a valóság összefüggéseit. Más és más szemszögből. Szerelmese a környezet mindennapiságának, de gyönyörködtet a tájban, a virágban, a természeti harmóniákban is. De mindvégig érvényesül a sajátos belső logika, a sáfrányos szelekció. Lúktetően örvénylő formák számhalmaza, ami jelentheti a magas és mély magánhangzók zenéjét, összességét a világos és sötét szintónusok emocionális hatásához, a színek hullámhosszához viszonyítva.

Persze mindez lehet a költői, zenei ritmus, az elképzelt melódiák halk muzsikájának végtelen folyása — a megfogott gondolat képzetének szárnyán. De jelenthet más is.

És végül a sámánok!

Egyszerre akar ősi és korszerű lenni. Emberközelségbe hozza az ősök mondavilágából a megfoghatatlant, az akkori fogalom földöntúli jelentésének ködbe vesző messzeségéből újra itt vannak. Bennük lehet, az ősi közösségek álmának, vágyainak mája.

Azért ezek mégiscsak más sámánok! Sokkal fájdalmasabbak. És nagyon szenvednek.

Elnézve itt a falakon, élnek ezek a formák. Sáfrány itt ismét megteremtette az újra rá jellemző gondolati formavilágot.

Mi mindennek kellett történnie, hogy az *Apám arcképe*, az *Ember a térről*, a *Szamártóvis*, a *Könnyű fehér ruhában*, a *Palicsi motívumok*, a virágok és életfák sorozata után eddig érjen a művész!? Vajon van-e jelentősége a hosszú utat megtett idő folyamatosságát megszakító kis göröngynek, a művész élettársának a tulajdonában levő, *Mentőöv a parton* című akvarell korlátnyílásának, melyen a titokzatos tavon való átkelés lehetősége van nyitva? Vajon elérjük-e a túlsó partok sejtelmes ígérését? Van-e valami köze a korlátlan hagyott mentőövnek a későbbi megtett úthoz? Bizonyosan.

A *könnyű fehér ruhában* című alkotáson, Lóri kedvenc képén, a figura lebegő-rezgő árnyakkal, holdvilágsugárból szőtt, ezüstösen lobogó fátylával, itt viszont talán már a gondolat, az ideg veri, tépi, döngeti a végtelen tér elérhetetlen ismeretlenségét.

Az is lehet, hogy a gondolat időtlenségét.

Igaz, azóta már az ember is kimerészkedett a végtelen küszöbéig.

A *Szitakötő* lírája is újra meg újra az örökkévalóság muzsikája. Benne van az újjászületés pillanata, a szívárványt szűrő-rezgő szárnyak halk suhogó crescendója, szinte dalolja az elmúlt nyarak, déli verőfények mocsárvilágának gyermekkorát, a csibor nemzettség szomszédságától a Tisza-virágzás részeg örömmámoráig, a fájdalmas élet ilyen gyöngéden megfestett himnuszáig.

Az aprócska *Paradicsommadár a műteremben* a távoli egzotikus őserdők párák, forró levegőjének színfoltja, messi vágyak, a bejárható tér másik partjának hívogató ígérete, bíborvörösén lebeg a térben. A környezetében. Hangtalan szárnycsapásokkal, hosszú csőrét belemártva a bódító nektár végtelen színcsőppjébe.

A messzeség ígérétéen. Vágyán. A gondolat szárnyán.

Igy aztán a Zmajevóban született Sáfrány Imre retrospektív kiállításán az oeuvre sajátosan tükrözi a művész fanatizmusát az új formák és tartalom keresése után. Ezzel végül is elérte, hogy a képzőművészet nyelvéen sajátos módon rögzítette a múltó pillanat már tegnap továtúnt jövőjét. Az alkotások egy része így nem az addig megszokott látványábrázolás folyamatossága volt.

Rendhagyó az eddig járt út folyamatossága is.

Sáfrány Imre ma is az egyéni utat járja.

HÁROM SZABADKAI ZENESZERZŐ II.

GAÁL FERENC

ÉLETE

Festői szépségű, romantikus hangulatú, ódon városka bújik meg a Kisalföld északi szélén, a Nagy-Fátra lábánál, a Nyitra folyó kanyarulatának zugában. Nevét is az őt körülölelő folyótól kapta: Nyitra. Kedvező földrajzi fekvése folytán már a legrégebb időkben betelepült, gyorsan fejlődött és korán jutott jelentős szerephez a benne és a környékén élő népek: szlovákok, morvák, csehek, magyarok történelmében. A város magvát a falakkal körülbástyázott várhegy képezi, amelyen a IX. században Pribina szlovák herceg rezidenciája volt. A XI. században I. István magyar király erősítette meg a várat olyannyira, hogy az 1074-ben Henrik császár, 1241-ben pedig a tatárok ostromának tudott ellenállni. Már a XIII. században szabad királyi város és püspöki székhely lett. 1271-ben Ottókar cseh király, utána Csák Máté foglalta el. Kázmér lengyel király, Mátyás ellenfele, sikertelenül ostromolta. 1605-ben Bocskay, majd Bethlen Gábor seregei nyomultak a várba. A törökök alig két évig uralták: 1663—64-ben. 1876-ban alakult rendezett tanácsú várossá. Ma Szlovákia egyik kerületének székhelye.

A város látképét a várhegyen emelkedő, a XIV. században gótikus stílusban épített, később barokk elemekkel gazdagított székesegyház uralja. Az ún. alsó városban, a várhegyhez simuló utcákban a középkületek, iskolák, régi templomok sorakoznak, a külső városrészeket hangulatos, kertes házsorok alkotják. A táj szépségét emeli a folyó két ága közé zárt Sziget nevű liget és a csaknem 600 méter magas Zoborhegy is.

Nyitra városa korán válik művelődési központtá. A ferencesek és a piaristák iskoláiban, különösen a reneszánsz idejétől kezdve, komolyan

foglalkoznak tudománnyal, művészetel. Még a XIX. században is az a szokás ezen a vidéken, hogy a tehetséges gyermekeket ezekbe a szerzetes rendű iskolákba küldik tanulni, és gyakran őket is szerzetesnek, papnak nevelik.

Az egyik nyitrai szerzetesi iskola tanulója az 1860-as évek végén és a 70-es évek elején egy rendkívüli tehetségű, korán árván maradt gyermek, az 1860. március 27-én, a közeli Szka csány faluban született Gaál Ferenc is, akit szülei elvesztése után bátyja, Pius, a papi pályára szánt. A kisfiú érdeklődése azonban más irányú, hajlamai más téren bontakoznak ki. Született zene- és nyelvtelenségnek bizonyul: már tízéves korában minden keze ügyébe kerülő hangszerezen tud játszani, s valamennyinek a játékmódjára egymaga, tanító nélkül, ösztönösen jön rá! Ugyanilyen könnyedén sajátítja el a többnemzetiségű Nyitra-vidék valamennyi nyelvét. De nemcsak tehetséges, szorgalmas is. Az iskolában is jól tanul, s a magyar, német, cseh és szlovák nyelven kívül a könyvből tanult franciát, sőt a latint is jóformán folyékonyan beszéli. Lealkalmas, jó diák, s ezenfelül öntudatos és őszinte is. Az iskolát, a tanulást nagyon szereti, de amikor ráébred a muzsika iránt érzett határtalan vonzalmára, közli bátyjával kívánságát, hogy nem a papi, hanem zenei pályára szeretne menni. S ezek után a gimnázium felső osztályait már nem Nyitrán, hanem Budapesten végzi, ahol ezzel egyidejűleg a Nemzeti Zenedét is látogatja. S a gimnáziumban tett érettségi vizsga után 1878-ban beiratkozik a Zeneakadémiára, a zongora és a zeneszerzés tanszakra.

A budapesti Zeneakadémiának ekkor még nincsenek hagyományai, még csak három éve áll fenn. Kétségtelen

azonban, hogy az a lelkes kis művész-tanár csoport, amely 1875-ben a Zeneakadémiát megalakította, tudása legjavát igyekeznek adni a növendékeknek. Az akadémia igazgatója és vezető zongoratanára Erkel Ferenc, a nagynevű zeneszerző, titkára és egyik zeneszerzestanára Abrányi Kornél, a fáradhatatlan szervező és jelentős zenei író. Rajtuk kívül a Zeneakadémia első tanárnemzedékéhez tartozik még Gobbi Henrik ismert zongoraművész, Volkmann Róbert, a Németországból jött sokoldalú zenetanár, zeneszerző, zenei író, karmester, aki egy ideig a pesti zsidó templom karnagyaként is működik, és Nikolits Sándor, a szerb származású fuvolaművész és zeneszerző, akinek különösen görögkeleti egyházi kompozíciói jelentősek. S az akadémia fényét és jelentőségét emeli, hogy Liszt Ferenc, aki ekkortájt minden évben három hónapot Budapesten tölt, ilyenkor szintén részt vesz a pedagógiai munkában, s ezáltal a fiatal létesítmény megerősítésében is.

E néhány lelkes zenepedagógus önfeláldozó munkája a legerősebb visszhangra Gaál Ferencnél talál. Abrányi Kornél szavai szerint abban az időben Gaál Ferenc a Zeneakadémia legkiválóbb növendéke. Tehetségénél csak szorgalma nagyobb: sohasem mulaszt el egyetlen tanórát sem, s a feladatul kapott egy-két kötelező kompozíció helyett mindig egész halmoz kéziratot ad be. A zeneszerzés tanszak évvizsgáira készült legkülönfélébb műfajú szerzemények közül is az ő műveinek van a legnagyobb sikere. A növendékek közül ama nagyon kevesek közé tartozott, aki a művészet tanulmányozását a legkomolyabban vette" — írja róla később Abrányi Kornél. (Művészeti Lapok, Budapest, 1896. február 23.)

A négy évre szabott zeneakadémiai tanulmányi időt Gaál Ferenc időre, 1882-ben, kitűnő eredménnyel fejezi be. S kitűnő diplomájának, valamint volt tanárai ajánlásának jóvoltából 1882. október 1-én elnyeri a szabadkai zeneiskola igazgatói állását. Életének gondtalan korszaka zárul le ezzel a dátummal — elkezdődnek küzdelmes évei. A tehetséges, képzett, de tapasztalatlan, alig huszonkét éves fiatalember, aki mindeddig a művészet fellegvárának boldog elszigeteltségében élt, egyszerre csak, máról holnapra, váratlanul a mindennapi élet és a hivatás-

beli érvényesülés megannyi megoldásra váró feladatával találja magát szemben.

Szabadka, bár már 1779 óta szabad királyi város, ebben az időben még csak kezdetén van ipari és kulturális központtá való fejlődésének, amelyet majd csak az ezután kiépülő budapest—zimonyi vasút segít jelentősen elő. Gaál Ferenc érkezésének idején Szabadka — gyér értelmiségi rétegétől eltekintve — még mindig csak a környék földbirtokosainak városa, s „akiben pislákolni valami tehetség, azt is lehúzza a szellemi közöny, a folytonos mulatozás kikezdte, paralizálta az alkotókedvet”. (Dér Zoltán: *Három tudós tanár*. Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975. 5.) Ilyen körülmények között nem volt valami rózsás a zeneiskola helyzete sem, amelyet ugyan már 1868-ban megalapítottak Petar Stojković orvos (!) javaslatára. Igazgatói tisztségével akkor Frankl Istvánt, a már régebben működő gimnázium igazgatóját bízták meg, aki, bár nem volt zenész, mint tapasztalt pedagógus és szervező valahogyan mégis megindította az új iskola munkáját. Igaz, csak két tanszakkal, az ének- és vonóstagozattal, s csak 1875-ben létesítettek még egy új tagozatot, a fúvósokét. Zongoratanaszaka a zeneiskolának még Gaál Ferenc érkezésekor sem volt!

A zeneiskola tanárai a város egyházi zenekarának tagjaiból kerültek ki. Minden tanszak tanulmányi ideje három évig tartott, oly módon, hogy azt egy égyéves előkészítő tanfolyam előzte meg, amelyet kizárólag csak a zeneelmélet alapjainak ismertetésére fordítottak, s ezután következett a hároméves hangszer-, illetve énektanulás. Ez a rövid tanulmányi idő természetesen nem volt elegendő komoly zenei szaktudás elsajátítására, de hát ebben az időben a zeneiskolának még rendesen képzett tanárai sem voltak. A szabadkai zeneiskolának Gaál Ferenc nemcsak az első zeneakadémiát végzett igazgatója, hanem az első akadémiai végzettségű tanára is volt.

Gaál Ferencet Szabadkán a zeneiskola igazgatói állásán kívül még más és más jellegű feladatok is várják. El kellett vállalnia a Teréz-templomban az egyházi karnagy állást is (regens chori). Ez a nem képzett zenészekből álló és nem komplett zenekar ekkor még Szabadka egyetlen zenekara. Bár a város tartja fenn, nem városi, hanem egyházi zenekarként szerepel, de

ellátja a színházban a zenés színművek kíséretét is. Így Gaál Ferenc egyidejűleg egyházi és színházi karmester is lesz. A következő, 1883—1884. tanévben bevezetik a kötelező énektanítást a gimnáziumban, a polgári leányiskolában és néhány elemi iskolában is. Ennek a tantárgynak az előadásával is Gaál Ferencet és a zeneiskola többi tanárát bízzák meg. S a zeneiskolában is természetesen nemcsak mint igazgató, hanem mint tanár is dolgozik.

A kiváló iskolákban nevelkedett Gaál Ferencet, aki ez idáig nem is forgott más környezetben, mint hozzá hasonló diáktársai és nagy műveltségű tanárai között, lesújtják Szabadka kezdetleges „zenei állapotai”, amelyekről még évekkel később is így ír Csáth Géza: „Szabadka zenei kulturális intézményei a városi zenekar és a zeneiskola. Mind a kettő régi szervezet, régi alkotmány, amely sehogy sem idomult a haladottabb kor haladottabb igényeihez. Nem a város szűkmarkúságán múlt a dolog. Talán azon, hogy itten valami van a levegőben, hogy semmivel sem törődünk addig, míg égetően szükségessé nem válik.” (Csáth Géza: *Írások az élet jó és rossz dolgairól*. Életjel Könyvek 5. Szabadka, 1975. 63.)

Alkalmas lehet-e egy, az iskolapadból jött, huszonekét éves, bármilyen jól képzett, de még pedagógiai tapasztalatokkal sem rendelkező fiatalember arra, hogy egymaga, minden segítség és támasz nélkül, sőt megértés híján, változtasson mindezekben a rossz körülményeken? Aligha. Valószínű, hogy Gaál Ferenc nem is rendelkezett azokkal a szervezőképességekkel, amilyenekkel majd Lányi Ernőnél találkozunk. De kétségtelenül nagy hiba volt a tehetséges és rendkívüli szorgalmú fiatal alkotó és előadó művészre már pályája indulásánál egy ekkora megterhelést róni. Mert nem mondhatjuk, hogy Gaál Ferenc nem igyekezett, nem próbált meg sok mindent Szabadka zenei életének és a zeneiskola fejlesztésének az érdekében. Hogy a siker sok esetben, különösen kezdetben, elmaradt, nemcsak rajta múlt. Tapasztalatlan volt és meghaladta erejét a kísérlet, hogy saját szellemi színvonalára emelje környezetét. Ehelyett — bizonyos szempontból — az húzta le magához őt. Ez lett életének tragédiája is.

Szabadkán Gaál Ferenc mindenekelőtt a zeneiskolai tanítást szeretné komolyabb alapokra fektetni. Szabályzatot dolgoz ki, amelyben a zongoratanyszak megnyitását, a zeneelméleti oktatás magasabb szintre való emelését és valamennyi hangszer tanulmányi idejének az eddigi három évről hat évre való hosszabbítását indítványozza. Szabályzatának javaslatát 1884. szeptember 30-án nyújtja be a városi tanácsnak. Indítványait azonban a városatyák főlegesen fontoskodásnak tekintik. A zongoratanyszak megnyitásán kívül szabályzatának egyetlen pontját sem hagyják jóvá. S megnyílt-e vajon a zongoratanyszak, amely iránt a városban egyébként igen nagy volt az érdeklődés? Igen, megnyílt, de csak hat év múlva. Addig ugyanis nem volt a zeneiskolának zongorája, s zongora nélkül nem volt lehetséges a zongoratanítás sem. Ugyanekkor a város tanítóképzőjében már évek óta zongorát is tanítottak.

Úgy látszik, Gaál Ferenc egyéniségében nincsen elég meggyőző erő. Mert a szabadkaiak, bár elismerik mint művészt, mint zeneszerzőt, mint karmestert, valójában nem fogadják be maguk közé. A társadalmon kívül álló művészt látják benne, akit a tisztességes polgárok nem szoktak komolyan venni. Hívei az első időkben csak a Szabadkai Hírlap köré csoportosult fiatal értelmiségiekből állnak, akik a lap hátsólapján üdvözlik Gaál Ferencnek a zeneiskola újjászervezésére irányuló törekvéseit. De még magában a zeneiskolában sem talál megértésre: azzal a néhány gyengén képzett muzikussal, akik rajta kívül a zeneiskolában a tanítást ellátják, nem találja meg a közös hangot. Gaál dilettánsoknak tekintti őket — valójában azok is voltak —, ők pedig Gaállal szemben megnyilvánuló kisebbrendűségi érzésüktől gátolva nem tudnak, vagy nem is akarnak közeledni hozzá.

Csoda-e, hogy a budapesti Zeneakadémia egykori legjobb növendéke, akit tekintélyes tanárai elismerésükkel, dicsőreteikkel úgyszólván elkényeztettek, menekül ebből az iránta olyan rideg környezetből? Mert Gaál Ferenc menekül. De csak indirekt módon. Menekül a komponálásba, és szerzeményeivel, különösen férfikórusaira, amelyek ugyan nem úttörő jellegűek, de tetszetős, fülbemászó darabok, eléri az Országos Dalégyesület pályázatait és az ország számos dalárdájá-

nál azt a sikert, amelyhez a Zeneakadémia hozzászokott. 1886-ban például a Kassai Városi Dalkör tiszteletbeli tagjává is választja karrirodalmi munkásságának elismeréséül. De mint zeneszerzőnek, ennél még sokkal nagyobb sikerekben is van része. Egy zongoraművét Liszt Ferencnek, egy másikat Wagnernek ajánlja. Elküldi őket nekik, s a két nagy zeneszerző elismerően nyilatkozik róluk. XII. Leó pápa pedig kétszer is küld neki kitüntetést, először *C-dur miséjéért*, azután *Pápai himnuszáért*.

Meneküléseket jelentenek számára nagyszerű hangversenykörútjai is, amelyek messzire, az országhatárokon túlra is elviszik. S hogy Európa legfényesebb hangversenytermei Budapesten, Bécsben, Zürichben, Berlinben, Párizsban, Londonban, Rómában megnyílnak előtte, ebben valószínűleg nemcsak magas színvonalú zongoratechnikájának, hanem magasan átlagon felüli, kozmopolita műveltségének is szerepe van.

Hangversenyein — saját szerzeményein kívül — a nagy virtuozitást csillogtató romantikus műveket, Liszt-, Chopin-, Mendelssohn-darabokat játszik a legszívesebben. Egyébként saját szerzeményei is a romantika e nagy mestereinek, különösen Liszt Ferencnek a hatását tükrözik. Ő maga is ír Liszt stílusában *Magyar rapszódákat* zongorára, s ezekkel a műveivel különösen sok sikert arat.

1887-ben Szerbiában és Bulgáriában koncertezik. Ekkor ismerkedik meg Zorka Teodosijevic belgrádi színésznővel, akivel romantikus kapcsolatba kerül. Az ő révén ismerkedik meg azután és barátkozik össze Stevan Mokranjaccal, a jelentős szerb zeneszerzővel is. Zorka Teodosijevicnek egy *Románcát*, Mokranjacnak pedig *Jadna majka* című melodramáját ajánlja. Ez utóbbinak az ajánlása így szól: „Gospodinu i pobratimu Stevi St. Mokranjcu.”

Amint látjuk, Gaál Ferenc a szerb nyelvet is ugyanolyan könnyedén sajátította el, mint annak idején, gyermekkorában minden nyelvet, amellyel érintkezésbe került. S szerb művészbárátai, de valószínűleg főleg Zorka Teodosijevic iránt érzett rokonszenvének jeléül ezen a hangversenykörúton nevét többször is mint Galović Franja írja alá. A szláv zene egyébként már gyermekkorától kezdve érdekelte: szü-

lőföldjének, a Nyitra-vidéknek dallamait egy vonózenekarra írt kompozíciójában, a *Szvit orosz és cseh—morva dalokból* címűben örökölte meg. Ez a műve még Amerikába is eljut, és ott is sikert arat. Szerb népdalokat pedig Velja Miljkovic belgrádi színész és drámaíró darabjához, a *Kraljevic Markóhoz* írt kísérőzenéjében dolgoz majd fel. A színmű ősbemutatójára 1894. április 29-én kerül sor Szabadkán.

Gaál Ferenc nagyvonalú lénye számára minden nemzetiségi, vallási vagy egyéb előítélet ismeretlen: a Szabadkai Szerb Dalárdával is szívesen foglalkozik, és életének utolsó éveiben a zsidó templomban is orgonázik. Talán csak egyetlenegy dologgal, a dilettantizmussal szemben tanúsít türelmetlenséget. Tanítványai közül is csak a legtehetségesebbekkel, a legkiválóbbakkal foglalkozik örömmel. Az ilyen növendékek még meg is ihletik, amint azt egyik legnépszerűbbé vált zongoraművének, a *Cserebogár, sárga cserebogár* kezdetű népdalt feldolgozó *Magyar ábrándjának* ajánlásából látjuk: „Bresztinai Brestyánszky Nelli kisasszony kedvelt tanítványomnak.” A könnyűnek éppen nem mondható zongoradarab technikai és előadásbeli követelményei arra utalnak, hogy Nelli kisasszony igen jó zongorista lehetett. A zeneiskolai tanárok között pedig szívesebben látna magához hasonló, képzett művészeket, pedagógusokat, de ebből a szempontból sokáig nincsen szerencséje. Csak egyetlen évadban, az 1885—86-ban van a városban egy hasonlóan képzett zeneszerző, egy még nagyobb zeneszerző: Lányi Ernő, aki ekkor a szabadkai színház karnagya. Kapcsolatba kerülnek egymással, s hogy Gaál Ferenc becsülte Lányi Ernőnek az övétől elütő, új stílusú művészetét, bizonyítja az, hogy Gaál Ferenc saját kórusaival is énekelte, sőt hangversenyein is bemutatja Lányi Ernő műveit. Gaál Ferenc nem ismerte a szakmai irigységet sem.

De Gaál Ferencnek nemcsak saját hangversenyeire van gondja. Híres művészek meghívásával, vendégszerepeltetésével is igyekszik színesebbé tenni Szabadka zenei életét. Íme néhány adat ezekről a koncertekről:

1886. december 17-én az ő rendezésében vendégszerepel Szabadkán a világhírű budapesti vonósnegyes: Hubay Jenő (1. hegedű), Herzfeld Viktor

(2. hegedű), Popper Dávid (cselló) és Bram Eldering (mélyhegedű).

1887. január 23-án gróf Zichy Géza, a híres félkezű zongoraművész, Liszt-tanítvány, akinek számára Liszt Ferenc különleges, egy kézzel is játszható virtuóz darabokat komponált, ad hangversenyi Szabadkán. Ezen a koncerten kerül sor Gaál Ferenc később híressé vált *Ünnepi nyitány*ának ősbemutatójára is, a szabadkai zenekar előadásában, a szerző vezényletével.

1889. április 29-én Marie Wilt, a Bécsi Operaház európai híru szopránja koncertezik Szabadkán. Zongorán maga Gaál Ferenc kíséri.

1891. április 18-án Szabadkán vendégszerepel Maczák Manó budapesti zongoraművész, aki később a szabadkai zeneiskola tanára, kiváló zongorapedagógusa lesz. Ezen a hangversenyen fellép az 1889-ben alakított Szabadkai Dalegyesület is, Gaál Ferenc vezényletével. Műsoron egyebek között Lányi Ernőnek Petőfi Sándor *Reszket a bokor* című versére írt kórusműve is szerepel.

Gaál Ferenc nem titkolja, hogy a komponálás és koncertezés, koncertrendezés sokkal inkább szívügye, mint a zeneiskola dolgaival való bajlódás, és hogy mennyire unja a sok meddő vitázást a városatyákkal, akik hol azt vetik a szemére, hogy nem vezetí pontosan a zeneiskolai adminisztrációt, hol azt, hogy jóval nagyobb a fizetése, mint a tanároké. Ezzel kapcsolatban 1887-ben petíciót is nyújtanak be a belügyminisztériumba, s ebben Gaál Ferencnek a zeneiskola újjászervezésére irányuló javaslatait is élesen el-lenzik. A petíciót azonban elutasítják, s a városi tanács 1887. október 16-án kénytelen újra tárgyalni a Gaál Ferenc által már korábban javasolt szabályzatot. Ekkor ímmel-ámmal megszavazák javaslatának a belügyminisztériumhoz való előterjesztését, de vélegesen csak 1888. november 28-án fogadják el, amikor azt a belügyminisztérium már előzőleg, ugyanezen év november 3-án jóváhagyta, miután Gaál Ferenc budapesti pártfogóinak, volt tanárainak közbenjárását vette igénybe.

A zeneiskolában tehát végre érvényesülhetnek Gaál Ferenc kétségtelenül helyes indítványai: felemelik a hangszeres és az énektagozat tanulmányi idejét hat évre, majd 1890 januárjában végre megnyitják a zongoratanzszakot is, amely iránt a városban

a legnagyobb érdeklődés nyilvánul meg. Bevezetik a tandíj-kötelezettséget, és pedig a zongoratanzszakon havi két, a vonóstanzszakon havi egy forintot, azzal, hogy a szegényebb sorsú diákok anyagi helyzetüktől függően vagy kisebb tandíjat fizetnek, vagy pedig teljesen tandíjmentesek. A befolyó tandíjak összegét a zeneiskola szükségleteinek kielégítésére fordítják majd. Az ének- és a fúvóstagozat tandíjmentes, mivel e két tanszak iránt nem nagy az érdeklődés. Az ének- és a hangszeritanítás komolyabb alapokra való helyezése mellett az eddiginél nagyobb súlyt fektetnek a zeneelméleti oktatásra is. Gaál Ferenc ragaszkodik hozzá, hogy ezt a sokat vitatott fontosságú tárgyat ő maga tanítsa, s egykori tanítványainak visszaemlékezései szerint a zeneelméletet nagy lelkesedéssel és türelemmel adta elő, még kisgyermekes számúra is. Gaál Ferenc a személyét és javaslatait ért támadásokra nem hasonló támadásokkal, hanem elgondolási helyességének bizonyításával felelt.

Ezután lassan mintha a szabadkai közvélemény megváltozna, jobbra fordulna Gaál Ferenc irányában. Nem mintha valóban megértlenék, talán inkább csak megszokták a szabadkaiakat a közöttük élő „félreismert zsenit”. S talán azért mégiscsak méltányolják a város zenei életének fejlesztésében elért eredményeit, s valószínűleg hatással vannak rájuk Gaál Ferencnek hangversenyeivel és szerzeményeivel elért országos és nemzetközi sikerei is. 1896-ban például a budapesti Országos Daláregyesület mil-lenárius dalünnepélyére kitűzött eredi-ti Műdal és Népdalcsokor pályá-zaton Gaál Ferenc nyeri el mind a két első díjat, s az Országos Daláregyesület ekkor igazgató-választmányi tagjának is kinevezi. Ezt követően két évre, 1898-ban megalakul Szabadkán az Iparosdalárda, amelynek Gaál Ferenc lesz az első karnagya.

1903. április 13-án nagy pompával tartják meg a Szabadkai Városi Színházban szerzői est keretében Gaál Ferenc zeneszerzői munkásságának húszéves jubileumát. A hangversenyen Gaál Ferenc maga vezényli *Ünnepi nyitány*át, majd a zeneiskola ekkor már jelentős képzettségű művészekkel felerősödött tanári karának tagjai és az intézmény legkiválóbb növendékei is fellépnek. A hangverseny és az azzal egybekötött bankett ünnepélyes hangú meghívója és műsora így szól:

Meghívó

Öméltósága Schmausz Endre úr, Szabadka és Baja városok főispánjának védnöksége alatt Gaál Ferencz zeneszerző jubileumát a Városi Színházban 1903. április hó 13-án este fél 8 órakor ünnepeljük. Tisztelettel felkérjük, hogy az ünnep fényét megjelenésével emelni szíveskedjék. A rendező bizottság nevében:

Martinovics Béla zeneszerző, Joó Nándor földbirtokos, dr. Joó Aurél ügyvéd mint a bizottság elnökei...

Jegyek előre válthatók Heumann Mór könyvkereskedésében.

Az előadás után bankett a Nemzeti Kaszinó helyiségeiben.

Műsor:

1. Ünnepi nyitány: a szerző vezénylete alatt előadja a városi zenekar.
2. Prolog: Erdő-égés, írta dr. Csillag Károly úr, szavalja Pietsch Ferenczné úrnő.
3. Nocturne és Capriccio: zongorán előadja Herczl Mariska úrhölgy.
4. Serenata: hegedűn előadja Pécsi Károly úr, zongorán kíséri Maczák Manó zenedei tanár úr.
5. Estély Ballada: éneklő Sztojkovits Zorka úrhölgy, zongorán kíséri Maczák Manó z. t. úr.

Emléktárgyak átadása

Szünet

6. Akácvirágok, melodráma (dr. Várady A.), szavalja Szabados Ilonka úrhölgy, zongorán kíséri Maczák Manó z. t. úr.
7. VI. Magyar Rhapszódia: zongorán előadja Rónai Ilonka úrhölgy.
8. Magyar Ábránd: hegedűn előadja Pécsi Károly úr, zongorán kíséri Maczák Manó z. t. úr.
9. Szerb-Sextett: előadják Wahl Alajos (hegedű), Heinrich Richárd (hegedű), Pibal Szaniszló (cello), Kubat Antal (Contrabas), Csermák József (harmónium) és Maczák Manó (zongora) z. tanárurak.

Ugyanebben az évben Gaál Ferenc házat is vásárol magának Szabadkán, az István utcában (ma: Žarko Zrenjanin utca), amelynek szobáit művész módra, értékes hangszereivel, pályaműveivel nyert ezüstkoszorúival díszíti fel. A nyugalmat, az elimerést azonban már nem sokáig élvezi. A sok meg nem értés, kudarc idején ugyanis a komponáláson és koncertezésen kívül az italhoz is menekült, amitől később már nem tudott szabadulni, s aminek az évek folyamán mindinkább rabja lett. Művészi tetteje, alkotókészsége mintha nem is sínylette volna meg ezt a káros szenvedélyt, az alkohol Gaál Ferencnek nem az idegeit, hanem a máját roncsolta szét alattomosan, szinte észrevétlenül. Csak 1905-ben, halála előtt egy évvel fordul orvosokhoz, akik ekkor szigorú életmódot írnak elő számára, amit valószínűleg nem tart be. 1906 novemberében sárgaság lép fel nála, ezt sem veszi komolyan. December 8-án, szombat délután még vezényli a színházban a zenekart, de másnap délelőtt már vért hány. A következő napon kiszállítják a kórházba, ahol még ugyanaznap éjjel meghal. Az orvosi diagnózis a halál okául májsugorodást jelölt meg.

Mindazt a tiszteletet és nagybecsülést, amit a szabadkaiak nem éppen mindig adtak meg életében Gaál Ferencnek, kifejezésre juttatták a negyvenhat éves korában elhunyt, tragikus sorsúnak mondható művész temetésekor. A zeneiskola koncerttermében ravatalozták fel, amelynek falait és mennyezetét fekete posztóval vonták be. Pálmákkal és más déli növényekkel körülvevett koporsójánál díszruhába öltözött városi hajdúk álltak díszőrséget. A temetés napján, december 13-án délelőtt a Teréz-templomban fényes gyászmisét tartottak, amelyen az egyházi zene- és énekkar előadta Gaál Ferenc *Rekviemjét* és *Gyászdalát*, majd Kalmár József, a színház tenoristája énekelt egy gyászdalt. A zsúfolásig megtelt templomban az egész városi tanács is megjelent, a polgármesterrel az élen.

A délután rendezett temetésen, amelyen a hideg, havas eső ellenére rengetegen voltak, a szabadkai intézmények, egyetek, dalárdák tagjain kívül zombori, szegedi, miskolci és budapesti vendégek is részt vettek. Jellemző és meglepően találó Gaál Fe-

rencnek a szabadkaiakkal való viszonyára dr. Bölöcs József városi főjegyző egy mondata a ravatalnál tartott gyászbeszédéből:

„Ő, aki köztünk élt, olyan hatással volt ránk, mint egy festmény, amelynek mi a közelségből csak hatalmas ecsetvonásait láttuk, de magát az összhangzatos képet és annak főnséges hatását mi alig tudtuk kivenni...”

A gyászbeszéd után a szerb dalárda tagjai énekeltek egy dalt, majd Könyves Jenő a színtársulat nevében búcsúzott el a halottól. Végül a Szabadkai Dalegyesület Gaál Ferencnek *Mért oly borús* kezdetű dalát énekelte el.

Ezután megindult a Bajai úti temetőbe a szinte fejedelemnek kijáró temetési menet, amelyet a korabeli krónikás így örökített meg: „Elöl két lovas haladt, égő lámpával, azután a tűzoltózenekar és az önkéntes tűzoltótestület, a városi zenekar, a koszorúkat vivő kocsi, ezt követte három ifjú, akik piros bársony párnán vitték az

elhunytnak arany érdemkeresztjét és kitüntetéseit, majd a hatlovas halottaskocsi, amelyet szintén elborítottak a koszorúk, s a halottaskocsi után a közönség ezrei és fogatok hosszú sora.”

A temetőben, a nyitott sírbolt előtt dr. Rácz Soma a zombori dalárda nevében búcsúztatta el a halottat, ami után a zombori énekesek egy gyászdalt adtak elő. Azután a Szabadkai Dalegyesület Gaál Ferenc *Balaton* nőit énekelte el, s végül, a koporsó sírba bocsátásakor a fúvószenekar játszott.

Dr. Milkó Izidor, a Szabadkai Szabad Líceum elnöke, már a temetés napján javasolta egy díszes síremlék felállítását, amely célra egy nagyszabású, kizárólag Gaál Ferenc szerzeményeiből álló hangverseny rendezését vették tervbe. A síremléket fel is állították, s a jellegzetes, romantikus műzsaszobor Gaál Ferenc sírján a szabadkai Bajai úti temető egyik nevezetessége lett.

A ZENESZERZŐ

Gaál Ferenc mint zeneszerző nem volt eredeti tehetség, nem hozott új színt kora zeneirodalmába. Míg például Lányi Ernőt mint a magyar karirodalom úttörőjét, Bartók és Kodály előfutárját tartja számon a zenetörténelem, Gaál Ferencről a mai zenei szakkönyvekben csak annyit olvashatunk, hogy kora ízlésének megfelelő, tartalmilag könnyű zeneműveket írt. Életében azonban sok elismerésben volt része, hanem mint zongoraművésznek, hanem mint zeneszerzőnek is. Nézzük, milyen lelkesedéssel ír róla 1899-ben Ábrányi Kornél — ebben az írásban azonban az idős zenepedagógus szeretete egykori legjobb növendéke iránt jutott a legjobban kifejezésre.

„Gaál Ferenc zenekonzervatóriumi igazgató s egyházi karnagy az alföldi nábobvárosában, Szabadkán. De az ő működése nemcsak egy városra, hanem az egész országra kiterjedt. Ez idő szerint nem ismerek nálánál sem termékenyebb, sem minden kis, nagyobb s legnagyobb műformára is kiterjedő zeneíróját a magyar zenevilágnak. Valóságos Bosco-keze van, aki azonban nemcsak hangjegyeket ír, hanem izmos gondolatokkal, eredeti in-

venciókkal s nagy dinamikus hatásokkal is tudja azokat telíteni. A magyar dalárvilágnak valóságos ideálja, mert alig van dalárműsor, akár országos, akár vidéki, hol valamely műve ne szerepelne. A nyert pályadíjakból is már egész kiállítás rendezhetne. A magyar zenevilágnak egyik legszelebbebb ismert és méltányolt alakja.” (ld. Ábrányi Kornél: *Képek a múlt és jelenből*. Pallas részvénytársaság, Budapest, 1899, 223.)

Ezzel szemben Csáth Géza már 1904-ben elfogulatlanul szól Gaál Ferencről *A magyar zene* című írásában: „Pár zeneszerzőnk Wagner és különösen Liszt alapján akarta fölépíteni a magyar szimfonikus zenét. Neveltséges elgondolni is, de úgy volt — Major J. Gyula, Sztojanovics Jenő, Gaál Ferenc tévelyegtek a bayreuthi pusztaságon, nem tudva újat teremteni és a formák keresését másokra bízva.” (Csáth Géza: *Éjszakai esztétizálás*. Zeneműkiadó, Budapest, 1971, 29.)

Csáth Géza megállapítása felel meg a valóságnak: Gaál Ferencnek, bár kétségtelenül igen termékeny zeneszerző volt, és valóban sokféle zenei műfajjal foglalkozott, nem voltak „eredeti invenciói”. Alkotóművészete

epigón művészet volt, s nemcsak a Csáth Géza által említett szimfonikus zene, hanem a többi műfaj terén is.

Legnépszerűbb szerzeményei kórusművei, különösen férfikarai voltak. Erre az is okot szolgáltathatott, hogy ebben az időben, tehát a XIX. század végén és a XX. század elején, igen gyakorivá vált a zenét kedvelő dilettánsok dalárdákba való tömörülése. Ezek a dalárdák a társadalmi érintkezés egyik formájává lettek. Ábrányi Kornél 1867-ben alapította meg Budapesten az Országos Magyar Daláregyesületet, ezt követték a vidéki dalárdák megalakításai. Sokszor politikai szempontból is pozitív szerepet tölthettek be ezek a dalegyletek: alkalmat adtak a munkások számára a szakszervezeti csoportosulásra is. Mivel ebben az időben magyar kórusművek még alig voltak, az Országos Daláregyesület, sőt a vidéki dalárdák is egymásra hirdették meg pályázataikat, hogy magyar zeneszerzők műveivel gazdagíthassák repertoárjukat. Az ilyen pályázatokra gyakran küldte Gaál Ferenc is szerzeményeit, s hála alapos zeneszerzői tudásának, sokszor az első díjat nyerte meg. S ily módon, ha Gaál Ferenc kórusművei nem is képviselnek maradandó értéket, fáradhatatlan hozzájárulása a haladó zenei és társadalmi mozgalomhoz elévülhetetlen érdemű.

Gaál Ferenc kórusművei, mint dalai is, kora átlagos ízlésének megfelelő, hangulatos és hatásos zenedarabok, amelyek azonban teljesen a romantika nagy mestereinek stílusában íródtak, de a zene és a szöveg között nem teremtett összhangot — a nagy mesterek műveivel ellentétben, ahol ez az összhang természetesen megvolt. A költemények tartalmába, amelyeket megzenésített, nem élte bele magát. A szöveget csak komponálási alkalomnak tekintette. Íme két jellegzetes példa erre:

Az *Epilóg* és *A szerelem* című kórusművei annak idején legkedveltebb szerzeményei közé tartoztak. Váradi Antal *Epilóg* című költeményének első versszaka így szól:

„Ahol már nincsen egy virág se,
S csupán az úti tüske nő,
A temető végső zugában,
S megtépi aki arra jó:
Ottan keress fel, te megérezd
Szíved dobbanásiról,
Hol nyugszom, hol porban akkor,
Midőn ez ajk se nyíl, se szól.”

Gaál Ferenc, aki egyébként zongoraműveit előszeretettel komponálta a lágy és szomorú moll hangnemekben, ezt a gyászos tartalmú verset az erőteljes és derűs Esz-dúrban zenésítette meg.

A *szerelem* című költemény (dr. Kadocsa Lippich Elektől) így kezdődik:

„Mikor olyan szomorú volt ez a világ
[nékem,
s úgy el tudtam merengeni egy-egy
[álomképen,
mikor még a beszéd is fáj, s terhemre
[volt lenni,
fáradt nem voltam, bár mégis vágytam
[megpihenni.”

Erre a síralmas hangú versre a vidám D-dúrban, a legörömteljesebb hangzású dúr-hangnemben írta Gaál Ferenc a zenét.

E két példából egyébként azt is láthatjuk, hogy Gaál Ferenc nem volt igényes kompozíciói szövegének megválasztásakor. Vagy nem törődött a versek irodalmi értékével, mert nem érezte a szövegek fajsúlyának jelentőségét, vagy talán irodalmi ízlése nem volt eléggé fejlett. Látni fogjuk később, hogy — az idegenben nevelkedett (!) — Lányi Ernő milyen biztos kézzel választja ki megzenésítésre a legnagyobb magyar költők verseit, s kortársai közül is a legjobbakét.

Gaál Ferenc zongorakompozíciói is epigón művek. Ha valaki először hallja annak idején igen kedvelt *Mazurkáját*, *Bölcsődalát*, *Hattyúdálait* és még sok más zongoraművét, s nem tudja, hogy ezeket a műveket Gaál Ferenc írta, az az érzése lesz, hogy Chopin-darabokat hall. Egykor ugyancsak olyan népszerű *Cigánytáncánál*, *Magyar rapszódiaínál* és *Magyar ábrándjainál* pedig félreismerhetetlen az igen erős Liszt-hatás, a magyaros hangvétellel való törekvés, de a Liszt műveire jellemző nagy koncepció és gazdag kidolgozás nélkül. Gaál Ferenc magyar rapszódiai, amelyekkel mint zongoraművész olyan sok sikert aratott, nagy technikai virtuozitást követelnek, de tartalmilag egyhangúak, szegényesek, helyenként iskolás jellegűek, oktáv- vagy pergőtechnikai gyakorlatokra emlékeztetnek. Gaál Ferenc zongoraműveinek egykori nagy sikere nem a művek tartalmi értékével, hanem szerzőjük hatásos, virtuóz játékmódjával magyarázható.

Jellegetes példaként elemezhető a *Cserebogár*, *sárga cserebogár* kezdetű népdalt feldolgozó *Magyar ábrándja*:

A darab a romantikus virtuóz zongorajátéokra jellemző, az egész klavíratúrára kiterjedő futamokkal, glissandókkal, tremolókkal, arpeggiós akkordokkal csillogó egyoldalas bevezető után stílusterősen a preklasszikusokra emlékeztető kontrapunktikus feldolgozásban, négyszólamú kánonná fejleszve mutatja be a dal témáját, amelyet hatásos akkordok követnek, egymástól ugyancsak hatásos, koronával kitarított szünetekkel elválasztva.

A kompozíció további folyamán váltakozik a kontrapunktikusan feldolgozott téma a már a bevezetőben megjelent romantikus díszítőelemekkel. Ez a feldolgozás fölényes zongoratechnikáról és nagy elméleti tudásról tanúskodik, de sem eredetiséget, sem biztos stílusérzést nem mutat. Pozitív azonban a tény, és a „kor szavával” összhangban van, hogy *Magyar ábránd-*

jaiban és *Rapszódia*iban Gaál Ferenc népdalokat dolgozott fel, még akkor is, ha ezek nem mindig eredeti népdalok, hanem csak igen népszerűvé vált magyar nóták voltak. *Magyar ábrándjain* és *Magyar rapszódia*in kívül ilyen zongoraműve még a kétkötetes *Merenés* és *Dankó Pista legszebb dalai felett*.

Nagyzenekarra írt művei, mint például a sokszor játszott *Ünnepi nyitány* — amelyet 1968-ban a Szabadkai Zeneiskola alapításának 100. évfordulóján is előadtak —, a már említett Liszt- és Wagner-hatást tükrözik. Erdekesebb kisebb vonószekarra komponált, egykor még Amerikában is ismertté vált műve, a *Szvit orosz és cseh—morva dalokból*, azután *Szerb szextettje* (1. és 2. hegedűre, csellóra, nagybőgőre, harmóniumra és zongorára), valamint Velja Miljković belgrádi színész és drámaíró *Kraljević Marko* című színművéhez írt kísérőzenéje. E művek jelentősége is a népzenei elemek, ezúttal a szláv népek zenéjéből merített motívumok feldolgozásában van.

ELETRAJZI ADATAI

1860. március 27.

Születik Szkacsányban (Nyitra megye); szüleit korán elveszti, neveltetéséről Pius bátyja gondoskodik.

1866—1874

Nyitrán végzi az elemi iskolát és a gimnázium alsó osztályait.

1874—1878

Budapesten végzi a gimnázium felső osztályait és ezzel egyidejűleg a Budapesti Nemzeti Zenedébe jár.

1878—1882

A budapesti Magyar Királyi Zeneakadémia hallgatója, zongorát Liszt Ferencnél, Erkel Ferencnél és Gobbi Henriknél tanul, zeneelméleti tárgyakat és zeneszerzést Abrányi Kornélnál, Volkmann Róbertnél és a szerb származású Nikolits Sándornál.

1882

Kitűnő eredménnyel befejezi akadémiai tanulmányait.

1882. október 1.

A szabadkai zeneiskola igazgatója és a szabadkai egyházi zene- és énekkar karnagya lesz; emellett aktív zongoraművész és termékeny zeneszerző is:

kórusműveit országszerte éneklik majd a dalárdák, s mint zongoraművész Szabadkán kívül Budapesten, Belgrádban, Bécsben, Zürichben, Berlinben, Párizsban, Londonban, Rómában és Szófiában is koncertezik.

1883—1884

A szabadkai gimnáziumban, a polgári leányiskolában és néhány elemi iskolában bevezetik az énektanulást mint kötelező tantárgyat. A tanítással Gaál Ferencet és a zeneiskola tanárait bízzák meg.

1884. szeptember 30.

Javaslatot nyújt be a városi tanácsnak a zeneiskola újjászervezésére, javaslatából azonban ekkor még csak egyetlen pontot hagynak jóvá: a zongora tanszak megnyitását, de erre sem kerülhet egyelőre sor, mivel a zeneiskolának nincsen zongorája.

1885—1886

Ebben az évben Szabadka színházi karnagya Lányi Ernő, aki barátságot köt Gaál Ferencsel.

1886

A Kassai Városi Dalkör tiszteletbeli tagjává választja Gaál Ferencet karnagyi munkásságának elismeréséül.

1886. december 17.

Gaál Ferenc rendezésében Szabadkán vendégszerepel a világhírű budapesti vonósnégyes: Hubay Jenő (1. hegedű), Herzfeld Viktor (2. hegedű), Popper Dávid (cselló) és Bram Eldering (mélyhegedű).

1887. január 23.

Gróf Zichy Géza, a híres félkezű zongoraművész, Liszt-tanítvány vendégszerepel Szabadkán. Ezen a hangversenyen a szabadkai zenekar bemutatja Gaál Ferenc *Ünnepi nyitányát* is a szerző vezényletével.

1887

Hangversenykörutat tesz Szerbiában és Bulgáriában; nevét ekkor gyakran mint Galović Franja írja alá. Romantikus kapcsolatba kerül Zorka Teodosijević belgrádi színésznővel, majd az ő révén Stevan Mokranjac jelentős szerb zeneszerzővel is összeharatókzik.

1887. október 16.

A városi tanács újra tárgyalja Gaál Ferencnek a zeneiskola újjászervezésére irányuló javaslatát és megszavazza a javaslatnak a belügyminisztériumba való előterjesztését.

1888. november 3.

Budapesti pártfogói, volt zeneakadémiai tanárai közbenjárására a belügyminisztérium jóváhagyja a zeneiskola újjászervezésére vonatkozó javaslatát.

1888. november 28.

A városi tanács végül is elfogadja javasolt szabályzatát a zeneiskola újjászervezésére, amellyel az alaposabb tudás elsajátítása érdekében a tanulmányi időt az eddigi három évről hat évre emeli és a zeneelméleti oktatásra is nagyobb súlyt fektet.

1889

Megalakul a Szabadkai Dalegyesület; karnagya Gaál Ferenc lesz.

1889. április 29.

Marie Wiltnek, a Bécsi Opera európai híré szopránjának hangversenye Szabadkán. Zongorán Gaál Ferenc kíséri.

1890. január

A szabadkai zeneiskolában Gaál Ferenc hat év óta tartó fáradozásának eredményeként végre megnyílik a zongora tanszak, amely iránt már kezdetben a legnagyobb érdeklődés nyilvánul meg.

1891. április 18.

Hangverseny a szabadkai Pest Szállóda nagytermében. Ezen a Szabadkai Dalegyesület Gaál Ferenc vezényletével többek között Lányi Ernő *Reszket a bokor* című kórusművét is előadja. A hangversenyen vendégszerepel Maczák Manó budapesti zongoraművész, később a szabadkai zeneiskola kiváló zongorapedagógusa.

1894. április 29.

A *Kraljević Marko* című szerb színmű ősbemutatója Szabadkán. A színművet Velja Miljković belgrádi színész és drámaíró írta, zenéjét Gaál Ferenc szerezte.

1896

Budapesten az Országos Magyar Daláregyesület millenáris dalünnepélyére kitűzött eredeti Múdal és Népdalcsokor pályázon Gaál Ferenc nyeri el mind a két első díjat; az Országos Magyar Daláregyesület ekkor Gaál Ferencet igazgató-választmányi tagjává választja.

1898

Szabadkán megalakul az Iparosdalárda. Első karnagya Gaál Ferenc lesz.

1903. április 13.

Nagysikerű szerzői estje a Szabadkai Városi Színházban húszéves zeneszerzői munkásságának megünneplésére. A hangversenyen fellépnek a szerző vezényletével a szabadkai zenekar, valamint szóló- és kamaraszámokkal a zeneiskola tanárai és növendékei.

1903

Házat vesz Szabadkán az István utcában.

1905

Májbetegség tünetei jelentkeznek nála.

1906. november

Sárgaság lép fel nála a májműködés elégtelenségének következtében.

1906. december 11.

Meghal a Szabadkai Városi Kórházban májzsugorodásban.

1906. december 13.

Eltemetik nagy pompával a szabadkai Bajai úti temetőben. Dr. Milkó Izidor, a Szabadkai Szabad Liceum elnöke javaslatot tesz síremlékének felállítására.

I. ZONGORAMŰVEK

1. *Albumblätter im ungarischen Style*. Budapest, Rózsavölgyi kiadása.
2. *Barcarole et Valse pour le piano*, Op. 68. Hamburg, Cranz kiadása.
3. *Bölcsődal*, a Magyar Zeneköltők Kiállításí Albumában. 1885, Bp, Rózsavölgyi kiadása.
4. *Cigánytánc*, Op. 102 a. Bp, Klökner kiadása.
5. *Cserebogár, sárga cserebogár. Magyar ábránd*. Op. 135. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
6. *Deux Bagatelles*. 4 kézre. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
7. *Eisenbahn Polka*, Op. 21. Litográfált.
8. *Fantasie de Concert*. 4 kézre. Op. 64. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
9. *Fantasie hongroise pour le piano*, Op. 154. Bp, Rozsnyai Károly kiadása.
10. *Hattyúdalok*. Három hátrahagyott zongoradarab. Op. 152. Bp, Klökner kiadása.
  1. Pourquoi
  2. Reponse
  3. Elegie
11. *Idylle pour pianoforte*, Op. 102 b. Bp, Klökner kiadása.
12. *Impromptu en style hongroise. Rögönzet magyar irányban*. Bp, Harmónia kiadása.
13. *Jubileumi induló*. Bp, Táboraszky és Parsch kiadása.
14. *La tristesse et la joie. Deux morceaux caracteristiques*. Op. 113. Bp, Klökner kiadása.
  1. L'affliction
  2. Petite valse pour Mignon
15. *Magyar ábránd könnyü irányban*, Op. 119. Bp, Bárd Ferenc kiadása.
16. *Magyar ábránd*, Op. 120. Bp, Bárd Ferenc kiadása.
17. *Magyar ábránd*, Op. 127. Bp, Bárd Ferenc kiadása.
18. *Magyar ábránd*, Op. 136. Bp, Bárd Ferenc kiadása.
19. *Magyar rapszódia. Népdalok felett zongorára*. Op. 19. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
20. *Merengés*. Erzsébet királyné emlékének, Op. 29. Bp, Klökner kiadása.
21. *Merengés Dankó Pista legszebb dalai felett*. I. füzet. Op. 128. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
  1. Eltörött a hegedűm
  2. Most van a nap lemenőben
  3. Hamis a rózsám
22. *Merengés Dankó Pista legszebb dalai felett*. II. füzet 5. Op. 133. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
  1. Bezöldült már
  2. Beteg az én kisangyalom
  3. Tisza partján
23. *Nocturne pour piano*, Op. 37. Nagyszombat, Apolló kiadása.
24. *Nocturne et Caprice pour piano*, Op. 60. Lipcse, Constanzt kiadása.
25. *Önkéntes tűzoltóinduló*, Op. 118. Szabadka, a szerző kiadása.
26. *Praeludium und Doppel-Fuge*, Op. 43. Szabadka, 1898, a szerző kiadása.
27. *Repülj, fecském. Magyar ábránd*. Op. 138. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
28. *Reverie für Pianoforte*, Op. 29. Bp, Klökner kiadása.
29. *Rhapsodie hongroise No. I*. Op. 19. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
30. *Rhapsodie hongroise No. II*. Op. 91. la mineur (a-moll). Bp, Rózsavölgyi kiadása.
31. *Rhapsodie hongroise No. III*. Op. 104. si mineur (h-moll). Bp, Rózsavölgyi kiadása.
32. *Rhapsodie hongroise No. IV*. Op. 108. mi mineur (e-moll). Bp, Rózsavölgyi kiadása.
33. *Rhapsodie hongroise No. V*. Op. 116. fa mineur (f-moll). Bp, Rózsavölgyi kiadása.
34. *Rhapsodie hongroise No. VI*. Op. 121. la mineur (a-moll). Bp, Rózsavölgyi kiadása.
35. *Serenade pour piano*. Hamburg, Cranz kiadása.
36. *La soire (Valse d'Alice)*, Op. 38. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
37. *Szilveszter estétjén. Idill zongorára*. Op. 107. Bp, Klökner kiadása.
38. *Trois morceaux pour le piano*, Op. 25. Bp, Klökner kiadása.
  1. Arabesque
  2. Mazurka
  3. Etude

39. *Tünődés Wagner Richárd sirjánál*, Op. 74. Bp, 1885. (Zenemelléklet a Pesti Hírlap jún. 22-i számához).
 40. *Vigasztalás*. Bp, 1887. (Zenemelléklet a Pesti Hírlap 275. számához.)

II. KÓRUSMŰVEK

1. *Ave verum. Cantus bivocalis (soprano-alto vel tenore-basso) modis organii vel chori musicalis accomodatus*, Op. 76. Bp, Eberle nyomda.
2. *A bilincs*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
3. *A rózsza temetése*, Op. 22. Férfikar. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
4. *A szabadsághoz*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
5. *A szerelem*, Op. 27. Férfiak. Bp, Apolló kiadása.
6. *Balaton nóták*. Vegyes kar. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
7. *Bordal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
8. *Előre*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
9. *Epilóg*, Op. 65. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
10. *Eredeti magyar dalok*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
  1. *Hull a levél*
  2. *Nem is élek már itt*
  3. *Nem félek én*
11. *Eredeti magyar dalok*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
  1. *Nyisd ki, anyám*
  2. *Elragadta galambomat*
  3. *Síófokra megy a hajó*
12. *Feljött a hold*, Op. 45. Férfikar. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
13. *Gyászdal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
14. *Hazám*, Op. 32. Férfikar. Bp, Harmónia kiadása.
15. *Három eredeti magyar dal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
  1. *Beh szomorú*
  2. *Esik eső*
  3. *Félre innen*
16. *Honfidal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
17. *Hymnus jubilaris (a capella)*, Op. 85. Bp, litografálva.
18. *Imádságom*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
19. *Köszöntő*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
20. *Kossuth dala*. Férfikar. Bp, Nádor Kálmán kiadása.
21. *Kuruc dal*, Op. 117. Férfi-, női vagy gyermekkarra. Szabadka, Heumann kiadása.
22. *Magnificat*. Vegyes kar. Bp, litografálva.
23. *Magyar dalbokréta*. Férfikar. Bp, Klökner kiadása.
24. *Magyar dalok*. Gyermekkar. Kézirat.
25. *Magyar Golgota*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
26. *Magyarok Istene*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
27. *Magyar tréfás dal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
28. *Mért oly borús?* Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
29. *Nászdal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
30. *Nemzeti fohász*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
31. *Népdalegyveleg*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
  1. *Dalolnék én*
  2. *Drága gyöngyöm, elválunk*
  3. *Sikogat az őszi szellő*
32. *Névnapi üdvözlét*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
33. *Reám tekint*. Női kar. Kézirat.
34. *Reggeli fohász*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
35. *Sóhajtás*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
36. *Szegény szívem*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
37. *Szent hamvak*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
38. *Új eredeti magyar dalok*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
  1. *Ha tudtad, hogy nem szeretél*
  2. *Messze-messze rónaságon*
39. *Ünnepi dal*. Férfikar. Bp, Apolló kiadása.
40. *Vándordal*, Op. 69. Férfikar. Bp, „Olcsó zeneművek” kiadása.

III. DALOK ÉNEKHANGRA ZONGORAKISÉRETTTEL

1. *Első szerelem* (vers: Wachte Károly). Budapest, Rózsavölgyi kiadása.

2. *Estély*. Ballada. Bp, Klökner kiadása.
3. *Gyászos éltém*, Op. 2. Szabadka, a szerző kiadása.
4. *Hajnalodik*. Bp, Klökner kiadása.
5. *Igazán csak egyszer lehet szeretni*, Op. 34. Bp, Klökner kiadása.
6. *Leteszem a lantot* (Arany János), Bp, Klökner kiadása.
7. *Mikor elszunnyadtam*. Bp, Klökner kiadása.
8. *Rejtett virágok*. Hat eredeti magyar dal. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
  1. *Meddig járok*
  2. *Sikogat az őszi szél*
  3. *Szomorúan szól a falu hangja*
  4. *Dalolnék én*
  5. *Drága gyöngyöm*
  6. *Szomorúan szól*
9. *Te kis virág*, Op. 26. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
10. *Zúg a tenger*, Op. 40. Ballada. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
5. *Magyar rapszódia fuvolára zongorakísérettel*. Bp, Eberle nyomda.
6. *Magyar rapszódia*, Op. 91. Hegedűre zongorakísérettel. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
7. *Serenade pour violon accomp. de piano*, Op. 51. Lipcse, Constanz kiadása.
8. *Szerb szextett* (1. és 2. hegedűre, nagybőgőre, harmóniumra és zongorára).

ZENEKARI MŰVEK

1. *A rózsza temetése*, Op. 28. Vonózenekarra. Litografált.
2. *Szvit orosz és cseh—morva dalokból*. Vonózenekarra. Litografált.
3. *Ideal d'amour*, Op. 67. Nagy zenekarra. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
4. *Magyar ábránd hegedűre zenekari kísérettel*, Op. 92. Bp, Rózsavölgyi kiadása.
5. *Rekviem, zene- és énekkarra*. Litografált.
6. *Ünnepi nyitány*. Nagy zenekarra. Litografált.

IV. EGYÉB MŰVEK

KAMARAMŰVEK

1. *Agnus Dei*. Bass-Solo und Harmonium mit Orgelbegleitung. Litografált.
2. *Andante religioso*, Op. 31. Hegedűre zongora- vagy orgonakísérettel. Litografált.
3. *Anyám sírján*. Motette, női vagy férfihármas zongorakísérettel. Litografált.
4. *Kuruc dal*. Női hármas zongorakísérettel. Szabadka, Heumann kiadása.

SZÍNPADI MŰVEK

1. *Akácvirágok*. Melodráma zongorakísérettel. (Várady Antal verse). Bp, Rózsavölgyi kiadása.
2. *Batthyány generális* (szöveg: Siebenburger Károly). Kísérőzene a történelmi színműhöz. Litografált.
3. *Jadna majka*. Melodrama, posvećená Gospodinu i pobratimu Stevi St. Mokranjcu. Kézirat.
4. *Kraljević Marko*. Kísérőzene a szerb színműhöz (szöveg: Velja Miljković). Ösbemutató: Szabadka, 1894. április 29. Litografált.

IRODALOM

- Id. Ábrányi Kornél: *Gaál Ferenc*. Művészeti Lapok, Budapest, 1896. II. 23.
- Id. Ábrányi Kornél: *Képek a múlt és jelenből*. Budapest, Pallas, 1899.
- Id. Ábrányi Kornél: *A magyar zene a 19. században*. Bp, Pannónia nyomda, 1900.
- Csáth Géza: *Éjszakai esztétizálás*. Közreadja Demény János. Zeneműkiadó, Bp, 1971.
- Csáth Géza: *Írások az élet jó és rossz dolgairól*. Összegyűjtötte Dér Zoltán. Életjel Könyvek 5. Szabadka, 1975.
- Dér Zoltán: *Három tudós tanár*. Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975.
- Pálinkás József: *Muzička škola u Subotici*. Kézirat.
- Szabolcsi Bence: *A XIX. század magyar romantikus zenéje*. Zeneműkiadó, Bp, 1951.
- Vojnić H. Blaško: *Moj grad u davni. Subotica od 1391 do 1941*. A szerző kiadása, Subotica, 1971.

OLVASÓNAPLÓ

ÁTÉRTÉKELÉS

Jegyzetek Koncz István verseskötetének újraolvasásakor

Sokat hivatkoztak és hivatkoznak erre a könyvre, Koncz István mindmáig egyetlen verseskötetére. Amikor megjelent, 1969-ben, kivételes fogadtatásban részesült. Amikor pedig szerzője egy évvel később megkapta a Híd-díjat érte, az Új Symposion 1970. novemberi (67.) száma egymaga öt méltatással tisztelte meg (Raffai Ferenc: *Egy kanizsai költő*; Danyi Magdolna: „*Milyen mély is a szó*”; Vajda Gábor: *Nézés-versek*; Bosnyák István: *A sivatag-lét lírikusa*; Utasi Csaba: *A költészetten túl*). E sorok írója nem áltatja magát azzal, hogy a kiténtetés alkalmának ihletében és az azóta írt bírálatok fölismeréseit meghaladó jellemzéssel szolgálhat, s ha mégis visszatér az *Átértékelés*re, azért teszi, mert Koncz kötete, fogadtatása és értékelése több szempontból is tanulságos.

Méltatói megegyeznek abban, hogy az *Átértékelés* fontos könyv, alapmű, a Symposion-nemzedék vívmányainak kezdetét jelenti, érdeme úttörő. Első kötet, de — tíz év természetét foglalván magában — szintézis is. Lényegre koncentráló, lényegre redukált költészet, s mint ilyen, szükségképpen intellektuális, filozofikus. Filozófiáját a világról való kiábrándító tudás — a poklot járt ember tudása — határozza meg. A világról adott képet azonban nem egyszerűsíti le a Rossz szimpla sémáihoz, a létezést a maga bonyolultságában fejezi ki. Ellentéteiben és kíméletlenül. Azokat a tartalmait, amelyek a jugoszláviai magyar költő számára kikerülhetetlenek. Ezek központi motívuma az „egérút-szituáció”. A főlínt elutasítva Koncz ennek megragadására és kifejezésére törekszik. Dísztelenül, kopáran, de drámai módon. Témáit, anyagát ez a szándék hatja át. Így tájversei is merőben mások, mint a megszokottak, sorsot példáznak, s az író lényét és a lényegét fejezik ki.

Mindez inkább kivonata az említett méltatásoknak, mint pontos ismeretetés. A fogadtatás természetét nem a higgadt jellemzés, hanem a fölmutatás tüntető effektusai határozták meg. Az új, amit Koncz hozott, az irodalomtörténeti események rangjára emelkedett így. Hogy az egész jugoszláviai magyar vers ügyét példázza ez a kötet, s hogy ilyen értelemben is szintézis, többször is volt alkalmunk olvasni. Megírták róla, hogy a szóba vetett hit nagyszerű dokumentuma, a kor átértékelésének sikeres példája; hogy a szemmel belátható rétegeknél mélyebbre hatol; hogy par excellence gondolati költő, de érzékletes is; nem vesződik társadalmi, politikai aktualitásokkal, de verseinek társadalmi érvénye erőteljes; hogy azért nem hisz egyetlen célban, mert célja az élet teljességének megismerése. Egybevág ez azzal, amit nyitottságáról írtak, s kapcsolódhat a formai vívmányait méltató passzusokhoz. Ahhoz például, amely szerint a Koncz-vers eseményeinek háttere voltaképpen „korunk ontológiai színpada”. (Végel László) És ahhoz, amely szerint a korban munkáló költői tevékenység átértékelésére törekedve „elmossa a próza és a vers közötti klasszikus határt, s így a spontán próza nem egy elemi szabályát nyilatkoztatja ki”. (Raffai Ferenc)

Mindezt — némi jóhiszeműséggel — a váratlanul előbukkanó érték láttán támadt örömmel is lehetne magyarázni. A kritikák szokatlanul nagy számát a műelmény el nem nyomható megnyilatkozásának, s mindkettőt a lokálpatriotizmus és az irányzatvédő szenvedély jogos buzgalmának. Még akkor is jogosnak, ha tudjuk, hogy más művek, köztük több, magyarul és szerbhorvát nyelven írt és világirodalmi rangú könyv, korántsem részesült ilyen figyelemben.

Ami ellenvetésre késztet, ismételjük: nem a túlzás, nem az arányérzéklet sértő minősítések, hanem a mértéket igazoló gesztusok. Ezek a bírálatok arról is beszélnek, hogy milyenek Koncz István versei, de szinte ugyanannyit arról, hogy mennyire nem olyanok, mint... S itt, a vívmányt érzékeltetni hivatott ellenpéldánál bevallottan is, anélkül is általában a jugoszláviai magyar líra egy kezdetleges modelljére gondolnak a kritikusok. „Koncz a tájat is a mai ember érdekfőkére kapcsolja. Nem szédül bele, mint a Symposium előtti nemzedékek, de nem is válik talajtalan sznobbá, hogy fölénykedjék vele.” (Vajda Gábor) Így az egyik, különben lelkiismeretes bírálat. Másutt: „A tétlenség, igaz, sorvasztja, megöli az embert, de még ennél is veszélyesebb a tudatosságot nélkülöző versírás, amely a mellébeszélés, szófecsérlés, végső soron a hazugság beláthatatlan szeméthegeyeit duzzasztgatja, »gazdagítja« csupán... Romlás a négyzetben!” (Utasi Csaba) S a tájversekről ugyanitt: „Különösen a *felcicomázás* gondolata fontos, mivel költőink nagy része sokáig csakugyan mást sem csinált, mint bizonyos »poétikus« érzelmek aláfestésére, kozmetikázására *használta* a tájat, aminek következtében kettős diszharmónia állt elő: a táj s az olvasó is »megerőszkoltatott«. Tanulságos megfigyelni, hogy azok a költők, akik a múltnak, jelennek és jövőnek csak parányi körében képesek mozogni, egyebek közt olvashatatlanul pocsek tájverseket írogatnak.”

Koncz természetesen nem ilyeneket ír — mondják a kritikusai —, s ezt őszintén aláírhatnánk mi is. Nem óhajtunk gúnyolódni se a költővel, se méltatóival. Ha ehhez kedvünk volna, hatásosan idézhetnénk az elismerő bírálatok egymással felelő megállapításait. Egyik szerint például Koncz attitűdjének lényegét „a mű katolikus úrfelmutatása képezi” (Raffai Ferenc), ami — ha jól értjük — a mű iránti áhítatos hit feltételezését jelenti. Mások viszont úgy látják, hogy Koncz erősen kételkedik a szóban és a mű értelmében, s kifejeződik verseiben nemcsak a kétség, hanem a költészet válsága is. De idézhetnénk az idillhez való viszony, a harmóniaigény Koncznál jelentkező változatának egymást meghazudtoló értelmezéseit is, ha csak kötekedni akarnánk. Mivel azonban nem hiszünk abban — bár sok példa szól mellette —, hogy nálunk a vita csak az egymás megsemmisítésére törekvő indulatok — torzítások, ferdítések, sértegetések — jegyében folyhat, megkísérljük gúnyolódás nélkül elmondani, ami a Konczról írt bírálatokban aggasztó.

Ő nem olyan hitvány, mint más költőnk — olvassuk róla. Igyekezvén a szerzőket jól érteni, elismerjük: valóban volt itt egy vezércikk-irodalom, s születtek leíró-festő jellegű tájversek is, melyekben a táj nem volt sem érzékletes, sem mélyebb jelentést hordozó. Voltak, akik abbahagyták ezt a verselést, mások kinőtték, s néhányan talán ma is folytatják. Mértéket diktáló eszmény azonban alig néhány évig volt az, amiről beszélünk, s ez az idő elmúlt.

De ha így van, tekinthetjük-e alaphelyzetnek ma is az egykori nullapontot? És hiteles lesz-e a Konczot minősítő kritika, ha mindig csak azokhoz a »pocsek« versekhez viszonyít? S mért volna ez kötelező éppen Vajdaságban, ahol egyszerre több nagy irodalom is kínálja a maga normáit? Vajon lehet-e őszintén megvetni a provincializmust, s ugyanakkor mesterségesen leszűkíteni az összehasonlításra alkalmas művek körét? Olyan szűkre, hogy azon belül minden érdemes mozdulat korszakos jelentőségűnek tűnjön. Koncz verseivel — akarva, akaratlanul — ezt tette a kritika. Így növesztette kivételes jelentőségűvé az intellektuális jelleget, a lényegmegragadó igényt, a világkép kopárságát, a ketrecélményt, a valóság ellentmondásos voltát kifejező szándékot, a lényeg érzéki megjelenítését, sőt még a prózaiságot is. És így járt el a tájversek értelmezésében, értékelésében is.

Ezzel a kérdéssel érdemes alaposabban is szembenéznünk. Az idézett bírálatok más-más színvonalon, de egybehangzóan állítják, hogy Koncz verseiben a táj nem „mindennel felcicomázható objektum...” (Utasi Csaba), mint az egykori vajdasági költők verseiben, hanem többet jelent: magát a költőt, sőt a sorsot példázza.

De hát annyira új ez a vívmány? Szó sincs róla. Mindenki tudja, hogy József Attila külvárosi tablójában a táj önmagán túl még mennyi mindent jelent: világkép, társadalmi, politikai szándék, léthelyzet, önmaga és a világ adott állapota és lehetősége fejeződött ki bennük. De már Juhász Gyula „impresszionista” tájversei is gazdag és mély jelentést hordoztak, s az igazi tájvers mindig is több volt hangulatos fényképnél. Az persze igaz, hogy napjainkban a látvány térbeli összefüggéseit igencsak föllazították a költők, s a naturális valóság elemeivel sokkalta merészebben bánnak, mint régebben. Ma a lényeg kifejező szándék a korlátlan úr, de célját ma sem éri el, ha a versben újjáteremtett tájnak nincs érzéki varázsa. Ezért van az, hogy a költő, a legmodernebb is, nagyon tudja tisztelni József Attila vagy Szabó Lőrinc tárgyiaságát.

Koncz avatottabb kritikussai mindezzel tisztában vannak. Ezért mondja a könyv utószavában Végel László — aki mellesleg tavaly megjelent tanulmánykötetében, *A vers kihívásában*, újabb fölismerésekkel gazdagította a szerzőnk költészetéről való tudásunkat, s azt írja, hogy az „hidat alkot a HÍD-nemzedék progresszív szárnyának és a Symposium-nemzedéknek a költészete között” —, hogy Koncz tele van konkrét tájélménnyel, de nem reked meg az empiriában, mélyebb értelemmel tölti föl képeit. Ez a magyarázat azt sugallja, hogy empiria és általánosítás viszonya Koncznál a termékeny kölcsönösség jegyében alakul. Akkor is erre kell gondolnunk, amikor arról olvasunk, hogy költőnk „könyvedén, pasztellszínekkel festi meg a vajdasági költők kedvenc táját, a Tisza vidékét:...” (Végel László) Am ha föllapozzuk a legtöbbször emlegetett és leginkább dicséret versét — amely egyébként antológiadarab, hiszen *Irodalmunk kiskönyvének* mind a három kiadásában megtalálható —, mind a vers, mind az interpretálások erejét illetően kétségeink támadnak.

A SZÉP TISZA ÉS MÁS

A part ellenségem!

*Medrének mélyén,
ott a lusta örvény alatt,
a Tisza lelke bújjik:
gyöngyragylók rejtik,
aranyhalak őrzik
a Tiszát.*

*Hulláma árján
zöldes az árnyék, —
meglesem a Tiszát,
a tolvaj bárkát,
olvastam álmát:
tényleg szép.*

A part ellenségem!

Vajda Gábor értelmezése szerint a versből azért hiányoznak a felszín ismerős kontúrjai, hogy a hétköznapi szem számára láthatatlan lényeg föltárulkozhasson benne, s ismétlődő sorának is ez az értelme: a felszín tagadása. Bosnyák István a megállapodottság, a megkötöttség iránti ellenszenv kifejezőseként értelmezi ezt a sort, Utasi Csaba szerint viszont ismét csak a „fecsegő felszín”, a sokat megénekelte fűzfák tere a part: a banalitás megfeleelője, s Konczhoz a lusta örvény alatt szunnyadó lélek, a ragylók, aranyhalak által örözt lényeg áll közel, sőt ő ezzel azonos, s lényét a part — amely ellensége — csak körülhatárolja, mintegy kitünteti. „Bizonyára épp ennek köszönhetően érzi úgy az ember, hogy a költő egy a folyóval: a teljes kivetítés ismét bekövetkezett.”

Így volna? A költő szándéka talán ez lehetett? Utasi Csaba láthatóan teljes magyarázatra, az egész vers igazolására törekedett, akárcsak öt évvel később *A mélység dicsérete* című elemzésében, megállapítván, hogy „tájköltészetű kulisszái mögül egy olyan magatartásképlet bontható ki, amely nélkül nehéz elindulni a konczai versvilág összetettebb tartományai felé”. (Magyar Szó, 1976. február 8.) Ezért kényszerült a partot, mint Vajda is, a mélység

ellentétként, a megénekelte banalitások terepeként magyarázni, s megilletődni a költővel azonosított gyöngyragylós és aranyhalas képektől. Bosnyák értelmezése tévedés volna tehát? Nem az. Bosnyák nem spekulált, hanem természetesen nyelvérzékeléssel csak arra gondolt, amit a „part” jelent. Folyó partjáról lévén szó, s mert a költő ellenséges érzéssel van iránta, az ember óhatatlanul erre gondol: a part korlátoz. Némi jóhiszeműség már ehhez is kell, mert a part és a folyó nem ellentétes képzetek, az előbbi része az utóbbinak, formát ad annak. Azt azonban már csak a legesleginkább beavatottak, egy magánész-tétika képviselői gondolhatják, amit Utasi tudni vél, hogy a part a fecsegő felszín és a banális tájleírta megfelelője egyben. Hiszen ahonnan a „fecsegő felszín” formulát vette, ott a folyó része a „fecsegő felszín” és nem a part jellegzetessége, az által adott értelmezést tehát sem a nyelvi tudat, sem a József Attila-reminiscencia nem támogatja. A parttal való ellenséges viszony kinyilatkoztatása nemhogy kiemelné a személyiség lényegét, inkább zavart kelt. S nem érezzük meggyőzőnek azt sem, hogy gyöngyragylók és aranyhalak rejtik a Tiszát, még ha a lényegről van szó, akkor sem. A nyelvi tudat a Tisza lényegét sem érzi ragylóban őrizhetőnek. Más a természetete.

És ezzel a kérdés lényegéhez értünk: a szavak konvencionális jelentése a versben is megmarad, s ezt módosítani csak úgy lehet, ha a mérész társítást egy mélyebbről fölszakadó evidenciaélmény hitelesíti. Nem a spekulatív magyarázatok tehát, hanem maga a nyelv. Különösen áll ez olyan anyagra, amely ismerős, olyan szavakra, melyeknek jelentése elég szilárd. Merő áltatás tehát elhithető egy költővel, hogy éles és pontos látás, idéző erejű képek, rajzoló-és festőkészség nélkül a „lényeg” jóvoltából modern tájverset írhat, egyáltalán: hogy tárgyias lírát művelhet. Ez a vers nem a Tisza képe. Elemei elhasznált, minden folyóra ráaggatható rekvizitumok, a „zöldes árnyék”, a „tolvaj bárka” alig gazdagítják a verset, esetleges, elhagyhatók, kicserélhetők, ami ilyen rövid versben súlyos hiba. De keveset mond a költőről is. Teljes azonosulásról, önkivételéről pedig szó sem lehet. A lírai viszonyt jelző grammatika világosan kifejezi a különállást. Azt, hogy a költő szemléli, minősíti a Tiszát.

Am ettől még lehetne szoros a kapcsolat, lehetnének költőre váltók a képek. De nem azok. Egy ponton ugyan fölvilán a lehetőség, az esély, hogy a Tisza meglesett álmából Koncz emberi érdekű, önmagát is jellemző titkot olvasson ki. Ennél a sornál: „olvastam álmát:”. A vers Utasi által kifirkésztett logikája itt valami részletesezt parancsolna, ezt ígéri a kettőspont is: a viszony, a magatartás hitelesítését. Hic Rhodus, hic salta! S aki ezt a pontot kikerüli, az nem mérész, hanem a munka elől tér ki. Koncz — sajnos — ezt teszi, mikor a kettőspont ígérete után nagy kegyesen ennyit mond: „tényleg szép.” Kritikusai pedig nem figyelmeztetik az ilyen nagyvonalúság gyöngéire, hanem ilyen igazolással szolgálnak: „A nem lényegest nem szavakkal, hanem a sorok közötti gondolati tensusokkal fejezi ki.” (Végl László) S hasonló nézeteltérések adódnak a többi költemény olvastán is.

Persze tudjuk, a jó versnek van ilyen réseken, szakadékokon átáramló sodrása, idéző ereje, mely a hézagokat is beszéltetni tudja, de ezt csak írott szövege révén teheti. És a legmodernebb remekművek se csupán redukció révén. Könnyű is volna költészetet művelni, ha a lényeg végsőkéig redukált mivoltában költői lehetne. Akkor nem Rilke volna a nagy költő, aki minden látvány lényegét a maga eredeti mivoltában érzékelteti, nem József Attila, aki olyan gyémántpontossággal „rajzolja” a külvárost, hanem mindenki, aki a „végső” igazságokat ismeri. Ha jól megfigyeljük a nagy tárgyias verseket, azonnal észre vesszük, mennyi bennük a „jelentéktelen” mozzanat, az esetlegesnek tetsző elem: hangya iszik egy könnyecsppből, valamilyen szalag csüng a bokor oldalán, az emlékek között egy kő merül föl, melyre valaha rálépett a költő, és egy kék folt az anyja paplanáról. Igen: az esetlegesnek tetsző mozzanatoknak, mint anyai más verselemnek, az a funkciójuk, hogy a lényegget az eleven élet érzékletességével tükrözzék, s ez nem úgy megy végbe, hogy a készen őrzött „lényeghez” keres képet a költő, hanem dialektikusan. Úgy tehát, hogy a vers nemcsak a gondolat felől fejlik, de az empiria felől is. Nemcsak kapóra jön a kép, hanem eszméltet is, gondolatra ébreszt. Aki ezzel nem számol, élet és mű valóságos kapcsolatát hagyja figyelmen kívül.

Azért kellett mindezt elmondanunk, mert nálunk sokáig az egykori szimpla világosság reakciójaként olyan merészségek dömpingje zajlott, amelyben az evidencia, a bizonyosság egyre kevesebb volt, s az ebből eredő kontaktuszavart a kritika kizárólag az olvasó sükettségével igyekezett magyarázni. Artott ezzel a költőnek is, mert léhaságra kapatta, leszoktatta az anyaggal való küzdelem termékeny munkájáról. Konczról szólva azért is érdemes erről beszélni, mert szigorú erkölcsű költő. Érti a szavak gyöngeségét, de azt is tudja, hogy jelentésüket semmibe venni: „cifra blöff”. Verseit olvasva mindig érezhető a mögöttük álló ember komolysága, s ahol megszakad a kapcsolat, ott is sejthető, hogy a mondanivalónak van logikája, csak nem tudott eléggé érzékletes formát ölteni. Képfantáziája bizony nem gazdag, de szerencsésebb társításai révén a kevésből is sokat hozhat ki. Meditatív természetű, építkezésének nyugodt tempója is egy-egy fontos mozzanat kiemelésére, a vers szervezesebb kiképzésére, ökonómikus versalakításra képesítheti.

Nem hisszük, hogy ezzel a reménykedő latolgatással elháríthatjuk a kihívás konzekvenciáit. De hát nemcsak Konczról van szó, s nemcsak a mi nyugalmunk a tét, hanem egész irodalmunk érdeke.

DÉR ZOLTÁN

MÁSFÉL ÉVTIZED VERSEINEK FELMÉRÉSE

KALMAN FEHER: *Januarski ćilibar*.

Válogatta és fordította: Sava Babić.

Bratstvo—Jedinstvo, Novi Sad, 1975.

Fehér Kálmán költészete bizonyára rendhagyó jelenség a jugoszláviai magyar irodalomban. Tematikája, de kifejezésmódja is annyira egyéni jegyeket hordoz magán, hogy szinte nehéz elhelyezni a kortársak sorában. Pedig szerkesztői munkássága megkönnyíti a kritikus helyzetét, az indulás esztendeje is, hisz nem kétséges — és ez a meghatározás nem fölfedezésszámba menő —, hogy Fehér Kálmán a Symposion-nemzedék tagja. Ma már különleges tartalma van ennek a meghatározásnak, hisz újkori irodalmunk történetének igen jelentős fejezete a Symposion, a tizenhat éves irodalmi mozgalom, a tizenhat éves irodalmi iskola.

Fehér Kálmán az egyetlen, aki a kezdettől fogva a verssel és csakis a verssel jegyezte el magát. Igen találó Sava Babić meghatározása, hogy Fehér Kálmán kifejezési formája csak a vers — ellenben ha megnézzük és vizsgáljuk eddig megjelent költeményeit, akkor megállapíthatjuk, hogy nincs is szüksége más irodalmi megnyilvánulásra, mert verseiben jelen van a regény, a kritika, a dráma.

S valójában most érkezünk oda, hogy meghatározzuk pontosan: ez a vers, ez a forma, ez a tartalom egyedülálló. Az irodalmi csoportok tagjaira jellemző hasonlóság nála különbözőség. Már első kötetében is (*Akvárium*, 1964) a szociális meglátás, a bírálat, a változtatni akarás dominál. Míg a Symposion-csoport tagjai nagybőrára irodalmi síkon az irodalomban elfoglalt és betöltött helyért hadakoznak, addig Fehér Kálmán túllép ezeken a szűk határokon, az embert látja meg, az őt körülvevő világot, az életet.

Ezekre az első versekre talán ráillenék a megállapítás, hogy Pap József költészetéből táplálkoznak, de egyéni hangon szólalnak meg. Fehér Kálmán is azon az úton indult, amelyen Pap József. És ez nagy érték, mivel írónk a hagyományokat sokáig nem a legszerencsésebben, vagy egyáltalán nem mérték fel. Így lehetünk tanúi annak, hogy költőinkre hatással volt jóformán mindenki, csak éppen az nem, akinek valójában kellett volna.

Fehér Kálmán első kötetével bizonyosságot tett a jugoszláviai magyar irodalom hagyománya mellett, mintegy példát is mutatva a következő nemzedéknek a megtett költészet felmérésére.

A költő itt is, de a következő két verseskötetében is (*Száz panasz*, 1966; *Fürjvadászat*, 1974) nagyon szigorú önmagával szemben, de környezeteivel szemben is. A szépség, az esztétikai ideál sehol a szép, a csak a szép, hanem az igaz.

Így lehetünk tanúi annak a jelenségnek, hogy egy versen, de akár egy versszakon belül is több irodalmi irányzat érvényesül. Különös lüktetést kap így a vers, a csöpp történetből, a látszólag epikából így lesz meleg hangú líra. Hétköznapjaink, ünnepnapjaink igaz énekei ezek.

Fehér Kálmán költészetét az eltelt tizenöt esztendő már helyére tette. Eredményei ott vannak Domonkos István és Tolnai Ottó költészetének eredményei mellett. És ott vannak versei az iskolapadokban és a szavalóversenyeken is.

A *Januarski ćilibar* című verseskötet Fehér Kálmán verseinek válogatását tartalmazza. Három kötetből: az *Akvárium*ból, a *Száz panasz*ból és a *Fürjvadászat*ból válogatta és ültette át szerbhorvát nyelvre Sava Babić.

Ami a jugoszláviai magyar irodalom szerbhorvát fordítását illeti, túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy Babić nagyszerű munkát végez, és törekvése hidat jelent a jugoszláviai magyar és a szerbhorvát irodalom között.

Munkáját két szemszögből is vizsgálhatjuk.

Az első: a válogatás, a második pedig a fordítás.

Fehér Kálmán mindhárom verseskötete megjelent már, mikor Sava Babić elvégezte a válogatást. S hogy nem volt könnyű dolga, azt maga is bevallja a kötet bevezetőjében, mert Fehér Kálmán versei nagyon sok lehetőséget kínálnak. Különösen ilyen a *Száz panasz*, ahol a költő több ciklussal kombinál. Babić ezt tartja szem előtt, látja, hogy Fehér Kálmán költészete itt dobozodott ki leginkább, ebben a legerőteljesebb. Ezért a kötetbe felvett versek nagyrészt ebből valók.

De valójában azért volt nehéz dolga a válogató Sava Babićnak, mert másfél évtized költői munkásságáról kellett hű képet festenie.

A mi jugoszláviai magyar irodalmunkban igen ritka vendég a felmérés. Tudomásom szerint csak Fehér Ferenc érte meg eddig, hogy költői munkásságának egy időszakáról — mintegy húsz évről — versválogatás jelenjen meg. Amikor ezt mondom, természetesen szem előtt tartom Gál László vagy Laták István versesköteteit is, de ezek a könyvek már olyan költői időszakban készültek, amikor nem lehettek hatással sem Gál László, sem Laták István későbbi költészetére. Inkább az életmű felmérései és nem mérföldkövei.

Ezért bátran állíthatjuk, hogy a *Januarski ćilibar* nem kizárólagosan Fehér Kálmán verseinek szerbhorvát nyelvű bemutatása, hanem a jugoszláviai magyar irodalom egyik igen fontos kötete. Olyan hézagpótló, amely igazán sikeresnek és teljesnek mondható.

A kötet megszerkesztése szinte matematikai formula szerint történt:

A tíz cikusból álló könyv minden ciklusának első verse (A-val jelölt) a *Száz panasz* tézisversei közé tartozik. Ezek a költemények állnak legközelebb valóságunkhoz. A második vers (B) az *Akvárium*ban jelent meg, vagy pedig a *Száz panasz Duna utca* című ciklusához tartozik. A harmadik (C) a *Száz panasz Vajdasági testamentum* című ciklusából van. A negyedik (D) szintén a *Száz panasz Magányos panasz* ciklusából, az ötödik (E) pedig a *Fürjvadászat* című kötetből való.

A számtanpélda végén megállapíthatjuk a pontos eredményt is: a felvett ötvenöt vers közül tíz a *Fürjvadászat*, négy pedig az *Akvárium* darabja. (Mintegy huszonöt százalék.)

Ha a matézist vesszük alapul, igen egyszerű a meghatározás: Fehér Kálmán eddigi költészetében a legjelentősebb állomás a *Száz panasz* című kötet. Persze nem kell a csupán tárgyi bizonyítékot nézni, hanem a vers életét is, és akkor is erre a megállapításra jutunk. De azonnal alkalom nyílik arra is, hogy megvizsgáljuk: visszaesést jelent-e a *Fürjvadászat*? Nem. A *Száz panasz* egy befejezett költészeti korszak letisztult verseit tartalmazza, a *Fürjvadászat* viszont már a nyugodtabb, körültekintőbb férfikor jegyeit viseli magán.

Sava Babić nagyszerű érzékkel nyúlt a költészeti anyaghoz, egységeset, kereket alkotott. Fehér Kálmán igazi arcát látjuk, költészeti opusának másfél évtizedét.

Költészeti tükör is és bíráló felmérés is a *Januarski ćilibar*.

Végül mondjuk meg azt is, hogy Sava Babić nagyszerű érzékkel tolmácsolja Fehér Kálmán költészetét a szerbhorvát olvasónak.

BALOGH ISTVÁN

VAJDASÁG MOHÁCSA

B. FOKY ISTVÁN: *Pétevárad*.

A szerző kiadása, Újvidék, 1976.

A Mohács-évforduló alkalmából Magyarországon számos kiadvány jelent meg, amely igyekszik megvilágítani a sorsdöntő csata előzményeit. B. Foky István arra vállalkozott, hogy olyan ifjúsági történelmi regényt írjon, amely a nagy esemény előtti „vajdasági vészt” ábrázolja: Pétevárad ostromát és elestét. A vállalkozás célja minden szempontból dicséretre méltó, hiszen ez a kor még feldolgozatlan a vajdasági magyar irodalomban. Ugyanakkor izgalmas azért, hogy lássuk, a szerző mit „fedezett fel” regényében, s azt hogyan ábrázolta.

A már említett magyarországi kiadványok, mint ahogy azt Jung Károly a *Híd ez évi 7—8. számában* bemutatta, a történelmi tudományosság igényével íródtak, azaz nem szépirodalmi művek, hanem tudományos-elemző alkotások, amelyek főleg kutatások eredményei. Szerzőnk célja sokkalta szerényebb volt: műalkotásán keresztül a mai tizenévesekhez igyekszik szólni, azoknak elmondani, hogy mi is játszódott le 1526-ban Péteváradon, és abból a megfelelő tanulságot levonni.

Külső formáját illetően a mű követi a klasszikus ifjúsági történelmi regényeket, amelyeknek kiindulópontja az *Egri csillagok*. A vékony könyv hihetetlenül sok eseményt tartalmaz, nagyon sok szereplőt vonultat fel. Az olvasó valóságos társadalmi keresztmetszetet kap. A cselekménygazdagság rendkívül vonzó a fiatal olvasó számára, olyannyira, hogy a könyvet valószínűleg nehezen teszi majd le a kezéből. Sodródva halmozódnak a történések, újabb és újabb arcok bukkanak fel, bár a főhősök állandó visszatérése a színre megadja a cselekménysor vázát. E bőség természetesen a hősök árnyaltabb ábrázolásának a kárára történik, de ettől függetlenül a színes történelmi forgatag óhatatlanul megragadó. Megtálálhatjuk a klasszikus ifjúsági történelmi regény kialakult jellemzőit: véres kézfűzést, lőporfüstös ágyúzást, álhúzás kalandot, leányrablást stb. Ebből a szempontból B. Foky István könyve valóságos tömény koncentrátum. Egyedül talán a humor hiányát tapasztalhatjuk. Ne gondoljuk azonban, hogy a *Pétevá-*

rad csak kitalált kalandregény, amely minden történelmiséget mellőz. Érezhető, hogy a szerző művének megírásához megfelelő előkészületeket tett. Ez nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a korabeli helységek nevei és földrajzi elhelyezésük megfelel a valóságnak (erről tanúskodik Lázár deák 1528-ban készített térképe, amely Magyarország legrégebb részletes térképe), hanem a szereplők öltözékének, a használati tárgyak „jegyzékének” ábrázolásában, valamint a török világ szókincsének idézésében stb. is.

Szerzőnk hőseit igyekszik hús-vér embernek ábrázolni. Nemcsak cselekszenek és egy meghatározott társadalmi-történelmi közegben mozognak, hanem gondolkodnak, és — ez B. Foky művészi sikere — gondolataik társadalmi létük eredménye. Tomori és társai nemesként gondolkodnak, bár Tomori kiemelkedik közülük éleslátásával, a köznép pedig ösztönszerűleg reagál a nagy történelmi mozgásra. Tomorit a magyarság és azon túl az európaiaság eszméi foglalkoztatják, míg az itt élő egyszerű embereket az ő kis földrajzi tájegységüknek a sorsa. Ebből a szempontból B. Foky István regénye és Burány Nándor *Hadjárata* eszmei mondanivalója között fennáll az egyirányúság. Mindkettő azt példázza — és ez szerintem feltétlenül újat jelent —, hogy a tájainkon lejátszó történelmi események tanulsága az, hogy az egy meghatározott földrajzi-történelmi tájegységen belül élő népek sorsa egymásba fonódott, ezek a nemzetek egymásra vannak utalva sorsukban, és nem nemzeti, hanem társadalmi lépcsőződést jelent a tör-

ténelem alakulása. Írónk nagyfokú megértést tanúsít az egyszerű emberek sorsa iránt, függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűek azok. Véleménye szerint az emberek alijában véve jók, a társadalmi-történelmi mozgás az, ami regényében őket az öldöklésre és pusztításra készíti. Művében az akkor itt élő két nagy népcsoport köznépi eredetű hősei egymásra találhatnak. Közösen jobban tudják felvenni a harcot az idegen hódítóval szemben, közösen jobban tudják elviselni az idegen jármot. A közös sors elkerülhetetlenségének felismerése mind Burány, mind B. Foky ifjúsági regényének üzenete, végső tanulsága.

A művészi érték azonban nem pusztán a tartalomhoz és a szándékhoz kapcsolódik, hanem — művészi alkotásról lévén szó — a művészi megvalósuláshoz, magához az alkotáshoz. A *Pétervárad* a felnőtt olvasó részéről feltétlenül jó elbírálásban részesülhet: ismeretlen korszakot mutat be, őseinkről szól, eleget tesz a klaszszikus ifjúsági regény fő követelményeinek, eszmei mondanivalója humanista és haladó, történelmi hitelessége megalapozott. B. Foky regénye, ez a valóban „személyes vállalkozás” (hiszen a könyvet maga a szerző adta ki, ami elgondolkoztató, mivel értéke miatt kiadónk is megjelentethette volna), szép hozzájárulás a mai vajdasági magyar ifjúsági irodalomhoz. A szerző a külső formát illetően már kitaposott ösvényen jár, mondanivalója azonban újszerű. Ugyanakkor elgondolkoztató a jelenség, hogy történelmi múltunk sikeres „meghódítása” miérett csak ifjúsági regényekben sikerül.

VARGA ISTVÁN

„VASAS VAGYOK”

LACZKÓ ANTAL: *Vasasrapszódia*.
Életjel Könyvek 10. Szabadka, 1976.

A jelenkori vajdasági költészet meglehetősen egysíkú témaigényének módosulása szempontjából Laczkó Antal

szabadkai vasmunkás első verseskötete — a lírában való megnyilatkozás egy némely követelményének megkerü-

lése ellenére is — jelentős irányvételnek számít. Értéke mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy napjaink munkásvilágát gazdag ihletforrásként újólag felfedezte égtájunk költészete számára. Ha a *Vasasrapszódia*nak az élmény művészi kivetítésében nem is lennének komolyabb érdemei, a szerző azon igyekezetét, hogy a gyári életet, tehát legközvetlenebb környezetünknek ezt a területét is a vajdasági poézis tárgyává tegye, biztató jelnek, tiszteletre érdemesült törekvésnek kellene tekintenünk. Hiszen, mint tudott, a modern vajdasági versirodalom e problémakör feldolgozásának még adósa, és ez akkor sem elhanyagolható körülmény, ha figyelembe vesszük, hogy lírikusaink a gondolati verset, de többé-kevésbé a faluélményből merítő költészetet is már hosszabb idő óta, kisebb-nagyobb eredménnyel ki-tartóan művelik.

Laczkó Antal nemrégiben megjelent *Vasasrapszódia* című kötetével a gyárak kapuit tárta szélesre versirodalmunk elé. S ami ugyancsak kevésbé lényegtelen, az az, hogy a gyűjteményes kiadvány minden egyes sorának a tapasztalat, a munkáshétköznapok valóban megélt eseményei adnak hitelt, szemben legfrissebb líránkkal, amelyből többnyire hiányoznak a közvetlen élettapasztalatok bizonyítékai. Sajnos ez vonatkozik — egy-két versírónk kivételével — modern költészetünknek arra a vonulatára is, amely, távoli emlékek alapján, konkrét, de csak másodlagos élményekből merítve próbálja körvonalát adni tárgyi világuknak, a mai vajdasági faluképnek.

A *Vasasrapszódia* ilyen sajátosságai nem annyira önmagukban, mint inkább egész versirodalmunk viszonylatában jelentősek. Éspedig két oknál fogva. Egyrészt azért, mert a munkásélet megközelítése, megmutatása által lehetőségeit tartalmazza és ez irányba elkötelezett költészet kibontakozásának, fokozottabb érvényre jutásának,

másrészt pedig azért, mert a kétes hitelű élettapasztalatokból és az egyre halványuló, sovány emlékélményekből táplálkozó versek népszerűsítése helyett a frissen és közvetlenül megélt eseményekre építő költészet feltételeinek meglétét hirdetik.

Laczkó Antal kötete tehát a munkásvilággal foglalkozó versirodalom új-ból életre hívásának lehetőségeit igazolja, és ha verseiben nem is találhatunk mindig a művészi értékek nyomaira, fontosságuk, költészetünkbe való bevonulásuk a fentebb említett szempontok miatt egy pillanattig sem vonható kétségbe.

Estztétikailag a *Vasasrapszódia* élményvilágának kivetítése még távol áll attól a határtól, ahol a verset minden vonatkozásban mesterműnek lehet nevezni. Ez azonban nem csupán ennek a kiadványnak fogyatékosága, amin e kötet esetében sokat enyhít az a körülmény, hogy szerzője vasmunkás, aki most jelentkezik és lép az olvasók elé először kötettel. A versgyűjtemény *Új munkacsarnokban, A reszelő vallomása, A költészethez, Apám háta, Börtarisznya, Kubikosszárma* stb. című versei alapján azonban meg-alapozottnak látjuk a Laczkó-költészet gyors beéréséhez fűzött reményeinket. Kevésbé hisszük viszont, hogy az elmélkedések felé hajló líra terén várhatunk verseitől többet, mint amennyit a kötetben szereplő egynéhány ilyen jellegű darab pillanatnyilag produkál.

A kötet harmadik ciklusának kubicosversei komolyabb és alaposabb ki-munkáltságról tanúskodnak. Az önművelés szükségessége mégsem vitatható, ha magának a szerzőnek is szándékában áll elmélyíteni, gazdagítani probléma- és világlátását, valamint a versíráshoz szükséges szakmai tudását.

Laczkó Antaltól ezt várjuk. Költészetünkötől pedig azt, hogy az ő példáját követve mielőbb lépjen be a *Vasasrapszódia* által szélesre tárt gyárkapukon.

FEKETE ELVIRA

KETTŐS ELKÖTELEZETTSÉG

ILLYÉS GYULA: *Itt élned kell.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Illyés Gyula már indulásakor sem pusztán a költő szerepére vállalkozott. Magát a költészetet sem önkifejezésnek tekintette csupán. A nemzeti közösség sorsának alakításában kívánt részt venni a költő és a közíró eszközeivel. Valósággal műhelyt épített, s ez a műhely a közösségi tudat gondozásában vállalt szerepet. Ebből a műhelyből került ki az *Itt élned kell* című gyűjtemény anyaga. A fészabradulás előtt készültek és jelentek meg a *Magyarok*, a *Lélek és kenyér* és a *Csizma az asztalon* című munkák, amelyek szociográfiájában és publicisztikájában kerestek választ a kor nagy nemzeti kérdéseire, s mutattak tájékozódást a nemzeti fennmaradás és a szociális haladás nagy feladatai között. Ugyanebben az időben születtek az *Örjárat* cikkei, naplójegyzetei és vallomásai is. A felszabadulás után írott hasonló témájú tanulmányokat és vitacikkeket a *Hajszálgyökerek* című nagy sikert aratott könyv gyűjtötte össze, amelynek anyaga most e gyűjteményben ismét olvasható.

A gyűjtemény szerzője fél évszázados költői és közírói pályája során mindig különös erővel ragaszkodott a nemzeti kultúra és szellem sajátos színeire. A huszadik században élő magyarságnak nincs olyan jelentős nemzeti és szociális problémája, amely ne foglalkoztatta volna, amelynek vitájában ne hallatta volna szavát. A magyarság fennmaradása, haladása és szellemi gazdagsága mindig gondolkodásának tengelyén foglalt helyet. Írásaiban a nemzet döntő többségének: a dolgozó népnek sorsát és életét ábrázolta, a nemzeti megmaradás és a történelmi elhelyezkedés nagy kérdéseivel viaskodott. A nemzeti sors iránti érdeklődés a szociális küzdelemmel forrt össze nála; népiségének tartalma ezért lehetett a társadalmi haladás, a parasztság szociális felszabadítása. A népi írók mozgalmának bonyolult története során Illyés mindig a baloldalon foglalt helyet. Kivételes józansággal, tisztázott és határozott

eszmények birtokában került el azokat a csapdákat, amelyek a népi irodalomra lestek a két világháború közötti korszak feszültségei és ellentmondásai között. Noha a mozgalom harcosa, a népi irodalom legrangosabb költője volt, szerepe és munkássága messze túlnőtt az irányzat eszmei el-
lentmondásain.

Népi író voltát egy rövid mellékmondatban így határozta meg: „a népiesség, ami nekem a nép anyagi és szellemi helyzetével való foglalkozást jelenti.” Valóban azt jelentette, műveiben nem találjuk az irracionális és a légvárépítés másoknál gyakori képződményeit. Annál több józan okfejtést, körültekintő vizsgálatot, cselekvésre mozgósító figyelmeztetést. A harmincas években a baranyai falvak népesedési helyzetének tárgyalás fel-tárásával ő irányította a figyelmet a nagybirtok szorításában vergődő, élet-
erejében fogyatkozó dunántúli parasztság nyomorúságára; ő helyezte el először a magyar társadalom térképén a pusztai cselédséget; ő derítette fel minden szociográfusnál pontosabban a falu legifjabb nemzedékének vágyait és lehetőségeit. Költő létere egész szociográfiai kutatóintézet munkáját végezte el; tudta, hogy a változtatás legfontosabb feltételeként ismerni kell a valóságot, a társadalom való helyzetét, emberi viszonyait. Illyés műhelyt alapított, nemzeti és történelmi méretekben érvényes gondolatokat hirdetett. A közösségi tudat korszerű változatát, a nemzeti hagyományok eleven szerepét kutatta a felszabadulás után is, midőn igazságai valóban a közgondolkodásba épülhettek, a szocialista nemzeti tudat elemeivé válhattak.

A realista gondolkodó erkölcsé érvényesült e munkában: Illyés nem elégedett meg a tiltakozással és a lázadással — dolgozott. Józansága, a nagyvilággal, a haladás eszméivel, az európai kultúrával őrzött termékeny kapcsolatai a népi irodalom táborán belül is külön helyet és rangot ad-

tak neki. E kapcsolatok őrizték meg a mozgalom ideológiájának teherételtől, köztük — hogy csupán a legveszélyesebbre hivatkozzunk — a faji mítosztól. A magyarság etnikai képének rajzolatása idején, amikor Szabó Dezső „faji kultúra”-fogalma általánosan használt kategória volt, sőt sokan már a fajelmélet brutális és embertelen következtetéseinek végső levonását szorgalmazták, Illyés elég merész volt ahhoz, hogy a német expanzióval és a német importból terjedő fajelmélettel szembeszegülve a francia és a magyar szellem rokonságát hirdesse. Egy másik cikkében pedig így beszél: „A fajták »jellegzetes ismérvei« engem, az egyént, majd mindig viszolygással töltenek el. Csak azt becsülöm, amit minden fajtától elvárhatok. Ily úton keresem magamban a népiest, s ha a magyarság jellemvonásait valóban a nép őrzi, hát a magyart.” Az egyéntől, a nemzettől tehát általánosabb emberi tulajdonságokat várt el: a humánus képviselőt. Ezért értelmezi a nemzet fogalmát is a leszármazás kategóriája helyett egy olyan szolidaritással, közösségi összetartozással, amelynek a nyelv, a kultúra, a hagyomány: a közös történelmi sors ad tartalmat és alakot.

Illyés kettős elkötelezettsége — a magyarság és az emberiség iránt — tehát valójában egyetlen élmény, egyetlen erkölcsi parancs. „Népiség — írja — annyi, mint magyarság. Az a magyarság, melynek álmoképe a legjobbaink képzeletében élt, akik közben a legjobb európaiak is voltak.” Azokat a költőelődöket: Irányit, Csokonait, Petőfit, Babitsot vallja mestereinek és példáinak, akik magyarság és európaiság szintézisét tudták megvalósítani. Ezért szegül szembe azokkal a népi írók között is jelentkező törekvésekkel, amelyek a nemzeti elzárkózást, a zárt és különálló magyar kultúra ideálját hirdetik. Illyés véleménye szerint a magyarságnak kiséni sorsa és rokontalan helyzete következtében mintegy lételeme kell legyen a népek testvérisége, a nemzetközi összefogás és a világszabadság gondolata.

Haza és nagyvilág, magyarság és Európa eme páratlan egysége Illyés életművének egyik legértékesebb eszméje, legsugárzóbb gondolata. S nemcsak azért, mert a magyarság létét

és kultúráját az emberiség létéhez és kultúrájához köti. Nemcsak azért, mert az ő szótárában magyarság és európaiság fogalma egymás közvetlen közelében található. Illyés ezzel a magyarságnak azt az orientációját szolgálja, amely egyedül őrizheti meg a nemzet kultúráját, hagyományait és életét. Hanem azért is, mert felfedezte: nemcsak a magyarságnak van szüksége az emberiségre és Európára, hanem az emberiségnek és Európának is szüksége van a magyarságra.

Ahogy a nemzeti érzés az ember természetes és elemi igénye és joga lehet, az emberiség érdeke is a nemzetek létezését és fennmaradását kívánja. A nemzet, igaz, történelmi kategória, a társadalom fejlődése hozta létre, s mint történelmi képződmény nem tekinthető öröknek. Fennmaradása azonban magának az emberiségnek is érdeke. Az emberiség különböző változatokban valósult meg a történelem folyamán: kultúrákat, civilizációkat, fajtákat és nemzeteket hozott létre. S talán nem vagyunk túl merészek, ha arra gondolunk, hogy az emberiséget szegényítené ennek a változatos gazdagságnak a szűkítése, visszavétele. A fantasztikus irodalom „ellenutópiái”, melyek az emberiség jövőjétől szokták elriasztani a mai olvasót, mindig uniformizált emberiséget mutatnak be nekünk: azonos nyelvet, azonos életformát, azonos gondolatokat. E víziókat szemlélve gondolhatunk arra igazán, hogy a humánus és a szabadság zálogát valójában a változatok, s e változatok szabad érvényesülése jelentheti.

Midőn tehát Illyés a magyarság fennmaradása mellett érvel, az emberiség érdekeit is képviseli (akárcsak azok, akik az amerikai indiánok, a kurdok, az albánok, az örmények vagy a szlovákok nemzeti fennmaradása mellett gyűtenek érveket). Miként egykor Széchenyi István, ő is az emberiségnek akar megmenteni és adni egy nemzetet, s ezért azt vallja, hogy a „magyar”-nak nem az „internacionalista” az antinómiája, hanem a „rossz magyar”. A magyarság így lesz az emberiség lehetősége és kerete. „Bizonyos vagyok abban — mondja —, hogy a magyar népnek ügyét szolgálva, az emberiségnek soron levő [...] célját szorgalmazzuk.” Az emberi haladás kötelezi a magyar írórt arra, hogy saját nemzetét szolgálva mozdít

sa elő az emberiség ügyét. Az emberi haladás és a nemzeti fejlődés elve harmóniába került: ez okozhatta a tanulmányokban alakot öltő bizakodást. Ilyés meg van győződve arról, hogy a magyarságnak még van tenni-

valója a népek együttesében; erre utal a gyűjtemény címe is: Vörösmarty Mihály híres verssorának egyik fele, a reményt sugárzó és cselekvésre mozgósító klasszikus ige: „itt élned kell”.

POMOGÁTS BÉLA

» ... MINDEN TUDÁSBAN KERESTEM EGYRE ÚJ TUDÁST«

FÜST MILÁN: *Napló*.

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Füst Milán *Naplója* párját ritkító dokumentum. Emberi és művészi létezésének egyik megnyilvánulása, nyoma. „Ha leírom a dolgokat, megkönnyebülök tőlük, elintézem őket, nem kínoznak tovább.” A leírással, rögzítéssel járó megkönnyebbülés azonban csak ideig-óráig tart. A *dolgok* tovább élnek benne: fermentálódnak, majd finomabb párlatokká nemesednek. Tehát nem intéződnek el véglegesen.

„Egy alak: aki oktan és vad szorgalommal tesz jegyzeteket — s ha megkérdik, miért teszi: — nagyobb terveire utal, amelyekből is nem lehet semmi, mert a jegyzés mammut-indulata egészen felemészti minden erejét és életenergiáját. Amde ő a megindult lavinával szemben tehetetlen és tovább munkálkodik most már némi öntudattal és sötéten. A kényszer tette: hogy ami eszköz volt, céljá lett.” De a nagyobb tervek realizálása sem válik mind lehetetlenné, ott kelljük, úton-útfélen kezünkbe akad az érzékeny „óraművek” egy-egy darabja, vagy inkább első modellje. Ráakadunk és fölkiáltunk: íme a szentésges test egy része: erekleje. Nem. Inkább atom. Hogy sugárik! Belőle lett. Ő indította el a láncreakciót, s született a mű. Címét is mondhatom, oly biztos.

Az eszkből céllá lett napló, az erőt, energiát nyelő mégsem köti teljesen gúzsba az alkotó energiát, hiszen sorra születnek a remekek: a *Boldogtalanok*, *Catullus*, *Nevetők*, *Aranytál*... Összefogva az idézetek nyomán sarjadt tagadásaimat, az igazság vértjében áll elő a Füst Milán-i gondolat: nincs művészi alkotás túlzás nélkül.

Negyven év munkája (1905—1945). S Budapest ostroma alatt majdnem egészében odaveszett. Ami maradt, annak sem maradéktalan kiadása a kilencszáz oldalas két kötet. Inkább észszerű válogatás. Pók Lajos gondos munkájának eredménye. A versek mind bennmaradtak — mondja a bevezető. És sorakoznak a „holdfény-változatok”: ceruza- és krétarajzok: a vonalak hajtatait, lehetőségeit izlelgető vázlatok, amelyek a nagy verseknek csiráit már magukban hordozzák.

A *vak út*, az *égmező* és *öröktől fogva* már az „igazi” Füst Milán alkotó lehetétől remeg aranyfüstként. A gondolatok közül ismerős fényt derít memóriánkra az *egyre menj*. Megállás, megtorpanás nincs: az élet útját végig kell járni. És a figyelés. A változások örökös figyelése. S váratlanul megszólal a visszhang. Az *Öregség* zárósorai zengnek vissza:

*De a szívében is csupa csend volt
már akkor, el ne feledjük s egy másik,
még nagyobb figyelem...*

S a feje körül tompa derengés.

Kétségtelen, a *Napló* laboratórium is volt. Költemények kiérlelője. Gondolatok továbbfejlesztője. Van, ahol a nyugtalan intellektus megpihen: elfogadja egy-egy kínzó kérdésre a maga alkotta megoldást, magyarázatot. De állandóan izgató szellemek is látogatják. Shakespeare műveinek enigmája szüntelenül foglalkoztatja. Újabb és újabb „megfejtéseket” talál a nagy angol drámaíró alakjaira, drámái cselekményének kibontására:

2.) „A mai írók legfőbb ballasztja, hogy szükségét érzik, hogy mindazt valószínűsítsék, amit mondanak. Ezt a követelményt a naturalizmus oltotta a művészek vérébe. Shakespeare nem valószínűsít. Richárd királya úgy kezdődik, hogy a királyné férjét temeti éppen s átkot mond férje gyilkosára, Richárdra. Néhány perc múlva már ott a ravatal előtt megjelenik Richárd s feleségül kéri. S a királyné hozzá megy. Hebehurgya gyorsasággal történik az első jelenetekben mindez s az események gyors egymásutánját csak a tirádák késleltetik. Hamisak ezek a jelenetek s mégis: az a nagy bátorság, amellyel ily nehéz feladat gyors megoldását megkísérli: önkéntelenül elénk idézi a mai drámaírók nagy óvatosságát.”

1.) „... valami vulkánikus indulat az benne, amely kivetíti alakjait. Már mikor megjelennek, az az érzésünk, mintha a világúrból robbannának elénk... Pillanatokra... S a kozmikus foszlányai tapadnak meg rajtuk rohanásukban. Mindegyik mint valami parázsló csillag, ott izzik előttünk s aztán elrobban előlünk.”

Tolsztojról pedig, akit regényírás terén eszményképének tartott, a következőket írja:

„Tolsztoj: — a népies elbeszélések egyikében egy suszterműhelyben vagyunk: — lenn a pincében... A suszter dolgozik és nem lát soha többet a kívül zajló világból, mint az arra menő lábakat az ablak keretei között... Később — megrendelő jön, — levelet a cipőjét s a lába nagy ujját mozgatja a harisnyában... Jól mondja Nagy Zoltán: — ezek a realitások a hitelesség pecsétje: — valóban megtörtént a dolog s valóban így történt...”

Aztán Füst azt is hozzáteszi, hogy ő ilyen megfigyelésekre nem képes. Pedig a *Cicisbeo* című novellájában például a hitelességnek nem egy felledhetetlen pecsétjére bukkanunk. Az öreg hegedűkészítő mester, mikor az éj leple alatt fölfelé tart a falépcsőn, hogy az ne recsegjen, nem lép a fok közepére, hanem arra a részére, amely az oldalsó tartógerendába ékelődik, mert ott a legstabilabb. Micsoda tudás, az anyagnak milyen ismerete!

Tolsztojon és Shakespeare-en kívül a lelkesedésig fokozott szeretettel csak egy másik angol költőről szól:

„Végre egy nekemvaló költő: Robert Burns! Ezt a gyönyörűséget! Még ilyen boldogságot nem is éreztem, — egész éjszaka nevettem. S a: »John Anderson my jo, my John« — kezdetűt kétszázszor olvastam el, rögtön. Ezt a csodás játékot és gyengédséget és édességet!”

Érdekes mind az írói eszménykép, mind elemzésének örökös tárgya, s az imádnivaló költő mind külföldi: egy orosz, két angol. Kortársai közül Füst Milán a legtöbbet Osvát Ernővel foglalkozott, akit emberi gyöngeségei ellenére nagyra becsült és szeretett:

„O. E. volt szellemem köszörűköve, — nékem semmi más nem volt. Mint-hogy nagyon kemény kő volt: őt választottam — s minthogy hozzászoktam e keménységhez, — a puhábbak hozzá” képezt mit sem számítottak többé.”

Milyen kegyetlenül hangzik, ahogy kimondja: „nékem semmi más nem volt.” Pedig hány helyen lehet nyomát lelteni annak, hogy Osvát Ernő Füst Milánnak sokkal többet jelentett egy csiszoló alkalmatosságánál.

Hiányzik az index, a két kötetben szereplő nevek jegyzéke. Az előfordulások gyakoriságából azonnal evidenssé válna, hol voltak a nagy költő érdeklődésének epicentrumai.

Karinthy Frigyes és Kosztolányi, úgy látszik, azonos erősségű vonzást gyakorolt Füst Milán egyéniségére. Móricz Zsigmond emberi mivoltával és művészetével is többször foglalkozott. Az 1919 és 1922 között történt bejegyzések között ez a pár sor áll Adyról:

„Plakástílus. — Odadobott, nagy szemtelen színfoltok. Rikoltók, színfalhasogatók. — S mégis mily nagy-szerű! Mily tehetséges: egy-egy szava velőig hat s kinyitja a világ panorámáját!”

De vannak ennél jóval rövidebb, egymondatos jellemzései: „Babits: beteg, izzó kagyló.”

Amit író társairól rögzít, nyoma sincs benne a rosszindulatnak, irigységnek, szakmai gőgnek. Szinte magának rajzolja meg a megfoghatatlant, az enyészőt. Berzsenyi, Arany és Petőfi, Tóth Árpád, Nagy Zoltán... hogy a német és francia, orosz és skandináv írók nevét ne is említsem.

Füst Milán *Naplóját* tehát lehet így is olvasni: koncentrálni a véleményekre, egy nagy gondolkodó értékbírálataira. Mert olyan gazdag ez az anyag, hogy mint képtárlátogatáskor, csak egy-egy kor festményeit képes agyunk befogadni, vagy ha témakörökbe sűrítjük a látnivalót, úgy itt is hiába csupa szem és fül az olvasó, minden szóval, ahogy halad előre, szinte a legfontosabbat érzi kicsúszni a keze közül.

Hány tanulmányhoz is meríthetne innen anyagot a Füst Milánnal foglalkozó irodalomkutató?

Akadna elég adat a nagy költő és a zené viszonyát kifejezni, különös tekintettel Bachról, Debussyról és Wagneről alkotott véleményére.

Gyűjtőmunka tárgya lehetne egybefogni a *Napló*nak azokat a részeit, melyekben vallomást tesz alkotási módszeréről.

Igen értékes eredményeket hozna a könyvben végzett képzőművészeti tartalmú kutatómunka. Kik érdekelték a mestert a festészet nagyjai közül?

Külön kellene foglalkozni gyermekkorával, édesanyjához való viszonyával.

És mindenekelőtt gondolataival, állásfoglalásaival az élettel szemben;

vitáival, melyeket a *Napló* lapjain a legnagyobb elmékkel folytatott.

Összefogni a verseket, töredékeket és levegős skicceket, meghúzni a párhuzamot közöttük és a kötetekben szereplő, végleges formájú Füst-versek között.

És a kortársak viszonya, az egy életre szóló sérülések:

„Mondjátok meg azoknak, akik né tán valaha műveimet méltányolni fogják, hogy soha még társadalom intézményesebben és gyalázatosabban írók nem akadályozott még munkájában. Mintha meg akarnának fojtani.”

A politika gonoszritteire való reagálás, amelyet mégis sehol sem írt meg szebben, mint *Advent* című kisregényében.

És az utazások, ismerősöktől halott bizzarr történetek bejegyzései.

A látásmód? A pesszimista? A Karinthy Frigyes definiálta „objektív szomorúság”-ból eredő? Az, amelyet a vártán álló katona érez, akinek meg kell halnia. Pók Lajos ma sem látja másképp:

„Az embert testi-lelki kiszolgáltatottsága határozza meg: az öregedés, a halál, a társadalmi igazságtalanság rettenetes kalodája... Lázadó, forró pesszimizmus ez, nincs benne semmi rezignáció: éppen ez adja nagy, humánus értékét.”

Érzések és gondolatok gyűjteménye, amelyről a szerző egy helyütt úgy nyilatkozott, hogy talán a közönség jelentős hányada a folyamatos reflexiók miatt nem is fogja érdekes könyvnek tartani. Füst Milán tévedett. *Naplója* nemcsak kimeríthetetlen gazdagságú irodalmi alkotás, de lebilincselő olvasmány is.

VIRÁG ÁGNES

MOZAIK AZ ÍRÓ MŰHELYÉBŐL

ILLÉS ENDRE: *A só íze.*

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976.

Különös élményt jelent minden igaz olvasó számára, ha egy író regényeinek, novelláinak, színműveinek elolvasása után olyan intim sorok kerülnek a kezébe, melyek nyomán a szerző műhelyében találja magát. Tele van rokonszenves melegséggel ez a találkozás, mert szinte ott járhat-kezelhet a könyvespolcai között s érzékelheti, hogy magánkönyvtára mennyi mindent elmondhat róla. És azt is megfigyelheti, hogy az alkotó művész munkastílusának megfelelően hogyan rendszerezte könyveit, s milyen légkör veszi körül e legkedvesebb barátai: a szóból soha ki nem fogyó beszédes társai között. Mert nem egy művészi vallomásmásból leszűrhetjük már: megközelíthetőbb a mester házikábtan és papucsban, mint írói körökben, mondjuk a művészpályában, vagy valamilyen pódiumon, amely mindig a hallgatóság fölé emeli őt.

Illés Endre *A só íze* című könyve a fennebb említett közvetlenséggel nyitja ki dolgozó szobájának ajtaját az irodalombarát, a színházi ember, a szellemi élet minden rejtett rezdülése iránt érdeklődő olvasó előtt, aki valóban olvas és nem elégszik meg azal, hogy csak átlapozza a könyvet. Ezt a kötetet nem is lehet csak úgy átlapozni, mert nincs benne egy minden fejezetet átfogó cselekmény, amelybe bele lehetne kapaszkodni, s amelynek olykor egyetlen szála is elegendő lehet ahhoz, hogy a központi mondanivalót — és annak „csomóját” — két tévéadás között is megjelje az ember. Ezek a *Színes kövek*, naplójegyzetek, vallomások és levelek megkövetelik az olvasótól, hogy az érdeklődése által megkövetelt hűséggel olvassa végig őket. Hiszen a vallomások és naplójegyzetek, ha egy avatott író kezéből kerülnek ki, a komoly műgonddal megkomponált önéletrajz vonzerejével hatnak. Ezt érezzük Illés Endre munkájának olvasása közben: fejezetről fejezetre egyre mélyebben fogva tartanak a sorok. Úgy érzem most magam, mintha nem az én, hanem az ő

könyvespolcai körül sétálgatnék, és nem is olvasnám, hanem az Egyetemi Színpadon hallgatnám Domokos Mátyással folytatott beszélgetéseit, amikor Domokos legfőbb célja az volt, hogy megrajzolja az író portréját.

Igen! Az eredmény itt van a kötetben. Sikerült „e portré alapvetően fontos és jellegzetes vonásait megrajzolni az író személyes közreműködésével”.

A *Színes kövek* huszonegy mozaikja már az első két-három fejezet után — akárha olvasónapló ürügyén is teli találattal — az író alkotó műhelyébe, mindennapjaiba, európai utazásaiba ad betekintést. Egészen meggyőzően érezzük, hogy Illés Endre minden idegszálával az irodalomban és az irodalomnak él, természetesen külön helyet fenntartva a maga számára a drámai irodalomnak. Mert ha intenzív alkotói életét kétfelé lehetne osztani, akkor a színházi élet a másik fele. Egyik énjével *mint író* mindig színházkatlanban él, s az hangszerelésében finom árnyalatokkal dúszítja tanulmányírói értékeit. Hiven műveli ezt a műfaját is, erről a *Krétarajzok* és az *Árnyékrajzok* című kötete győz meg bennünket.

A jelen kötetében az Apáczai Csere Jánosról, Tótfalusi Kis Miklósról, Hermányi Dienes Józsefről és Kölcsey Antóniáról írt „krétarajzai” után már a kortársak között járunk, akik a század első évtizedeiben — a Nyugat korában, amikor a szerző is mint fiatal kritikus és novellista e folyóirat munkatársa volt — az irodalom élén jártak: Osvát Ernő, Móricz Zsigmond, Szép Ernő, Nagy Lajos, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső alkotói pályájának egyes szakaszából olyan emlékképekkel találkozunk, amelyek teljesebbé teszik a róluk alkotott írói portréit. Az *Immortelle* — *mortelle* című, Kosztolányiról szóló írása minket különösképpen érdekel, mert a legnagyobb elismerés hangján szól Déry Zoltánról, akinek „műhelyében” ismerkedett meg Kosztolányi ismeretlen leveleivel;

itt hallott arról, hogy Dér Zoltánnak kiadatlan Csáth-levelei vannak, „megtalálta Csáth ismeretlen, lappangó drámáját, újabb kiadatlan Csáth-novellákra bukkant”.

Igy ír az ismeretlen irodalmi értékek felkutatójáról:

„Igazában nagyobb tanulmányban illenék bemutatni a műhely gazdáját: az irodalomtörténészt, az író, az újságíró — nyugtalansága, láza, fáradságtalansága is Kosztolányié. De tanulmány helyett — itt és most — legalább két jelzővel próbálom megközelíteni lényét: boldog és boldogtalan. Egyszerre mind a kettő.

Boldog, mert kincsek birtokosa. (...) És *boldogtalan* is Dér Zoltán — mert kincseit még mindig csak keveseknek mutathatta meg. (...) Ma már lehetetlen Kosztolányiról írni tanulmányt, életrajzot, életművének elemzését, bármit, Dér Zoltán dokumentumainak, írásainak ismerete nélkül.”

Az Illés Endre jellegzetes vonásait elének varázsoló portré — mint fennebb említettem — az Egyetemi Színpadon Domokos Máttyással folytatott beszélgetés során született meg. Ebben megismerkedünk a novellistával, a tanulmányíróval és a „szabályos drámát, a komédiát és erkölcsrajzot, a szatírárt és a színpadi mesejátékot egyforma szenvedéllyel megvalósító drámaíróval”.

„A drámaíró Illés Endre (akárcsak a novellista vagy a kritikus) nem érzelem, s dramaturgiai tudása is a vívőé, akinek a stílusára nyugodtan rá lehet bízni a drámaírás egyik lehetséges iskoláját. De amit a legenda elkendőzött: Illés Endre ihlete tulajdonképpen lázadás az emberért, az ember szebb és jobb lehetőségéért, amit az élet, a magunk élete és a társadalomba ágyazott élet oly gyakran megrabol. (...)”

A formai különbségeken túl Illés Endre drámáit (sőt: novelláit és krétarajzait) e romantikus lázadás hite és fájdalma teszi egyneművé. A hit, »hogy ember és ember között van kapcsolat, amihez nem férközhetik árulás, csalás, erőszak, hazugság. Amin nem fog harag, kétely és felejtés. Ami nem romlik, mint a gyümölcsök, s nem savanyodik meg, mint az edes ízek... Hogy szembefordulhatnak emberi természetünkkel«. S a fájdalom, hogy ez a szembefordulás emberi természetünkkel a lélek legké-

nyesebb dolgaiban: a szerelemben, a barátságban, az emberi hűségben sokszor mily reménytelen, mert az út »lélektől lélekig« olyan botlasztókkal van tele, amelyeket éppen emberi természetünk támaszt”.

A Bertha Bulcsúval folytatott *Magamról* című beszélgetése átfogó mai irodalmi képpel őszinte hangon az írókról szólva egészíti ki az előbbi képet s ebből láthatjuk, hogy a portré csak úgy lehet teljes, ha az író kortársai körében és kortársai fölmérésével is megmutatkozik.

Az ímént Illés Endrét idézve arról tettünk említést, hogy ma már lehetetlen Kosztolányiról életrajzot, tanulmányt, bármit is írni Dér Zoltán dokumentumainak, írásainak ismerete nélkül. E kötet elolvasása után azt kell mondanunk: ma már lehetetlen Tamási Áronról életrajzot, tanulmányt, életművének elemzését megírni azok nélkül az örökbecsű Tamási-levelek ismerete nélkül, amelyeket a szerző itt nagy műgonddal kronológikus sorrendben közöl.

És végül még egyszer az Illés Endre-portréről.

A *só íze* című művének egyik legmélyebb hatást kiváltó írása — ugyancsak önéletrajzi vonatkozású — éppen az a „krétarajza”, amelynek *A só íze* címet adta. Korányi Sándor orvosprofesszorról szól ez a visszaemlékezés, de ugyanakkor a fiatal orvos Illés Endréről is, aki anamnézist írt Tolsztoj *Háború és béke* című regénye nyomán, és az orvosnak készülő vidéki ifjú akkor szerződött el a Budapesti Orvostudományi Egyetemre az irodalomhoz.

Tolsztoj regényében Kutuzov a visszavonuláskor a foglyul ejtett franciákon fedezi fel az avitaminózt. „De a krémi háború idején az orvosok még nem tudtak semmit a vitaminokról. Tolsztoj sem. Nem tudott rólok, de félelmetes pontossággal leírta a vitaminhiány tüneteit. Így kell megfigyelni az embereket... (...) ...és így kell anamnézist írni. A jó anamnézisben a teljesen ismeretlen betegség is benne van.”

„Korányi Sándor nyilván igen udvarias bírálatot kívánt csak mondani klinikai munkámról. Nem tudta: sokkal többet adott. Tolsztoj művészetének egyik részletét, s általában az író, minden író egyik feladatát világította meg. Olyan szenvedélyesen igaznak kell len-

ni, olyan pontosnak és hűnek, annyira tudni kell, mi a lényeg, hogy valóságunk valóság maradjon akkor is, ha új elemek lépnek be az ismert elemek közé. A jelent az ismeretlen jövő megsejtésével kell illeszteni. A három dimenziójú világ csak a negyedik dimenzió

érezkeltetésével, a jövővel válik valósággá.

Ezt a tanulságot persze másképpen is, visszajára fordítva is megfogalmazhatnám. A sőt sohasem kell mesterseges szózzel erősíteni. A sónak kell sósnak lenni”.

LÉVAY ENDRE

LEVÉL A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Tisztelt Szerkesztőség!

A köztünk kialakult jó munkatársi kapcsolat további fenntartása érdekében kérek benneteket alábbi soraim közlésére a folyóirat hasábjain. Nem az a szándék vezérel, hogy a Bori Imre kezdeményezte vita színhelyét a Magyar Szó *Kilátó* című mellékletéből a folyóiratba helyezzem át, sőt kötelességem közölni, hogy a melléklet szerkesztője, Végel László fel is kínálta esetleges válaszom közlésére a *Kilátó* hasábjait. Hogy mégis e szokatlan eljárás mellett döntöttem, azt az Urbán Jánosról készült pályaképvázlatban eszközölt szerkesztői változtatás indokolja. Úgy vélem ugyanis, hogy ha e sorok más orgánumban jelennének meg, szükséges volna a szerkesztőség nyilatkozatát is mellékelni, így viszont már maga a közlés ténye hitelesíti állításaimat — a félreértésre okot adó változtatás kérdésében.

Az Urbán Jánosról szóló „*Ha ti szóltok, én már kiáltok!*” c. írás valóban nem könyvismertetőnek készült, s nem is készülhetett annak, hisz megírása idején még a szerb nyelvű kötet sem jelent meg, az esetleges magyar nyelvű pedig nem is szerepel a Forum Könyvkiadó idei tervében. Arról van szó csupán, hogy e csaknem három évtizedes munkásságot lehetőleg teljességében kívántam áttekinteni, bevonva a vizsgálódásba a közelmúlt és a jelen termését is, s mivel a véletlen szinte egyidőben kezemre játszott a előkészületben levő két kötet kéziratát (az egyiket a szabadkai Osvit kiadó küldte el véleményezésre, a másikat a Forum szerkesztésre), kitérhettem a feltételelesen dokumentumnovellának nevezett legújabb keletű kispózzai művekre is. (Itt jegyzem meg, hogy az olvasónak lényegében módjában állt ellenőrizni a kritikust, mert az említett és tárgyalt novellák legnagyobb része — ha nem valamennyi — a közelmúltban megjelent sorjában a Magyar Szó vasárnapi irodalmi mellékletében. Sőt, mivel napilapban való közlésről van szó, kétségkívül nagyobb lehetőség kínálkozott erre az ellenőrzésre, mint annak idején a színház nélküli drámákról szóló kritikák esetében, melyeket Bori Imre közölt 1971-ben.)

Az eddigiekből nyilvánvaló, hogy a szóban forgó írás kéziratának nem volt alcíme, s nem adhatta hírül a szerb nyelvű kötet megjelenését; az Urbán kézirat eredetileg nem is az *Obale pod suncem*, hanem az *Između dve obale* (*Két part között* — Urbán egyik novellája) címet viselte.*

E formai kérdések lezárásaként ki kell térnem egy sajnálatos elírásra is, nevezetesen arra, hogy Bori Imre ama könyveinek és antológiáinak sorában, melyekből kimaradt Urbán János, megemlítettem *A jugoszláviai magyar irodalom történetét* is, amit bírálóm „jellegzetes”-nek tekint írásomban és „dezinformáció”-nak minősít. Annál sajnálatosabb ez a tollhibám, mert módot adott Borinak a lényeges kérdés megkerülésére. Megmagyarázta ugyanis, miért nem említhette e művében Urbánt, de nem válaszolt arra, hogy mért hagyta ki az immár három kiadást megért *Irodalmunk kiskönyvéből*, holott a *Vajdasági ég alattban* még közölte.

Persze számos kitételrel lehetne még vitatkozni Bori írásában, többek között azzal is, hogy melyikünk gyakorolja állhatatosabban a kritikák kritikáját, ki oktatja ki hétről hétre a kritikusokat, s arról is, hogy ki s milyen mértékben hagyja kétségben olvasóit bejelentett szándékát és tényleges mondanivalóját illetően. A *Kilátó* 1976. szeptember 11-i számában közölt cikkének alcíme ugyanis: *Egy kritikus módszertanról* szóló írást ígér, holott — nem lévén kritikus módszertanom — valójában módszeremet veszi célba. Nem hinném, hogy nincs tisztában e két szó jelentése közötti különbséggel, inkább feltételezem, hogy csupán tollhibáról van szó.

Úgy vélem azonban, hogy mindezek formai, tehát mellékes kérdések. Valójában sokkal lényegesebb nézetkülönbségekről van szó, nevezetesen arról, hogy Gál László életművének egy meghatározott részét, munkásságának egy szakaszát kerülő útnak fogjuk-e fel, s Urbán János életművét irodalmunk részének tekintjük-e, sőt talán még többről: irodalmunk egy egész, csaknem másfél évtizedes szakaszát — erényeivel és fogyatékoságaival együtt — olyan útszakasznak tekintjük-e irodalmunkban, amelyek fogyatékoságai nélkül bizonyára előbbre tarthatnánk, de egésze nélkül még itt sem, ahol ma vagyunk. Meggyőződésem, hogy e valóban lényeges kérdések körüli viták nagyobb hasznára lennének irodalmi életünknek, mint a módszer körüli csatározások.

JUHÁSZ GÉZA

---

* Mivel a *Szempont* c. rovatunk jellege januártól kezdve megváltozott, Juhász Géza: „*Ha ti szóltok, én már kiáltok!*” c. írása az *Olvasónaplóba* került, mert szükségesnek és lehetségesnek láttuk Urbán János időközben szerb nyelven megjelent kötetéhez kapcsolni a megjelenést. Ezért egészítettük ki *Obale pod suncem* (*Osvit, Subotica, 1976*) alcímmel. Ez maga után vonta a könyv végleges címének feltüntetését (a szerző a kéziratban *Između dve obale* címen említette) s a megjelenés tényének regisztrálását is. A szám azonban a nyári szabadságok idején készült, s így nem volt rovat szerkesztőnknek alkalma az írás szerzőjét szándékunkról tájékoztatni. Ezért utólag elnézését kérjük.

A szerkesztőség

MEGJELENT AZ ÉLETJEL KÖNYVEK 10. KÖTETE

LACZKÓ ANTAL

Vasasrapszódia

(Versek)

Virág Ágnes Skarlát levele után újabb verseskötetet jelentett meg az Életjel szerkesztősége: Laczkó Antal *Vasasrapszódia*ját.

A Sever Villanymotorgyár dolgozója Bánátból került Szabadkára, s az utóbbi néhány évben kezdett el publikálni. Ennek a néhány évi termésnek a legjobb darabjait gyűjtötte össze első könyvében. Csaknem valamennyi arról tanúskodik, hogy komoly mondanivalója van a világról, életéről, kubikosmúltjáról és mai mindennapi munkájáról.

Laczkó Antal őstehetség. Ő is a pusztáról jött, akárcsak négy évtizeddel ezelőtt Csépe Imre, s őt is — amint azt kötetének fülszövegében mondja — a sártenger mélyéről feltörő léptek és legyalogolt hosszú kilométerek hozták közelebb a betűhöz, könyvhöz és a tudáshoz. Erről a küzdelmes útról és dolgozó napjainak élményeiről vall póztalanul, az önmagához és eszményeihez hű vasmunkás őszinteségével és meggyőződéssel. Mert Laczkó Antal költészetében a munkásosztály élete, küzdelme és törekvése, a dolgozó hétköznapi meghittsége, öröme és szomorúsága öltött művészi formát. Hogy ismét az ő szavaival éljünk: a könyv és a tudás hozta közelebb az emberekhez, a városhoz és a gyárakhoz. Letörölte magáról a tanyavilág emésztő porát, megismerte a gépek katógását, moráját, megízlelte az anyag keménységét. Ennek bizonyossága a *Vasasrapszódia* három ciklusba osztott harminc verse is, az egész kötet, amellyel új hang szólal meg a jugoszláviai magyar irodalomban: egy vasmunkás élményvilágának helyenként meg érdes, de erőteljes és hiteles hangja.

A könyv, amelynek tetszetős és kifejező fedőlapja Szalma László grafikus ízlését és tehetségét dicséri, a szabadkai Veljko Vlahović Munkásegyletemen rendelhető meg. Előfizetési ára 8, bolti ára pedig 10 dinár.

İzener